ANALELE
ACADEMIEI ROMÂNE

MEMORIILE SECȚIUNII LITERARE

SERIA III. TOM. XIV-XV

1944—1946

MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ. BUCUREȘTI, 1946

www.digibuc.ro

ANALELE
ACADEMIEI ROMÂNE

MEMORIILE SECŢIUNII LITERAR

SERIA III. TOM. XIV—XV

1944—1946

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ. BUCUREŞTI, 1946

www.digibuc.ro

CUPRINSUL

TOMUL XIV

TOMUL XV

www.digibuc.ro

PATRU DECENII DELA PUBLICAREA PRIMEI OPERE A DOMNULUI MIHAIL SADOVEANU

DE

TUDOR VIANU

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comnicare făcută în ședința publică dela 17 Noemvrie 1944

S'au împlinit, în vara aceasta, patru decenii dela un eveniment literar, pe care dacă împrejurările actuale cu marele și îndreptățitul lor răsunet nu l-ar fi pus în umbră, este sigur că lumea noastră intelectuală și l-ar fi amintit și ar fi încercat să-l așeze în potrivita lumină a întregii lui semnificații. In luna Iulie a anului 1904, a apărut primul volum al d-lui Mihail Sadoveanu, *Povestiri*, urmat până către sărbătorile Crăciunului de alte trei volume, romanul istoric *Șoimii* și culegerile de schițe și povestiri *Dureri înăbușite* și *Crâșma lui Moș-Precu*. Cele patru volume, publicate de editura « Minerva » din București, într'un răstimp atât de scurt, reprezentau recolta literară a unui tânăr scriitor destul de precoce, dacă ne gândim că începuturile lui datau din 1897, adică dintr'o vreme în care autorul, în vârstă de 17 ani, se găsea pe băncile școalei. Până la masiva lui apariție cu patru volume, în intervalul unei singure jumătăți de an, tânărul scriitor își dăruise colaborarea mai multor reviste literare ale vremii. Acum el se afla printre conducătorii și colaboratorii statornici ai *Sămănătorului*. Mulți dintre scriitorii cari se găseau atunci, în paginile « Sămănătorului» sau ale altor publicații ale vremii, la un început de drum, au încetat să mai aparțină lumii noastre. Amintirea îi regăsește, dincolo de ne-

www.digibuc.ro

gurile zării, ca pe niște figuri de epocă și, chiar dacă înzestrarea lor n'a fost destul de robustă pentru a-și impune creațiile dincolo de momentul lor, ca pe niște lucrători ai unui curent de sensibilitate și gândire întrețesut adânc cu năzuințele și realizările țării și culturii noastre. Printre atâția din meșterii lucrării comune, săgetați în primul lor avânt, obosiți de timpuriu sau abătuți de cruzimea vremurilor înainte ca sarcina lor să fi fost încheiată, d-l Mihail Sadoveanu se găsește printre noi, harnic ca în prima zi, în continuă și neostenită productivitate, consunând neîntrerupt cu gustul public și cu cele mai înalte din exigențele lui artistice. Știu că operația ierarhizărilor literare este din cale afară de grea și totdeauna supusă contestării. Se spune apoi că lumea artistică și literară alcătuește o republică de oameni egali. Dar dacă ne gândim la împrejurarea că opera d-lui Mihail Sadoveanu înfățișează o sinteză atât de perfectă, încât oricare din aspectele ei întrunește aprobarea unanimă și, în această calitate, reprezintă un punct de unificare a tendințelor, un loc spiritual în care ne putem simți cu toții de acord și mai puternici prin însăși unitatea pe care o favorizează, ne este permis atunci să afirmăm că d-l Mihail Sadoveanu este astăzi cel mai de seamă scriitor al Românilor, cel dintâi printre egalii lui. Pentru a produce acest rezultat, au lucrat deopotrivă o adâncă înrădăcinare în tradițiile societății noastre, ca și un suflet deschis aspirațiilor ei mai nouă, darul de a extrage și desvolta toate posibilitățile graiului nostru, totul altoit pe trunchiul unei vitalități care i-a îngăduit nu numai munca neîntreruptă, dar și acea atitudine în fața vieții care i-a dat putința să-i primească încercările cu liniștea și egalitatea de suflet necesare marilor lui lucrări. Ne place să ne oprim în fața izbânzilor vieții, cu sentimentul întăritor că succesul vital al unuia dintre semenii noștri garantează oarecum pe al nostru și cu o încredere sporită față de vieață în genere. Cu acest sentiment ne apropiem astăzi de opera și pilda umană a d-lui Mihail Sadoveanu, la acest popas al carierei lui de patru ori decenale și, pentrucă nu este în putința noastră să-i acordăm recunoașteri mai mari decât acelea ce i-au fost hărăzite de

www.digibuc.ro

vieață și destin, să ne mulțumim a le înțelege mai bine, adăugând câteva observații nouă peste vechiul fond de constatări ale criticii literare.

Academia Română n'a trecut nebăgătoare de seamă față de începuturile d-lui Sadoveanu. Curând după apariția primelor sale volume, dar cu mult înainte ca meritele sale de atâtea ori confirmate, să-i fi adus onoarea chemării printre academicieni, Academia Română a distins lucrările d-lui Sadoveanu, în urma raportului lui Titu Maiorescu din Martie 1906. « Schițele d-lui Mihail Sadoveanu, scrie Titu Maiorescu,... sunt creațiuni de o puternică originalitate, inspirate de intuiția exactă a unor tipuri felurite, luate de pe toate treptele societății noastre, mai ales dintre țărani și micii târgoveți și exprimate într'o formă perfect adaptată mijlocului descris». Dacă Titu Maiorescu s'a oprit cu aprecieri pozitive asupra tânărului autor, lucrul provenea din faptul că operele lui păreau a corespunde propriei formule literare a criticului. Incă din 1882, în studiul *Literatura română și străinătatea*, reluând o distincție a cărei origine goetheană am putut-o restabili într'o mică cercetare recentă (*Noui izvoare ale esteticei lui Maiorescu*, în vol. *Trei critici literari*, 1944), după ce arătase caracterul activ al eroilor în tragedii, Maiorescu continua: « In roman și în novelă, din contra, persoana principală este în esență pasivă și, departe de a stăpâni la început împrejurările, este ea stăpânită și bântuită de ele și trece prin conflicte tocmai din cauza împrejurărilor din afară. De aceea susținem acum noi, subiectul propriu al romanului este vieața specific națională și persoanele principale trebue să fie tipurile unor clase întregi, mai ales a țăranului și a claselor de jos. Căci o figură din popor este dela început pusă sub stăpânirea împrejurărilor ca sub o fatalitate, ea poate fi pasivă fără a fi slabă, fiindcă înfățișează în sine toată puterea impersonală a tradiției de clasă și totodată exprimarea simțirilor și pasiunilor ei poate fi mai clară, fiind mai primitiv firească și mai puțin meșteșugită prin nivelarea culturii înalte ». Cu această teorie asupra romanului și nuvelei, Titu Maiorescu putea legitima formula literară a

1*

www.digibuc.ro

unui realism popular, cum în sânul *Junimei*, dar în legătură cu nouăle mişcări literare ale celor două continente civilizate, începuse mai de mult să se desvolte prin contribuţia unui Slavici, Iacob Negruzzi şi Nicolae Gane, cărora li s'ar fi putut adăuga şi menţionarea lui Ion Creangă, de sigur artistul cel mai remarcabil al întregului grup, dacă ne gândim că modul în care el trata materia străveche a basmelor îl apropia de mijloacele mai nouă ale realiştilor populari.

Pentru a identifica îndrumarea străină cu care dorea s'o conexeze pe aceea apărută în literatura noastră, Maiorescu amintea într'o ordine destul de neclară nume de autori cu valoare inegală, ca Alarcon, Paul Heyse şi George Sand, Flaubert şi Turghenev, Bret Harte, Dickens şi Fritz Reuter. Pe unii din aceştia, cărora le asociază şi pe Nicolae Gogol, îi pomenise şi Eminescu în criticile sale dramatice din *Curierul de Iaşi*, încă din anul 1876, atunci când dorea să opună un nou tip literar uşoarelor comedii franceze reprezentate cu oarecare exclusivitate pe scenele noastre: o dovadă că îndrumarea realismului popular era mai generală în sânul *Junimei*. Dorind să sprijine teoria prin exemplul literar, Maiorescu dăduse în *Convorbiri literare* traduceri din Alarcon şi Bret Harte. Imprejurările acestea trebuesc reamintite atunci când este vorba să apreciem măsura inovaţiilor atribuite *Sămănătorului*. O cunoaştere mai completă a stărilor noastre literare înainte de 1900 nu lasă nicio îndoială asupra faptului că realismul popular apare în sânul *Junimei*. Succesul formulei prin opera lui Negruzzi şi Gane, dar mai cu seamă prin acel al lui Slavici şi Creangă, cărora li se adaugă, desvoltaţi în alte cercuri, mai tinerii scriitori Al. Vlahuţă şi Barbu Delavrancea, statornicise modelele încă înainte de începutul veacului. *Sămănătorul* găsise deci o cale netezită şi o îndrumare ilustrată de câteva reuşite literare de seamă, cărora le adaugă numai, cu ocazia evocării claselor fundamentale ale societăţii, o atitudine mai militantă în favoarea aspiraţiilor populare. Aş spune că originalitatea *Sămănătorului* este mai mult de ordin

www.digibuc.ro

practic, decât artistic, dacă între paginile lui n'ar fi ajuns la notorietate tocmai d-l Mihail Sadoveanu, adică artistul cel mai de seamă al întregului curent.

Realismul popular, apărut, aşa dar, la noi, în mediul *Junimei*, dar manifestând tendinţa să se generalizeze îndată după 1880, nu este decât o ramură din trunchiul întregului realism european. N'am de gând să schiţez aci istoria universală a realismului şi nici pe aceea a progreselor lui în literatura noastră. Când se va întreprinde istoria literaturii române în vastul ei cadru comparatist, adică o lucrare pentru care avem deocamdată numai contribuţii răzleţe şi oarecum întâmplătoare, se va vedea poate că nu există moment în desvoltarea europeană a creaţiei literare care să nu aibă corespondentul lui în operele scriitorilor noştri. Aşa s'a întâmplat şi cu realismul. S'a arătat de mai multe ori că romanul şi nuvela realistă s'au desprins din romanul romantic, aşa cum îl crease Walter Scott, în literatura engleză, la finele veacului al XVIII-lea. Aci se produce pentru întâia oară acea evocare a omului, a întâmplărilor şi a conflictelor lui interioare în legătură cu împrejurările lui de timp şi de spaţiu: o perspectivă rămasă cu totul necunoscută mai vechilor povestitori clasici. Puternica deşteptare a tradiţiilor naţionale, la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul celui de-al XIX-lea, produce nu numai tendinţa de a le cunoaşte prin studiile istorice, dar şi aceea de a le evoca prin operele frumoase ale literaturii. Romanul istoric este rodul acestei directive. Trecutul devenea în romanele istorice ale lui Walter Scott obiectul unei resurecţii, ca aceea pe care i-o putea conferi aşezarea unei întâmplări în mediul ei de moravuri, gusturi, costume, obiecte uzuale, particularităţi ale vorbirii şi din toate celelalte amănunte locale şi temporale care alcătuesc vieaţa însăşi a epocilor revolute. Realismul reia metoda romanului istoric în studierea omului şi societăţilor contemporane. Silinţele unui Balzac întru evocarea acestora, după metoda restabilirii acelei pulberi infinitesimale, care creează caracterul lor în timp şi spaţiu, au fost adeseori remarcate. Dar alături de aceste similitudini de metodă, există importante deosebiri în chipul respectiv al romancie-

www.digibuc.ro

rilor de a se situa față de obiectul lor. Romanul istoric și romantic este o operă de exaltare a tradițiilor naționale, de magnificare a trecutului și, în această calitate, el continuă a răspunde funcțiunii primitive a poeziei epice. Realismul veacului al XIX-lea apărea însă ca o lucrare de demascare și ca o fomă a decepției, izbucnite din nişte suflete în luptă cu timpul și societatea lor. In acest înțeles a putut vorbi un cercetător recent, d-l Clemens Lugowski (în lucrarea sa *Wirklichkeit und Dichtung*, 1936) despre un *realism al desiluziei* în operele lui Stendhal, Balzac și Flaubert.

Am spus că orice moment din desvoltarea universală a literaturii își găsește corespondentul lui în operele scriitorilor noștri. Și, în adevăr, fără ca aceste opere, cel puțin până la *Junimea*, să se lege între ele în unitatea unui curent, practicând o estetică deliberată, întâmpinăm și nuvela istorică și pe aceea realistă, aproape în același timp cu echivalentele lor străine. Astfel *Alexandru Lăpușneanu* sau *Sobieski și Românii* ale lui Costache Negruzzi apar chiar în epoca în care Prosper Merimée renova în Franța formula nuvelei istorice. Dar C. Negruzzi care, ca și unele din personajele sale, este un mare cetitor nu numai al lui Merimée și al lui Walter Scott, dar și al lui Balzac, scrie și *scene contemporane*, ca nuvela *O alergare de cai*, apoi *Fisiologia provincialului* sau atâtea din paginile seriei *Negru pe alb*, în care preocuparea de a nota detaliile de moravuri ale vremii manifestă o incontestabilă orientare realistă. Mijloacele realismului se înmulțesc și se perfecționează în generația junimistă, îndată ce Slavici și Creangă se gândesc pentru întâia oară să noteze vorbirea poporului, ba chiar felurile lui de a simți și de a gândi: o preocupare reluată curând de Vlahuță și Delavrancea. Este sigur că marile cadre sunt create în momentul în care d-l Mihail Sadoveanu apare în arena literară. Dar tocmai comparația cu înaintașii săi este în măsură să ne facă a înțelege mai bine puternica lui originalitate, marca atât de personală pe care el o aplică îndrumărilor găsite de predecesori.

www.digibuc.ro

Față de C. Negruzzi, de Gane, de Slavici și Creangă, a căror preocupare unică este evocarea întâmplărilor, moravurilor și oamenilor de altădată sau de azi, d-l Sadoveanu introduce o notă nouă, comparabilă cu inițiativa acelor pictori ai Renașterii, un Leonardo de pildă, care reprezintă în planul mai adânc al compozițiilor lor o panoramă sau un colț peizagistic, consunând cu oamenii înfățișați, creind în jurul lor o atmosferă și o poezie de tainice corespondențe. Rezultatul este, ca și la pictorii amintiți, o lărgire cu tendințe spre infinit a scenei pe care se mișcă oamenii, o amplificare și o îmbogățire a tablourilor, care face ca toată arta narativă a predecesorilor să apară oarecum comprimată într'un singur plan. S'a spus că d-l Sadoveanu este un artist descriptiv. Iată însă o vedere care trebue precizată cu grijă, dacă nu dorim a transforma o vedere relativ justă într'una absolut eronată. Niciodată d-l Sadoveanu nu practică descripția pentru descripție. Ochiul său nu se oprește la suprafața pitorească a lucrurilor, pentru a nota un simplu efect de lumină sau coloare, așa cum face uneori Delavrancea, un artist al cărui dar descriptiv a fost incontestabil, deși cu altă funcțiune în economia generală a narațiunii. Iată, de pildă, o descripție a lui Delavrancea în nuvela *Sultănica: A dat Dumnezeu zăpadă nemiluită; și cade, cade, puzderie măruntă și deasă, ca făina la cernut, vânturată de un crivăț care te orbește. Mușcelele dorm sub zăpada de trei palme. Pădurile în depărtare, cu tulpini fumurii, par cercelate cu flori de zarzări și de corcoduși.* Iată însă o descripție a d-lui Sadoveanu, pe care o aleg printre primele lui povestiri și printre cele mai elementare, pentru a sublinia contrastul: *Prin noaptea de toamnă sufla un vânt iute, care cânta cu glasuri triste prin livezile mari. Dochia se svârcolea pe patul de durere, suspina, gemea, — și vântul de afară suspina, plângea și gemea cu dânsa, cu aceeași duioșie, cu aceeași jale, înfiorând noaptea.* La d-l Sadoveanu, descripția nu este un cadru, ca la Delavrancea, ci o atmosferă; obiectul ei nu este o înfățișare pitorească, ci o corespondență. Ochiul și urechea lui nu se opresc la suprafața lucrurilor, ci pătrund oarecum în adâncimea lor morală. Chiar când para-

www.digibuc.ro

lelizarea dintre om şi natură lipseşte, prezenţa sentimentului uman în peizaj cu rolul de a-i da profunzimea unei vieţi morale, este uşor de identificat, ca în această altă descripţie: *Sara se întindea plină de taină, cântecul mierlei adormise; vântul înserării aducea răsuflarea caldă a dumbrăvii. In şes picurau tălângi mâhnite.* Pentru orice însemnare a evenimentelor, la orice popas al povestirii, naratorul intervine pentru a nota atmosfera în care faptele se petrec, iar această atmosferă consună în mod misterios cu întâmplările şi cu stările sufleteşti ale oamenilor. Când *Ivanciu Leul* îşi îmbrăţişează cu patimă iubita: *nucii tremurau la suflări uşoare de vânt şi, peste dragostea lor, tremurau reţele de soare şi umbră.* Uneori idila lor lua calea pădurii: *Oftări de vânt înfiorau bolţile dese; cântăreţii desişurilor porneau melodii subţiri, în cununile codrului, la soare.* Când Ivanciu Leul, părăsit, cade bolnav: *Vântul plângea afară cu modulaţii sălbatice şi bătea ca o fiinţă vie în geamuri.* Când cetim pe vechii povestitori avem adeseori impresia că oamenii trăiesc în vid, într'un mediu purificat de orice prezenţă materială. Nicio amintire sensibilă, nicio evocare a vreunui obiect nu există în *La Princesse de Clèves* a d-nei de Lafayette. Mai târziu, în realism, spaţiul povestirii se umple, dar mai ales cu lucruri fabricate de om, şi Balzac a fost meşterul cel mai de seamă în stabilirea acelor mii de legături dintre oameni şi lucruri, lucrurile imprimând pecetea lor oamenilor şi oamenii, pe a lor, lucrurilor. Povestirea realistă introduce categoria mediului în legătură netăgăduită cu nouăle concepţii ale ştiinţelor naturale, pentru care toate formele vieţii stau în continuă relaţie funcţională cu împrejurările şi aspectele concrete înconjurătoare. Exemplul realismului balzacian a fost în această privinţă puţin urmat de scriitorii români, de sigur din pricină că nici mediul nostru social nu prezintă acea densitate de lucruri, de monumente, de obiecte uzuale şi de artă care ne surprind atunci când călătorim în ţările Apusului. Prea deseori a trecut pe la noi vârtejul războaielor, pentru ca spaţiul nostru social să se fi putut umplea cu o profuziune de lucruri în care să se imprime vieaţa oamenilor de altădată şi care să modeleze pe aceea a celor veniţi după ei. Continuitatea naţională este

www.digibuc.ro

la noi mai mult internă, decât externă; mai mult un lanț de suflete, decât o transmisiune de bunuri. Este deci semnificativ faptul că un talent plastic atât de puternic ca acela al d-lui Sadoveanu nu descrie mai niciodată obiecte, monumente, costume, unelte, arme, așa cum au făcut-o romanticii și realiștii. Spațiul povestirilor sale, natura infinită, este vidă de lucruri și totuși, spre deosebire de vechii povestitori, plină de o prezență misterioasă, aceea a sufletului omenesc vibrând în ea ca vuietul mării în scoică. Arta descriptivă a d-lui Sadoveanu este o artă simpatetică, produsul unei operații de proiectare a eului uman și a sentimentelor lui în natură. Natura în opera d-lui Sadoveanu este străbătută de adieri jalnice, de mari melancolii și mâhniri, de plângerea sfâșietoare a vântului și furtunii. Mai târziu peizajul se luminează și un zâmbet idilic o înveselește, dar totdeauna ea palpită cu o vieață interioară deopotrivă cu a omului.

Un al doilea caracter al artei descriptive a d-lui Sadoveanu este *impresionismul* ei. Autorul nu descrie lucruri, ci impresiile lui în legătură cu lucrurile. Și aici o comparație poate să pună mai bine în lumină însușirile artei pe care dorim s'o caracterizăm. Iată descrierea chipului în care Sanda, din nuvela *Scormon* de I. Slavici, urzește pânza: *Sanda fuge la vârtelniță, descurcă firele și iarăși părândă parii. Așa se urzește pânza. Și gardul e cel mai bun urzitor: parii bătuți unul lângă altul și legați între dânșii loc de șase palme dela pământ cu o împletitură de nuiele. Lângă gard locul e neted, dincolo grădina cu legume și cu flori. Curcubăta se întinde de-a-lungul, se ridică și pe alocuri se răsucește până în vârful parilor, încât firul Sandei se ascunde în verdeața frunzelor ori scutură albini din florile galbene.* Slavici descrie deci lucruri, o activitate cu obiecte închegate, solide. Aspectele au în această descriere o consistență, o întocmire obiectivă, care lipsește acelora ale d-lui Sadoveanu, disolute și părelnice. Deosebirea dintre un lucru și o impresie stă în aceea că lucrul este statornic, pe când impresia este fugitivă. Cine descrie impresii, în loc de lucruri, redă în legătură cu cele dintâi numai viziunea lor fragmentară și instantanee, așa cum ea

www.digibuc.ro

irumpe pentru o singură clipă din valul mereu izvorîtor al fluidului mental. Sunt nenumărate aceste notații impresioniste în proza d-lui M. Sadoveanu, chiar dacă ne mărginim numai la primele lui povestiri, ca atunci, de pildă, când scriitorul ajunge să descrie plecarea cetei războinice a lui Nour în bucata *Răzbunarea lui Nour: Câmpiile, dealurile, văile, erau pline de un murmur surd. Pe drumuri depărtate se vedeau pâlcuri de oameni goniți; pe zări de deal treceau grabnic umbre încovoiate; isbucneau din când în când, fără să se știe de unde, vuiete înnăbușite.* Acuitatea sensorială a scriitorului, în aceste notații, este dintre cele mai mari. Iată viziunea soarelui luminând prin ceața toamnei: *Soarele nu se vedea, dar o lumină dulce sta în pâcla nemișcată.* Iată detunătura unei puști: *Pușca vuia înnăbușit în negură.* Altădată sunt notate gesturi caracteristice, capabile să ne evoce printr'o singură trăsătură înfățișarea întreagă a unui om. Iată cum un țăran privește un călăreț trecând în goana calului: *Călărețul cobora coasta în săltăturile roibului. Poarta țarinei era deschisă; intră pe ea. Un câne se năpusti hămăind de lângă coliba jitarului; în urmă, ieși și Românul, își repezi căciula pe ceafă și cătă lung în urma străinului; apoi își repezi căciula pe ochi și intră liniștit în colibă.* Străinul ajunge la cârciumă și când i se oferă paharul de vin pe care-l ceruse: *Luă paharul, îl privi în zare, scuipă într'o parte cu înfățișare foarte trudită, apoi duse băutura la gură.* Impresionismul d-lui Sadoveanu nu lucrează de altfel numai pentru a da vieață și individualitate tablourilor, ci și ca un procedeu de organizare a întregii povestiri. Astfel, în bucata *Un țipăt*, din întreaga dramă de gelozie petrecută între atelierul unui fierar și locuința lui, unde soția necredincioasă este surprinsă și ucisă, nu ni se dau decât acele puține viziuni apărute povestitorului, luând parte la întâmplare dela fereastra unui han învecinat. Drama nu ne este narată în întreaga înlănțuire a întâmplărilor ce o constitue. Cetitorul o ghicește mai de grabă recompunând el singur puținele fragmente, redate impresionistic, pe care i le oferă scriitorul: viziunea interiorului unei fierării, apariția unui om sdrențăros, care pare a încredința un secret fierarului, plecarea acestuia, înarmat cu un ciocan, către locuința lui, o

www.digibuc.ro

lumină care aleargă în dosul ferestrelor, un țipăt... Tot astfel în bucata *Cei trei*, întâmplarea rămâne oarecum în afară de povestirea propriu zisă, autorul redându-ne din drama care se termină cu moartea celor doi prieteni îndrăgostiți de aceeași femeie, soția unuia din ei, numai clipele în care ei își confruntă în muțenie durerea și mânia lor. Și aici, prin urmare, *faptele* obiective sunt înlocuite prin *impresii*. S'a observat uneori că autorii epici au postura unor martori ubicui și a-tot-știutori ai împrejurărilor pe care le narează, așa încât ei pot referi și despre împrejurări simultane și despre ce se petrece în sufletele tuturor personajelor lor, chiar atunci când acestea se găsesc în situații opuse. Pe această ipoteză a artei narative, foarte generală în întreaga ei desvoltare, se întemeiază lipsa de perspectivă proprie a epicei mai vechi și mai nouă, ceea ce s'a numit *obiectivitatea* ei. Vechea epopee, ca și romanul mai nou, n'au perspectivă proprie sau, cel puțin, n'au perspectivă *laterală*, pentrucă scriitorul privește oamenii și întâmplările de sus, dintr'un punct din care le poate îmbrățișa deopotrivă. Față de această procedare oarecum tradițională, d-l Sadoveanu introduce în povestire perspectiva subiectivă și momentană a impresiei, ajungând astfel la o nouă formă literară impresionistă. Este un element modernist al artei sale, interesant a fi pus în lumină la un autor care cultivă cu atâta preferință, temele tradiționale.

Se va spune că toate acestea sunt mai de grabă procedee poetice, decât naratoare. Și, de fapt, rareori romanele, nuvelele sau schițele d-lui Sadoveanu se susțin numai prin interesul povestirii. Deși materia propriu zis epică nu este deloc neînsemnată în opera sa, una din caracteristicile acesteia este de a îmbina narațiunea cu evocarea și lirismul. Am relevat câteva din procedeele descriptive ale d-lui Sadoveanu. In mod general se poate spune că, pentru acest scriitor, cuvântul nu este mai niciodată un simplu mijloc de a comunica o idee sau o știre despre un fapt particular. Cuvântul are mai totdeauna aci o intenție picturală, astfel că, spre deosebire de mai toți înaintașii săi, care se mulțumesc să cucerească atenția cetitorilor pentru o desfă-

www.digibuc.ro

șurare de împrejurări, ochiul și urechea sunt făcute să vadă și să audă. Aceasta este altă trăsătură modernă a operei de care ne ocupăm și care o așează în interiorul marelui curent european al prozei evocatoare, inițiat de Chateaubriand. Poate că d-l Sadoveanu nu este, în literatura noastră, primul reprezentant al acestui curent. Delavrancea și Macedonski au scris înaintea sa. Dar pe când evocările acestora au mai mult o valoare decorativă, autorul *Șoimilor* animă imaginile sale și le acordă o individualitate, devenită exemplară pentru toată evoluția mai nouă a prozei românești. Alături de acest caracter, proza d-lui Sadoveanu se mai deosebește prin lirismul ei, adică prin sublinierea evenimentelor narate de către sentimentul scriitorului față de ele. Această însușire rezultă mai întâi din forma generală de organizare a povestirilor care, mai cu seamă în cele dintâi dintre acestea, sunt rareori altceva decât însemnarea unor mărturisiri, povestitorul fiind el însuși un personaj al întâmplării sau cel puțin martorul ei apropiat și emoționat. Chiar o bucată de un interes epic atât de pronunțat, cum este *Cozma Răcoare*, nu este altceva decât amintirea unui centenar: *Era strașnic om, Cozma Răcoare!* (povestește bătrânul). *Când zic: Cozma, parcă văd, iată, parcă văd înaintea mea un om întunecos, călare pe un cal murg; mă țintesc doi ochi ca oțelul, văd două mustăți cât două vrăbii... Strașnic Român! Călare, cu flinta în spate și cu un cuțit de-un cot ici, în chimir, la stânga: așa l-am văzut totdeauna. Iată, eu îs bătrân, împlinesc suta, am umblat mult prin lume, multe firi și mulți oameni am întâmpinat, dar om ca Răcoare, spun drept, n'am văzut! Și doar nu era cine știe ce grozăvie la trup; era un bărbat mijlociu, ciolănos, smolit la față, un om ca mulți alții, — he! dar ce are a face? Numai ochii să-i fi văzut și s'a mântuit. Strașnic Român!* Pe această cale se introduce în narațiunile d-lui Sadoveanu acea doză de efuziune emotivă, de lirism, care nu strică deloc echilibrul artei sale. Mistica genurilor literare a produs uneori judecata că lirismul în operele epice ar fi un element intrus, pe care desvoltarea literară îl censurează și-l elimină mai totdeauna. Părerea aceasta poate să nu-i fi fost străină nici d-lui Sadoveanu însuși,

www.digibuc.ro

care, după cum aflăm din introducerea primului volum al *Operelor* sale complete, a transformat romanul *Şoimii*, dintr'o povestire debitată la persoana întâia, într'o narațiune impersonală, în conformitate cu tipul romanelor « obiective ». Cum noi ştim însă că scriitorii n'au să se conducă după nişte modele stabilite odată pentru totdeauna, ne vom întreba numai dacă operele lor sunt armonioase sau nu, dacă, oricât de felurite ar fi procedeele folosite, aceste opere întocmesc sau nu unități perfecte, în care nu simțim nici lipsuri nici excrescențe. Rareori a existat însă o artă mai stringent organizată ca aceea a d-lui Sadoveanu, produsul unei conştiințe artistice mai scrupuloase, mai cumpănite în dozarea efectelor sale. Mistica genurilor literare trebue deci să desarmeze în fața ei, admițând formula realismului ei liric şi artistic.

Cu aceste mijlooace, opera sadovenistă evocă cu predilecție, în această primă parte a ei, pe omul din popor de ieri sau de azi, o ființă cu instincte puternice, ştiind să-şi croiască singur destinul sau sdrobindu-se de împrejurările vieții, pe care el o trăieşte cu pasiuni elementare. Interesul pentru omul din popor a apărut curând în realism şi nu a dispărut nici mai târziu. Țăranul şi muncitorul ocupă un loc de seamă în opera unui Balzac, Zola sau Maupassant. « O figură din popor, scrie Maiorescu, (este) mai primitiv firească şi mai puțin meşteşugită prin nivelarea culturii înalte ». De sigur, interesul realismului pentru omul din popor se explică prin convingerea că acesta înfățişează mai limpede, tocmai prin simplitatea lui, caracterele fundamentale şi permanente ale condiției umane. Dar înafară de această convingere, ceea ce a impus studiul omului din popor în epica realistă, a fost dorința de demascare a instinctelor lui, o analiză cu sens descendent şi denunțător. Cetiți în această privință scrisoarea dedicatorie pe care Balzac o adresează prietenului său P. Gavault, la începutul romanului *Les Paysans*. Documentul este edificator. Rareori țăranul a fost privit cu simpatie în realismul occidental al veacului al XIX-lea. In opera scriitorului român, țăranul este dimpotrivă un tip uman mai înalt, un om eroic, puternicile lui instincte sunt o formă de expansiune a vieții; scriitorul le aşează pe

www.digibuc.ro

culmile existenței umane, nu în străfundurile ei: el le preamărește, nu le denunță. D-l Sadoveanu vede țăranul prin prisma acelui sentiment eroic al vieții, care a creat și afinitatea sa pentru figurile de legendă ale trecutului, într'un sector important al operei sale. Simple, în înțelesul că puține resorturi le mișcă și că acestea coincid cu instinctele fundamentale ale omului, personajele d-lui Sadoveanu sunt în genere misterioase. Ființele care vin de departe și ascund o taină, acele care dispar deodată și mor neștiute, sufletele secrete cu psihologia enigmatică sunt printre cele mai des figurate în operele despre care vorbim. Unul din aceștia, natură sălbatică în veșnică revoltă, dispare din copilărie, reapare în timpul revoluției din 48 și se mistue în focul unei mari pasiuni. Altul poposește la un han de țară și moare subit și necunoscut, lăsând în preajma enigmei lui meschinele interese ale supraviețuitorilor. O fată ciudată conduce pe un vânător lângă ascunzișul lui și se îndepărtează, pentru a reapărea curând, înălțându-și cântecul în singurătate, dar se face din nou nevăzută. In solitudinea unui bătrân, care-și presimte sfârșitul, irumpe amintirea unei dragoste neîmplinite, ca o cumplită remușcare a trecutului. Tot ce este larvar și nedefinit, fragmentele răslețe rămase din ruinarea sufletelor, alcătuește materia acestei arte care folosește clar-obscurul și umbrele adânci. Fără să intre în făgașul psihologismului mai nou, amator de cazuri rare sau complicate, după cum fără să adopte procedeul minuțioaselor analize psihologice, cărora le preferă evocarea morală indirectă, prin dialog și prin întâmplare, povestirea d-lui Sadoveanu se adâncește totdeauna într'o perspectivă psihologică. Simpla narațiune a faptelor nu rămâne niciodată izvorul unic al interesului cu care le întâmpinăm; participarea la o dramă sufletească li se adaugă totdeauna, ca un motiv esențial la încordării stârnite în noi. Fără îndoială, nu lipsesc din opera d-lui Sadoveanu nici aspectele acelui ***realism al desiluziei***, practicat de întemeietorii apuseni ai curentului și de scriitorul nostru în opere ca: ***Insemnările lui Neculai Manea***, ***Haia Sanis*** sau ***Floare ofilită***. ***Ion Ursu*** este și el o povestire caracteristică în această privință. Scriitorul nu mai dorește acum

www.digibuc.ro

să ne dea portretul unui om eroic, ci al unei victime. Individul nu-și mai croiește aci destinul, ci îl suportă cu resemnare. Pentru Ion Ursu *vieața curge liniștită, se prăpădește tristă ori veselă, fără doruri multe, fără dureri mari, se prăpădește necunoscută și umilită.* S'ar spune că scriitorul, renunțând la accentele eroice ale atâtora din operele sale, supune acum oamenii săi tipicei analize desiluzionate a realismului. Aceeași este perspectiva și metoda atâtora din povestirile *Durerilor înăbușite* și a câtorva din romanele de mai târziu: însemnarea împrejurărilor comune, sub care se ascund însă marile legi ale vieții sociale, coborîrea către infinitesimalul din care se degajează poezia sfâșietoare a cotidianului. Scena povestirii se mută atunci în micile orașe de provincie, în mahalalele, în care câte un suflet agonizează și moare. Când revine în sectorul rural, scriitorul vrea să fie un îndrumător în lupta socială pentru ridicarea țărănimii. Iată-l pe Ion Ursu sculându-se din patul suferințelor, în care îl aruncase mizerabila lui existență de țăran transformat în muncitor urban. Chipul luminos al unui medic îi zâmbește. Ion Ursu își povestește existența: *Doctorul ascultă, cu sufletul întristat, durerile unui întreg popor necăjit. Cum nu-i luminat omul, să vadă cărarea dreaptă, în noaptea care-l împresoară! In cocioaba strâmtă pătrundea soarele și sufletul lui Ursu se lumina, parcă deschidea ochii uimiți după un somn plin de visuri urîte. Și doctorul se gândea cu ochii ațintiți la atâtea și la atâtea suflete care ar trebui să fie deșteptate pentru o vieață mai bună, în țara aceasta în care toți calcă aurul în picioare și nimeni nu-și dă osteneala să-l curețe de noroiu, să-l ridice și să-l facă să scânteieze la soare!* Autorul nu-și ascunde participarea la drama omului și atitudinea lui se manifestă în judecăți de valoare sau chiar în imprecație directă, de data aceasta în contrast cu «impersonalitatea» realiștilor, deși portretul fizic care se strecoară în imprecație rămâne încă un mijloc de caracterizare obiectivă: *Ioane, Ioane*, i se adresează el lui Ion Ursu, *tare mi te-ai stricat! Și ochii tăi sunt prăbușiți în cearcăne vinete, ca și ochii lui Hleba și obrazul ți-e umflat și ars, și pielea din jurul ochilor boțită, și barba ta e sălbatică și încâlcită și buzele moi, umede și prostite, ca buzele unui cal bătrân! Rău te-au mâncat*

www.digibuc.ro

și te-au sdrobit străinii, frate Ioane, căci ai uitat de pământul bătrânesc și ai intrat până în gât în ticăloșie. Nuvela este din 1901. Tonul și îndrumarea ei vor deveni curând acelea ale *Sămănătorului*, apoi ale *Vieții Romînești*, în cercul căreia scriitorul va găsi prieteniile cele mai temeinice ale vieții lui.

Nu este cu putință să analizăm aci înfățișerile atât de numeroase ale operei d-lui Sadoveanu, însumate din optzeci de volume, produsul unei funcțiuni poetice și fabulatorii fără precedent în întreaga noastră istorie literară și care, prin abundență și continuitate, are caracterul unui adevărat fenomen natural. Cine se va însărcina să consacre acestui scriitor o monografie completă, va trebui să distingă etapele ei, formele succesive ale imaginației care a produs-o, desvoltarea ei linguistică și stilistică, tendințele felurite care au însuflețit-o. Cercetătorul, a cărui sarcină nu va fi deloc ușoară, va trebui să observe că artistul a stat, în cea dintâi parte a activității lui, sub puternice influențe tradiționale și locale, a găsit principalele izvoare ale culturii lui în vechile cronice și în poezia populară și a trăit experiența fundamentală a istoriei și a poporului, pe care l-a înțeles atât în latura lui de depozitar al trecutului în mijlocul nostru, cât și în aspirațiile lui mai nouă de înălțare. Altă experiență de temelie a d-lui Sadoveanu este aceea a pământului romănesc, pe care l-a străbătut dela munte la șes, urmând cursurile apelor lui, vânând cocoșul sălbatic în hățișurile înălțimilor, iepurele în miriștile câmpiilor, lișița la baltă și în deltă. Cine va stabili odată itinerarul acestui om în permanentă transhumanță, urmărind anotimpurile, bucurându-se de apariția lor în peizajul care le convine mai bine? Creația literară a d-lui Sadoveanu nu este rodul unei lucrări de cabinet și al unei imaginații, operând cu datele unei experiențe reduse. Ca mai toți înaintașii săi realiști și naturaliști, opera sa lucrează cu date directe, extrase dintr'o experiență continuă a naturii și oamenilor. Prin toată această operă circulă aerul viu și salubru al unei vieți libere și mobile.

Dela un timp, cercetătorul care va trebui să stabilească etapele creației sadoveniste, va observa de sigur intervenția unui tip nou de influențe, pe care le-aș numi filosofice.

www.digibuc.ro

Atitudinea scriitorului în fața evenimentelor se schimbă. Lirismul începuturilor se tempereaza; reflexiunea îl înlocuește. Impresiile nu mai sunt notate în singurele lor înfățișeri instantanee și fugitive, ci sunt legate de idei, adâncite în semnificația lor generală, ca în acest pasaj (împrumutat bucății *24 Iunie*), în care autorul, plecat să pescuiască la baltă, înțelege din fecunditatea locului, din enorma forfotă a faunei, dar și din deprinderile și vorbirea oamenilor, Țigani rudari, neopriți nici de formele cele mai înjosite ale expresiei, că se găsește într'un loc rămas neschimbat din vremurile magice ale preistoriei: *Vorbirea lor răsuna răstit în aerul pur; auzeam și cele mai depărtate glasuri. Era o vorbire deosebit de colorată, în care la fiecare trei cuvinte se asociau sudălmi stranii și două ori trei vocabule dintre cele mai rușinoase... Eram atent și mirat. In Moldova, în munte și în Ardeal, niciodată nu mi-a fost dat să surprind o elocință asemănătoare. Oamenii din locurile înalte păstrează o discreție remarcabilă în raporturile lor verbale; fraza lor e înflorită altfel, în armonie cu linia munților, cu limpezimea apei și a cerului. Aici, în bălți, Dunărea amestecă toate aluviunile; la țărmul ei au viermuit neamurile; sub soarele ei copleșitor pasiunile au o violență necunoscută aiurea... Filologicește, de asemeni, aveam dovezi că Dumnezeii cu care se apostrofau unii pe alții rudarii erau zeii păgâni și zeii lari: dovadă că jargonul special se păstrase din vremea păgânismului. Găseam în vieața fierbinte a mocirlelor, cu toate dihăniile și gângăniile lor, o stranie asemănare cu coloratura verbală a acestui vechiu idiom rudăresc.* Această nouă atitudine reflexivă se însoțește cu unele consecințe în ordinea expresiei. Scriitorul a avut, dela început, un timbru special al limbii lui, făcut din transcrierea vorbirii țărănești, în redare directă sau prin intermediul stilului indirect, ca și din folosirea unora din zicerile sau elementele vocabularului arhaic și cronicăresc. Referatul propriu zis al scriitorului, vorbirea în propriul său nume, a evitat însă efectul de manierism care ar fi consistat din menținerea continuă a povestirii la modul rural sau arhaic. Insăși larga întrebuințare pe care a dat-o autorul cuvântului în funcțiune evocativă, imaginilor însoțind la tot pasul povestirea, face ca limba țărănească sau

www.digibuc.ro

cronicărească să alterneze cu exprimările artistului modern, preocupat să noteze o impresie. Iată cum vorbește Moș-Petre în *Șoimii: Cățeaua de Chiajna e totul! Din pricina muierii s'a vărsat sânge moldovenesc! Și cânii, cânii... de boieri vânduți... De aceea a pierit Ion-Vodă al nostru, de aceea țara geme împilată și noi pribegim! Alelei! stăpâne, stăpâne... ne vom întoarce noi și rău vom potopi pe vrăjmași! Cu mult sânge de-al lor vom spurca pământul.* Dialogul continuă câtva timp în tonul acesta, până când autorul intervine pentru a-și nota, în limba lui cultă, impresia: *Cai și oameni coborau obosiți prin întinsa melancolie a acestui peisagiu auriu de primăvară.* Mai târziu, în partea mai nouă a operei sale, odată cu progresul atitudinilor reflexive, limba d-lui S a d o v e a n u a suferit o schimbare evidentă, constând dintr'o mai largă întrebuințare a neologismelor, așa cum s'a putut vedea și din textul împrumutat mai sus povestirii *24 Iunie.* Altă consecință a reflexivității în progres, în toată această fază mai nouă a creației sadoveniste, este apariția ironiei subliniind aproape întregul comentar al autorului asupra întâmplărilor narate. Iată-l pe povestitor ajungând în romanul *Nopți de Sânziene*, 1934, să amintească cum d-lui Bernard, un Francez venit pentru exploatări de păduri în Moldova, îi dispare din imediata apropiere brățara de aur, întâmplare inexplicabilă din șirul unor dificultăți tot mai dese, provenită dela vechii imigrați ai locului, poate oacheșii Pecenegi, cu care străinul nedumerit renunță în cele din urmă să lupte: *Când intră în odăiță, pe ușa deschisă, ca să depuie ceașca, observă îndată lipsa brățării. Era un obiect care nu putea luneca, nu se putea rostogoli, nu putea fi urnit de o adiere de vânt. Pământul bătut și curățit cu îngrijire nu prezenta nicio gaură de șoarece de câmp. E o absurditate să-ți imaginezi că un șoarece mănâncă un ceas de aur; alta să admiți că un animal mic s'ar putea înhăma la un obiect relativ mare; și 'n sfârșit, alta să presupui că printr'o crăpătură sau o gaură inexistentă aproape, așa ar trebui să fie de minusculă, ar putea intra și dispărea complet un ceas-brățară. Domnul Bernard fu foarte contrariat întâi că nu putea să puie nimic în locul aparențelor; al doilea că era lipsit de un indicator al timpului!* In locul mai vechii atitudini

www.digibuc.ro

lirice se instalează astfel, o dată cu reflexiunea, ironia, ca o formă a superiorității intelectuale față de evenimente. Povestirea în ton ironic e un procedeu destul de general în operele mai nouă ale d-lui Sadoveanu, chiar și în romanul ciclic *Frații Jderi*, 1942, o adevărată sinteză a artei de povestitor a scriitorului. S'a pronunțat în legătură cu această apariție a comentarului ironic numele lui Anatole France, care a putut exercita o anumită influență asupra povestitorului român. Influența nu este improbabilă, deși ironia ca procedeu de stil corespunde unei evoluții organice a întregii atitudini a maestrului și s'a putut ivi, ca atare, numai cu sprijinul, dar nu din pricina acestei influențe. Remarcabil cu totul este, apoi, cum alături de vechiul ideal eroic, apare acum idealul înțelepciunii, în opere ca *Divanul persian*, 1940, care reluând motivele vechii cărți poporane a *Sindipei*, reprezintă în același timp pozițiile spirituale mai nouă ale artistului în fața vieții, făcute din înțelegere, blândețe și toleranță. Lucrarea, scrisă în stilul curteniei și umanismului oriental, folosit și în alte câteva din cărțile mai nouă ale d-lui Sadoveanu, ca d. p. în romanul de inspirație bizantină al *Crengii de aur*, este povestea lui Ferid, fiul Impăratului persian Kira. Incredințat înțeleptului egiptean Sindipa, pentru învățătura înaltă, el se înapoiază la sorocul fixat cu străşnicie, dar rămâne mut în fața adunării Impăratului și a filosofilor. Consemnul dat de învățătorul său îl împiedeca să vorbească timp de șapte zile. Găsindu-se în primejdie de moarte, prin intriga frumoasei Şatun, cartea se întregește din povestirile și pildele cu care filosofii încearcă să amâne moartea nevinovatului, dar și din acelea cu care Şatun dorește s'o grăbească. Impăratul într'o zi îl iartă și într'alta îl condamnă. Dar peste oscilațiile puterii lumești, netrăind din luminile ei proprii, se afirmă în cele din urmă linia dreptății și a toleranței, impusă împrejurărilor de Sindipa. Ferid, ba poate și Şatun, sunt salvați. Ințeleptul învățase pe ucenicul său împărătesc că *nici sabia, nici mărirea nu prețuesc cât dreptatea* și că atunci *când la putere se adaugă înțelepciunea, atunci a fost scris muritorului în zodia sa cunună de lumină*. Dorise oare Sindipa, prin toată întâmplarea pe care o provocase,

www.digibuc.ro

să adauge încă o învățătură utilă conducătorului de oameni? De sigur, povestea se termină *cum trebue să se isprăvească întâmplările adevărate, nu cu sabie, ci cu blândețe și cu pace*, adică așa cum cântă în cele din urmă bătrânul poet Arun-el-Azid. Totuși, învățământul lui Sindipa nu reușește întru totul, căci Ferid, sguduit de evenimentele trăite la curte și în casa părintelui său, îl urmează pe Sindipa în pustietate, pentru a trăi el însuși ca filosof și numele său lipsește din lista stăpânitorilor Persiei. O ultimă pildă îl învață pe Ferid că tăria și sprijinul omului stau numai în el însuși, *în acest stârv și în această înțelegere puțină*, așa cum a încheiat totdeauna înțelepciunea umanistă. *Divanul persian* care este o culegere de povestiri ca *O mie și una de nopți* și ca *Decameronul*, dar și romanul unei formații personale ca *Wilhelm Meister* de Goethe, este o mare podoabă a limbii noastre, prin simplitatea nobilă, luminată de zâmbet și de înțelesuri grave, a întregului ei debit. Considerată în structura ei artistică, este remarcabil faptul că având să trateze un subiect oriental, povestirea găsește tonul potrivit întregii arte a Orientului, făcută din simboluri atât de bogate, încât aspectele sensibile ale naturii nu le mai pot cuprinde. Paleta artistului se simplifică, natura nu mai vuiește cu atâta vehemență în jurul oamenilor, ca în trecut. Darul lui evocator se mulțumește acum cu notații plastice puține, simplu și grațios desenate, ca în vechile stampe ale Răsăritului. Omul pare a se fi desprins acum din natură și, pentru întâia oară puternic prin mintea lui, cugetă la destinul său pe acest pământ și la mijloacele de a-l îmbunătăți și a-l înălța.

Opera d-lui Sadoveanu a fost una din cele mai remarcate de străini. Primele traduceri din ea în limba germană datează încă din 1905. De atunci s'au succedat alte tălmăciri în mai multe limbi străine. Ceea ce au înțeles traducătorii operei d-lui Sadoveanu, putem înțelege și noi. Puține sunt celelalte opere ale literaturii noastre, la fel de înalte ca valoare artistică, capabile de a ne înfățișa lumii în chipul nostru propriu de a simți și vedea natura și omul. Dar înafară de răsunetul ei actual pe alte tărâmuri și de cel posibil în viitor, în primul plan al însemnătății stă semni-

www.digibuc.ro

ficația ei pentru noi. In această operă consacrată iubirii trecutului, a naturii și poporului, a omenirii și omeniei, am aflat putința întrunirii armonioase a tuturor acestor tendințe și în chipul în care ea a înmlădiat graiul nostru, sporind facultățile lui ca instrument de cunoaștere a omului și de evocare a splendorilor create, fiecare din cei ce s'au bucurat de aceste daruri s'a simțit mai profund legat de acel fel particular de a fi al sufletului omenesc care, prin acest mare artist, i le-a dispensat. Omul stă acum pe culmile vieții și a puterii lui creatoare. Nu știm dacă uriașa-i lucrare i-a fost ușoară sau grea. Scriitorul ne apare neîncovoiat, fără urme de osteneală. Măsurat în mișcări, cântărindu-și cuvintele, pe care simțim bine că nu vrea să le risipească, înfășurat în tăcere ca într'o mantie asvârlită peste statura-i atletică, el îndreaptă către lume o figură gravă, scutul ocrotitor al intensei lui visări. Dar oamenii generației mele, crescuți odată cu opera lui și, într'una din cele mai bune părți a lor, din substanța ei, nu se pot împiedeca la acest popas al celor patruzeci de ani de vieață literară, să i se oprească în cale cu frunțile descoperite și să-l privească apoi trecând, liniștit, mai departe.

---

www.digibuc.ro

www.digibuc.ro

GEORGE VÂLSAN DUPĂ ZECE ANI

DE

EMANOIL BUCUŢA

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 23 Mai 1945

Au trecut zece ani de când George Vâlsan a plecat dintre noi. Mi s'a părut că-i datorim un cuvânt de amintire, mai ales că vieaţa lui, puţină câtă a fost şi în luptă cu durerile, înseamnă o lecţie de încredere şi de putere. Ar fi păcat, şi în ce ne priveşte, să nu scoatem la vedere acest adevăr mai amestecat cu fiinţa lui şi putând uşor altminteri să rămână ascuns, pentru tot folosul pe care îl putem trage, şi ar fi păcat, şi în ce-l priveşte, să se piardă o trăsătură care, fiind atât de strâns legată de om, se poate duce odată cu el, pentru lumina nouă în care are să stea de acum înainte în faţa noastră.

Este o casă bătrânească, sub muntele Cozla din Piatra Neamţ, încărcată de cărţi şi de hârtii, unde mi s'a arătat, când răsfoiam prin acele cărţi şi hârtii, acest al doilea George Vâlsan. Nu încerc să fac astăzi decât să-mi împlinesc o făgăduială de atunci. Se găseau acolo, într'o corespondenţă începută în 1912, dintre tânărul profesor de geografie plecat la adâncire de studii în străinătate, şi Dorneanul acesta sfătos, mult mai greu de ani şi de ştiinţa vieţii, unde mă întâmplam să fiu oaspe, Gheorghe Kirileanu, tot felul de mărturisiri, care alcătuiau împreună o adevărată autobiografie. Multe din acele scrisori erau atât de frumoase încât nu puteau fi ale unui singur om, oricât de îndrăgostit de ele, ci ale literaturii. Am cerut voia, nu

www.digibuc.ro

numai să le citesc, dar să culeg din foi ce mi se va părea și să aduc la cunoștință.

Mă însărcinase de puțin timp Ion Simionescu, fostul președinte al Academiei Române, să scriu despre George Vâlsan un portret în « Cunoștințe folositoare». Ceea ce îmi căzuse în mâini era un izvor, cum nu și-ar fi putut dori altul, cu știri mai de-a-dreptul și mai bogate, niciun biograf. Scriscrile ar fi fost vrednice să fie tipărite la urma textului străin, înseilat din mai multe părți, ca o întregire firească de material neprelucrat. Ar fi fost ca și cum George Vâlsan ar fi ieșit din pagine și ar fi vorbit însuși mai departe, după ce povestitorul vieții lui s'ar fi oprit. Am să folosesc, de aceea, în cuvintele pe care am să le spun despre Vâlsan, cât mai mult din această corespondență. Vom fi doi cari vorbim și, de câte ori se va putea, mă voiu da îndărăt ca să-l ascultăm pe el.

Poate că odată acea corespondență va intra, împreună cu alte documente despre ființe și vremuri cu deosebire scumpe și împletite cu marea istorie a țării noastre, în zestrea Academiei Române, unde să ajungă într'adevăr un bun al tuturor. Piatra-Neamț și pământul unde se află așezată prea își au propriul trecut, care este bine să fie păstrat pe locuri, de la vasele preistorice cu smalțul lor roșu descoperite de părintele Matasă la capătul unor istețe săpături arheologice, până la amintirile domnești dela Bicaz și din orașul popas de plute însuși, sau dela Humuleștii lui Creangă și până la mănăstirile de sub munte, ca să se mai lăcomească și după lucruri care numai întâmplător au pătruns până acolo și nu se leagă de acel colț de miazănoapte decât prin vieața culegătorului. Dragostea de casă nu trebue să meargă așa de departe încât fiul recunoscător să împodobească acea casă și tocmai în anii lui cei mai chibzuiți cu niște găteli care sunt din altă parte și ar sta mult mai bine în locul de unde sunt. Măcar pentru înlesnirea cercetătorului ele ar trebui lăsate în drumul lui și nu puse ca la grindă, pe sub streșini de munte. Multe din aceste numere ale unui muzeu Gheorghe Kirileanu au fost adunate, de altfel, pentrucă omul, pe lângă patima pe care o aducea din Broștenii lui pentru hrisoave și zapise, a fost

www.digibuc.ro

mulți ani bibliotecar al Palatului și așezat la un vad fără pereche. Bucureștii au un drept la el.

Mi-aduc aminte de George Vâlsan din anii Universității. El era mai mare decât noi, învățăceii din acele zile fericite strânși în seminarul D-lui Simion Mehedinți și, cel puțin pentru mine, cu toată vaza de tânăr pe care îl deosebise între ceilalți Titu Maiorescu. Ne întâlneam într'o răspântie de margini de București, ca să ne ducem în ceată la vreo nisipărie de pe Dâmbovița de sus și din ținutul lacurilor. Era totdeauna vesel și bucuros de mers. Ne găseam la o cercetare de straturi și de istorie a alcătuirii în adâncurile ei a câmpiei române, care a dat mai târziu studiul de căpetenie și dreptul să intre în știință geografului și scriitorului George Vâlsan. Poate că s'au scris și mai ales că au să se mai scrie și pagine mai învățate decât paginele lui din acea lucrare, dar niciuna din ele n'are să fie mai cumpănită, ca simț clasic al compoziției, și mai străvezie, ca alegere a cuvintelor și înțelegere. Eu, de câte ori vreau să am înainte ceea ce au să fie, după capul meu, cărțile de știință românești ale viitorului, înjghebate nu numai pentru o clipă, dar în care să freamăte o minte îndrăgostită de cercetări și să lupte un purtător de condeiu, meșter al formei și poet, ca să pună la un loc un monument de muncă științifică și de limbă, deschid acele pagine. Nu știu până acum altele mai vorbitoare. Eram pe atunci cufundat în lecturile eroice de mari călători și geografi, ca Förster, tovarășul lui Cook prin mările australe, și ale lui Alexander von Humboldt, care mi se părea că este pentru pământ ceea ce fusese Atlas în vechime, rătăcit printre stele, pentru cer, îl duce pe umăr, și așteptam și în românește un scris la fel.

Astăzi, privind îndărăt, îmi dau seama că George Vâlsan înfățișa printre noi și în istoria științei lui, aproape o răspântie și era o pafta de argint frumos cioplită, și tocmai de aceea mai șubredă, care ținea legate două căpătâie de epocă. Trecerea s'a făcut în zilele lui dintr'o parte în alta și, nu numai atât, dar cu amestecul de-a-dreptul. Noi eram față la pregătiri și la întâile încercări fără s'o mai apucăm. Ceilalți ieșiserăm din Universitate când ea s'a întâmplat.

www.digibuc.ro

O învinuire, care se aducea studiilor geografice dela noi, era că fuseseră prin început și le plăcea, prin cei cari le aveau și mai departe în seamă, să se păstreze o disciplină literară. Nu se desprinseseră încă de vremea de închegare a științei universitare române, rămasă dela patriotismul secolului trecut, care căuta adevărul, nu atât pentrucă el împingea îndărăt întunerecul din lume, ci pentrucă ajuta țării să se clădească și neamului să prindă și să se întărească, așa cum prinde și se întărește cimentul. După grija pentru istorie, unde se puteau urmări faptele strămoșilor la alcătuirea unui stat român între Carpați și Dunăre, cu marea lecție pentru zilele de astăzi, și după adâncirea în problemele de filologie, unde la catedrele ei mai mult se închina ca la altare decât se învăța, pentrucă era vorba de puterea din care ne cunoșteam mai fără putință de tăgadă obârșia, în mijlocul altor noroade, și ne venise apărarea în timpul secolelor de o pierdere între ele, urma, în sfârșit, ca o a treia în drepturi dela sine înțelese, geografia, adică cercetarea pământului de sub noi, firește, în întâiul rând a pământului românesc. Aveam nevoie de istorici, filologi și geografi, mai mult ca de niște descoperitori de argumente naționale decât ca de niște oameni obiectivi de știință. Rândul de tineri din cari făceam parte începuse să obosească de asemenea păreri, socotite încetul cu încetul ruginite. România mersese cu pași cari o mântuiseră de atâtea alte sclavii și ea se putea scutura și de aceasta. De aici își făcea drum dorința ca disciplina geografică să se depărteze de sectorul literar, unde o pășteau tot felul de primejdii, și să se apropie de sectorul științific. Aveam și atâtea pilde, foarte aproape de noi.

Am privit totdeauna ca un semn văzut al acestei porniri, după care, oricât ar fi fost ea de suprafață, a putut urma și trecerea catedrei de geografie dela facultatea de litere și filosofie la facultatea de științe, schimbarea sălii unde se făceau cursurile în București, din încăperile pline încă de ecourile marilor noștri istorici și filologi în odăile aproape de laborator ale științelor fizice și experimentale. Ni s'a spus chiar că această schimbare de loc are ca scop să ne apropie pe noi de studenții dela științe și de metodele lor, iar pe

www.digibuc.ro

studenții dela științe de noi și de obiect, care era de întâlnire între preocupări și nu de închidere într'una singură. Un pendul al lui Foucault, spânzurat de tavan, își mișca vârful de alamă într'un disc plin de nisip și era ca un martor mut al lumii unde năzuiam să pătrundem. Ne supraveghia. Il priveam puțin înfiorați și ascultam același curs, cu aceleași cadențe de artă verbală și de sugestii descriptive.

Nu ni se părea că drumul pe care intraserăm putea să ne ducă pe tărâmul făgăduit. De altminteri, foarte curând ne-am mutat îndărăt în sălile din care plecaserăm, fără să ne convingem nici pe noi nici pe străini. George Vâlsan în răstimp se băgase la școala geologilor și împreună cu alți tineri, cari duseseră la capăt cu strălucire studiile universitare din țară, urmau prin străinătăți pe Emmanuel de Martonne sau Penck și se schimbau în niște părtași credincioși ai celeilalte păreri. Prin ei trecerea în câmpul de alături, al științei, se făcea fără sguduiri, chiar când oamenii, ca Vâlsan, în plămada lor adâncă, rămâneau pentru totdeauna ai taberei dintâi. Nu însemna că lucrul în sine nu era întemeiat, ci numai că el se hotăra să facă marea jertfă, călcându-și pe suflet, ca să se așeze în fruntea neștiutorilor și a șovăitorilor. Cel mai literat dintre geografi, poet în proză și în versuri și amețit de frumusețile cuvântului, ca o luncă înrourată plină de privighetori, călca fără să stea la gânduri între necredincioși, cari tăgăduiau făptura de poezie și de zări liliachii a Mântuitorului. Trebuia, și de aceea o făcea fără preget. Ca să se vadă de unde venea și ce suflet aducea cu el, să se citească foile, care parcă sunt de porțelan, cu cea mai aeriană dintre picturi, din studiul lui, urcând treptat dela întâile rânduri până la cele din urmă spre cea mai colorată și fragedă poemă în proză din literatura română, Coasta de argint. George Vâlsan era ca și cum luase condeiul din mâinile subțiate ale lui Alexandru Odobescu ca să-l ducă pe hârtie înfrigurat de presimțul plecărilor apropiate.

Era un om care credea în menirea lui, pentrucă altminteri n'ar fi găsit aceste cuvinte pe care nu s'a sfiit să le scrie într'o scrisoare din Paris, dela 12 Noemvrie 1928:

www.digibuc.ro

« Cel puțin dacă mă aflu aci, să încerc tot ce poate știința în privința bolii mele, cu toate că nădejdi mari nu am. Dar până la sfârșit, cu ultima licărire de speranță, voiu lupta cu soarta, care mă dușmănește atât de aprig. Că voiu fi biruit, o știu de mult; însă nu cu ticăloșie. Căci, la urmă, nu mă apăr numai pe mine, ci apăr ce mi-a dăruit Dumnezeu fără știrea mea și fără voia mea și care ar mai putea să folosească și altora ».

Era după o plimbare prin orașul unde avusese ani atât de buni și pomii își pierduseră frunzele, în urma unor opriri la sanatorii pentru un loc într'un pat de operație. Voia să se întoarcă la București cu puteri de muncă. Făcea planuri de lucrări. Descoperea într'o după amiază de răsfoire prin hârțoage vechi dela Biblioteca Națională cea mai prețioasă hartă a țării, lucrată cu caligrafi domnești, atunci erau două secole, de Dimitrie Cantemir, Gospodarul Moldovei, fugit de răul păgânilor în Rusia și oaspe bine văzut până la sfârșitul zilelor al lui Petru cel Mare. Mi-aduc aminte de emoția pe care a stârnit-o comunicarea lui George Vâlsan la Academia Română, după întoarcere, și care răspândea în lume acest fapt mai mare decât o biruință de arme, dar foarte puțini, aflați mai aproape de om și neamăgiți de glasul lui liniștit, de focul neclintit din ochii mari, de fruntea largă și galbenă cu ceva lustru ca fildeșul și mai cu seamă de zâmbetul bun și depărtat își dădeau seama de ce suferință fusese legată acea descoperire și că pasărea care ne cânta sângera de o rană fără iertare. El zâmbea mai departe și vorbea despre meritele lui Dimitrașcu învățatul, fiu al lui Constantin bătrânul, care nu știa nici să-și scrie numele. Numai Stolnicul Cantacuzino dela București mai ticluise poate ceva asemenea, și parcă era gata să plece la drum, plin de o deopotrivă bucurie de vieață, ca să afle pe undeva și harta muntenească ținută în ghiare de vulturul negru dela Argeș al Basarabilor. Aș putea să arăt și locul aici în sală, de unde zâmbea și poate ne ascultă acum aducându-și aminte.

Iată de ce era premearsă o asemenea plimbare, care uneori însemna la capăt, ca pe mări și oceane, o descoperire, tot

www.digibuc.ro

pe atât de minunată, pe cât era de neașteptată. Scrisoarea este dela 5 Octomvrie 1928, dela Paris:

« Azi sunt într'una din puținele mele zile fără durere. Totul mi se pare trandafiriu, cu toate că până aseară, timp de patru zile, am dus-o numai în vărsături și n'am putut mânca nimic. Atât m'a chinuit însă durerea că o-zi de liniște mi se pare un dar neprețuit, așa cum trebue să pară o zi de fericire nespusă pentru un om tânăr și sănătos. Și atât de mlădioasă e firea omenească încât ajung câteva ceasuri de adormire a suferinței ca toate speranțele să prindă aripi. Cerul e albastru și plin de porumbeii albi ai proiectelor mele de viitor. Deși mă împleticeam în picioare ca iedul nou născut, n'am vrut să mai rămân în pat. M'am îmbrăcat, am luat un taximetru... ». Putem să-i vedem capul tânăr și frumos, căutând prin fereastra deschisă la bulevardele Parisului, pline de lume. Face parte și este de-acum nemuritor ca și ea. Trece pe la marginea ei, privind-o zâmbind. N'are de ce să nu mai treacă și astăzi, așa cum trecea atunci.

Alteori un val de desnădejde pare că-l înneacă, dar se ridică și își pune înainte țeluri înalte, către care pornește chiar pe brânci. Rândurile sunt dela 31 Octomvrie 1928, dela Paris:

« De patru săptămâni aștept ca în sfârșit să biruiu slăbiciunea care mă copleșește, dar nu reușesc. Inainte de tratament aveam 62 kg, după el 51 (acum două săptămâni). Intr'o săptămână am câștigat numai un kg, iar în a doua numai *150 grame !* E adevărat că tratamentul nu a fost dureros; timp de trei săptămâni am fost ținut într'o somnolență care a amorțit toate durerile și spasmele pe care medicii se temeau să nu le am la desintoxicare. Dar ce folos? Indată ce a încetat efectul soporificelor și am rămas la propriile mele forțe, acestea nu mai existau. Nu mai eram decât o cârpă inertă, fără cea mai mică voință, plănuind și forțându-mă o jumătate de ceas ca să întind mâna și să beau o gură de apă. Am avut 14 operații, dintre care două mortale, ei bine, toate la un loc nu m'au istovit cum m'a istovit tratamentul acesta. Ce e mai grozav e că mi-au ucis sufletul pe care îl aveam înainte. Până acum m'au ținut în vieață tăria sufletească, pofta de vieață, râvna de lucru, de creație, plăcerea de a simți că mintea mea

www.digibuc.ro

asimilează ușor și repede și poate crea sau cel puțin îndemna pe cei din jurul meu la creație. Unde sunt acum toate darurile acestea? Vieața mi se pare cenușie și îngrozitor de tristă, nu mai am nicio dorință, nicio aspirație, mă gândesc cu spaimă la muncă și la noile îndatoriri pe care le-aș avea, dacă sunt mutat la București. O descurajare imensă mă cuprinde și mă face să plâng pe ruinele sufletului meu».

Tot din Paris, la 27 August 1929, trage planul unei mari lucrări, care trebuia să aducă o înviorare în învățământul geografic și n'a ispitit încă pe niciunul din colegii sau învățăceii lui:

« Mi-am dat toată silința, scrie el prietenului dela București, să-l isprăvesc singur (era vorba de manualul de geografie al D-lui S i m i o n M e h e d i n ț i, unde adăugase niște pagine de cartografie și corectase până la plecarea din București) și pentru aceasta m'am culcat timp de două săptămâni între cinci și șease dimineața (fără să știe ai mei, cari credeau că mă culc cel mult pe la 4), dar nu s'a putut. Iartă-mă și D-ta și caută de mă scuză, pe cât e posibil, și față de D-l M e h e d i n ț i, care mi-e teamă că a început să regrete o colaborare atât de incomodă. Gândește-te numai la faptul că cele 5 lecții de cartografie dela sfârșit au luat proporțiile unui volumaș de o sută pagine! Sunt sigur că și D-l M e h e d i n ț i va fi neplăcut impresionat și mă aștept și la critici defavorabile din partea Comisiunii de lectură a manualelor ca și din partea profesorilor de liceu (fără a mai ține seamă de colegii mei de universitate, cari nu-mi vor ierta că-i învăț un capitol al științei lor, de care n'a îndrăsnit niciunul să se atingă până acum!) Și cu toate acestea, ce să-ți spun! Nu regret de loc că l-am scris și că mi-am risipit cu el puținele forțe care mi-ar fi fost atât de necesare pentru reușita tratamentului pe care-l voiu începe în curând. Am convingerea că paginele acestea sunt începutul unei epoce nouă în învățământul geografic românesc (vezi cât de modest sunt!), a unei epoce, nu de memorizare, ci de *școala muncii personale* a elevilor, care va sili și pe profesor să se miște mai mult și să vază cu ochii proprii geografia ținutului său — dacă nu vrea să-i ia înainte elevii inteligenți ai clasei. Aceasta îi va

www.digibuc.ro

nemulțumi pe cei mai mulți, dar îi va sili să se mai scuture de apatia tradițională, cultivată atât de bine de manualele de până acum. Pentru acest rezultat mi s'a părut că pot lua răspunderea celor câteva zeci de pagine în plus, cu care se îngroașă manualul clasic al D-lui Mehedinți. Unde mai pui că acest capitol îmi servește minunat ca introducere la cursul pe care mă gândesc să-l încep la toamnă la București... dacă, vorba Măicuței, va vrea Dumnezeu, dacă organismul meu slăbit va rezista și la noul tratament, dacă Ministerul mă va numi, și dacă, numit, voiu putea să-mi țin cursul așa cum doresc cu cele mai bune intenții de sacrificiu personal. Mulți « dacă » pentru cei 44 de ani ai mei (vârsta lui Bogrea și a lui Pârvan !) și pentru piedestalul atât de șubred al organismului meu săpat de 14 ani fără încetare !... Cât de elementar și concentrat am vrut să fiu, lipsește încă mult din ce ar fi bine să se știe în legătură cu harta, așa că, în viitor (dacă voiu trăi și mă voiu putea ocupa tot eu de o nouă ediție), am de gând să refac totul în două versiuni: una redusă pentru manual, alta amplificată și tipărită în *volum separat*, care va fi întâia geografie *practică* elementară românească, atât pentru elevii de liceu cât și pentru studenții începători. Am convingerea că numai o astfel de carte de îndrumări practice spre activitate personală va aduce renașterea fecundă a geografiei țării noastre. Voiu desvolta acolo planul pentru *monografii locale*, voiu arăta cum se poate face cu folos o *excursie* geografică, voiu da sfaturi pentru *descrierea geografică* (spre deosebire de cea literară și științifică), pentru analiza și *interpretarea hărții*, voiu adăuga paragrafe pentru *desenul geografic*, block-diagrame și alte mijloace de reprezentare grafică, voiu arăta *instrumentele* necesare și întrebuințarea lor, adunarea de *material* geografic, *chestionare*, *fotografie* etc.

Te plictisesc cu aceste amănunte, fiindcă nu pot ști ce rezultat va avea tratamentul meu. Dacă nu va reuși și nu mă voiu putea întoarce să îndeplinesc eu acest plan, măcar să se știe în ce sens am înțeles să fie realizat de alții. *Nu sunt descurajat* și sper să biruesc și încercarea asta, dar e bine să avem în *vedere toate posibilitățile*. Astfel, pentru volumul proiectat să fie tipărit de Fundația Ferdinand, pe lângă ma-

www.digibuc.ro

terialul dat (și publicat) e bine să știi și D-ta că conferințele nepublicate încă, însă menționate în lista prezintată Comitetului, se află în biblioteca din dreapta biroului meu (lângă sobă), cutia de jos în stânga. Pe biroul meu, în stânga, se află un carnet gros cu coperte de mușama cafenie (mi l-ai dăruit D-ta după dezastrul dela Ciurea), un adevărat volum, unde, pe lângă extrase din autori citiți, mai mult de jumătate e plin cu observări personale, din care se pot culege lucruri interesante pentru împlinirea lacunelor unui volum tipărit, ba chiar pentru un volum nou, mai ales dacă s'ar adăuga și notele din alte vreo trei caiete, cu coperte cenușii tari, care se află în aceeași cutie de jos, a bibliotecii de lângă sobă. Caietul cafeniu de pe birou, dacă crezi că te-ar amuza să ai din când în când convorbiri cu mine, poți să-l iei la D-ta de acum, începând lectura dela sfârșit spre început; din păcate e scris atât de mărunt și pe ambele fețe, iar uneori prescurtat încât mi-e teamă că îți va obosi ochii; sunt în el și multe note, prețioase pentru mine, pe foi volante, pe care, după câte îmi amintesc, le-am adunat într'un plic anexat la caiet; te rog lasă-le tot în caiet, să nu mi le rătăcească acasă. In orice caz, dacă nu mă întorc, acest carnet, dăruit de D-ta, *rămâne proprietatea D-tale*. In felul acesta vom mai putea continua, și dincolo de vieață, convorbirile noastre prietenești, care pentru mine au fost cea mai dulce mângâiere de când boala m'a izolat de restul lumii. Știu că răsplata e prea meschină, dar din sărăcia mea ce ți-aș putea oferi mai mult decât o parte din sufletul meu fixat pe hârtie sub impresiile momentului? ».

Dela o scrisoare la alta, George Vâlsan visează la lucrări nouă. Pe unele apucă să le înceapă, pe altele le poartă ani de zile cu sine, pentru ca la urmă să le lase numai între aceste pagine. Dar toate îi țin trează mintea iscoditoare și vie puterea de organizare a muncii științifice, oricât de neprietene ar fi împrejurările, ba am fi porniți să zicem, cu cât ele sunt mai neprietene, ca un fel de zăgaz ridicat de gând împotriva lor. De Emmanuel de Martonne se simțea strâns cu multe legături. Era într'un fel elevul lui. Condeiul se încălzește când vine un prilej să vorbească despre el. Mulți ani i-a înlesnit

www.digibuc.ro

excursii geografice în munții Transilvaniei, care erau o adevărată școală de lucru la teren pentru Institutul de geografie dela Cluj și îl apropiau pe om de țară și de durerile ei. N'am avut un apărător mai bogat în argumente și mai însuflețit decât pe el, precum nu cunoaștem om de știință care să fi cercetat cu mai multă luare-aminte și să fi scris monografii mai cuprinzătoare despre pământurile scumpe oricărui Român. L-am ascultat pe marele profesor francez atâția dintre noi, în conferințele, fie dela București, fie dela Cluj, și cuvântul lui învățat și hotărît ne urmărește încă. Suntem de partea lui George Vâlsan când este vorba de prețuirea pe care i-o datorim. Iată ce găsim într'o scrisoare:

«Acum sunt ocupat mult cu publicarea primului volum al Institutului, cu toate că nu am niciun studiu în acest volum și, cu toate că numele meu nu va apărea nicăieri, tot munca mea e mai grea. Sunt atâtea mărunțișuri de care la început nu-ți dai seama și care apar unul câte unul, îți răpesc vremea și uneori te fac să iei dela capăt un lucru crezut isprăvit. Am făcut prefața în românește și franțuzește și am tradus rezumat mai bine de trei sferturi din studiul lui de Martonne. E o muncă migăloasă la care trebue să fii foarte atent spre a reda prescurtat ideea, uneori cu nuanțe foarte fine și cu înlănțuiri logice complexe, dar îți mărturisesc că aceasta e munca cea mai plăcută. Acum văd că n'avem un limbagiu geografic — rezumatul meu mi se pare că e prima traducere a unei lucrări de geografie științifică la noi — sunt forțat de multe ori să creez termeni, să caut nuanța în nomenclatura populară care există, foarte bogată, dar nu o avem la îndemână. Așa că uneori trebue să fac aproape o operă originală, ceea ce mă mai mângâie de opera mea de hamal. Dacă ai fi lângă mine, multe sfaturi mi-ai putea da. Iar mă gândesc cu stăruință la un vechiu proiect pe care boala m'a făcut să-l părăsesc: un dicționar al terminologiei populare geografice românești. Oricât de necomplet ar fi, tot mai bine decât fără el» (18 Decemvrie 1922).

Intr'o altă scrisoare, dela 12 Martie 1924, dela Cluj și ea, se arată deodată casa cu profil neo-clasic din strada Mercur, numărul 1 din București, unde George Vâlsan fusese primit

www.digibuc.ro

între toți oaspeții de ședințe literare ai lui Titu Maiorescu. Legătura aceea dintre geografie și etnografie i-ar fi plăcut bătrânului, care ar fi întors-o pe toate părțile îndelung într'un colț și uitându-și de ceilalți, cu tânărul lui prieten, strâns între soba de faianță albă și între bibliotecă:

« Ședințele Soc. Etnografice merg regulat cu multe comunicări cu public destul de numeros. In legătură cu aceste preocupări îmi revăd o parte din materialele vechi. Mă gândesc la un studiu asupra « Geografiei basmelor » pentru care mi-am făcut multe note, dar numai pe baza enormelor cantități de basme pe care le-am înghițit în copilărie. Mi-ar trebui texte și aci nu am... Așa că te rog, dacă ai prilej să găsești acolo colecții de basme, ia-le pentru mine ».

Abia dintr'un foileton de ziar, care dă seama despre o ședință a societății de etnografie, în care George Vâlsan ținuse o întâie comunicare despre Geografia basmelor, putem judeca, nu numai ce gândea, dar mai cu seamă ce-am pierdut pentru totdeauna, în această lume de Feți Frumoși și de Ilene Cosânzene, unde ne-am petrecut copilăria prin păduri de argint sau la fântâni adânci, fără să bănuim, nu atât ce zâne sau balauri ne înconjurau, cât mai ales ce adevăruri științifice. Ca un mag bun, George Vâlsan ar fi spus cuvântul de descântec pe care-l găsise și se pregătea să-l rostească pentru noi ca să facă a noastră taina. Dar un mag mai mare decât el a rostit înaintea lui alt cuvânt, care l-a luat dintre noi, cu tot ce mai avea, și poate nu-i era îngăduit să ne dea la iveală.

Câteodată zarea se deschide pe de-a'ntregul spre literatură. Parcă ar fi în tinerețe, când gândea în versuri. Incearcă să uite că are locuința de vară la sanatoriul Tekirghiol, unde era primit în anii din urmă, timp de o lună de zile, în dogoarea binefăcătoare a nisipului și în vecinătatea mării, nu numai cu bunăvoință, dar și cu iubire. Acolo s'a isprăvit pe neașteptate în vara lui 1935. Poate să facă și glume despre marea prețuire pe care va cunoaște-o în viitor o piesă a lui de teatru, deși s'a oprit la bucăți într'un act și nu-și legase în niciun fel vieața de scenă. Crede:

« Vinerea trecută s'a dat la Movilă o reprezentație în folosul Sanatoriului în care s'a jucat și mica mea piesă într'un act

www.digibuc.ro

« Datoria ». Foarte bine și inimos jucată de copii, cu costume din cearceafuri și prosoape, a reușit să țină încordată tre sferturi de ceas atenția unui public pestriț, foarte puțin preocupat de literatură și care venise mai mult pentru balul ce trebuia să urmeze. Au urmat aplauze călduroase, care nu puteau veni din politețe, căci nimeni nu mă cunoștea și nu știa că sunt acolo. A fost și pentru mine o descoperire: e reprezentabilă chiar pe o scenă mai mare și se desfășoară nobil și cu o armonie de vers, pe care nu i-o bănuisem. Peste 20—30 de ani va fi desgropată și pusă în repertoriul Teatrului Național, ca una din micile bucăți clasice ale literaturii noastre dramatice începătoare. Nu crezi ? Așteaptă și vei vedea !».

Iată că anii trec și că sorocul pus de autor începe să se apropie. Oamenii de teatru ar trebui, luându-se după aceste rânduri, să caute piesa. Poate că George Vâlsan vedea bine. Dialogurile lui se pot scula încet și de departe ca din Mare și să vie aduse de pescăruși albi pe scena Teatrului Național. Era un vis și o mângâiere de zile amare. N'avea multe alte pricini pe atunci. Așteptăm, cum ne îndemna el zâmbind, cu dorul că vom și vedea. Gongul a bătut. Cortina se ridică. « Datoria », rămasă ca un simbol dela George Vâlsan, se apropie pe coturni antici de raza ochilor noștri. Dela el nu mai este un cuvânt aspru luat din morală, ci un steag de mătase. Cel care-l purta era mai mult un mucenic sfințit de suferință, decât un om urzit la fel cu ceilalți.

Am o remușcare târzie și care nu este poate numai a mea, citind scrisoarea cu dorința lui să se mute cu catedra dela Cluj la București. Se temea să nu fie bănuit că vrea numai, așișderea cu atâția colegi dela Universitățile periferice să se așeze în Capitală și-i cerea lui Gheorghe Kirileanu, prietenul de toată încrederea, să lămurească pe oamenii dornici să-l ajute, despre îndemnurile fără milă dindărătul unei asemenea hotărîri. Era încărcat de treburi pe care noi celalți, deși îi știam starea, nu ne sfiam să i le aruncăm pe umeri. El le primea cu același zâmbet și punea atâta suflet să le aducă la îndeplinire, cât mai repede și mai frumos, încât ispita rămânea prea mare. Știu că am vorbit în mai multe rânduri cu George Vâlsan, despre o Geografie pentru toți a Romà-

www.digibuc.ro

niei, care să ia locul și Geografiei pline de poezie a lui Vlahuță din « România Pitorească », și Geografiei încărcate de istorie a lui Nicolae Iorga, din volumele de călătorie prin țară, și Geografiei țesute la un gherghef de științe naturale a lui Ion Simionescu. Să fie numai pământul românesc, ridicat deodată înaintea noastră din plămada fierbinte geologică, între munți și Mare, cu tot ce face să ne bată inima când îl vedem, așa cum se ridică pe hartă la această margine de răsărit și clădit parcă nu din lut psomorît, ci din pietre scumpe scânteietoare, carte de pus în toate mâinile, nu de învățătură, ci de frumusețe și de iubire. Planul l-am vorbit chiar aici la Academia Română în mai multe rânduri și, după uimirea și șovăielile dela început, omul se lăsa câștigat. Ii văd ochii aprinși dela a doua sau a treia întâlnire. Mă căuta acum el pe mine. Gândul îi plăcea, cântarea aceasta a României de un nou fel și la un secol după cealaltă, ieșită însă dintr'un suflet la fel. Ii vorbeam de Germania lui Ratzel, dar el începea să aibă în cap ceva mult mai bun. Am dreptul atunci, din tot ce s'a dus cu George Vâlsan din lume să-mi pară rău mai ales de această carte neîncepută și cu care am să-l văd întotdeauna în mână, așa cum nu se poate închipui Dante fără Divina Commedia. N'ar fi fost numai cunoștințe cenușii înăuntru, ci vieață și înduioșeri ale unui om al pământului pentru alți oameni ai pământului. Nimeni nu era mai pregătit și mai înzestrat să ni-o dea decât el. Alții ar fi putut să pună mai multă știință, poate altă poezie, alt plan, dar niciunul pe toate împreună într'o unire neașteptată și tainică. Ar fi fost ca un duh din peșteri, care ieșea să ne vorbească, un troll norvegian, cu ochi mari negri și cu limbă dulce. Iar noi am fi căpătat un izvor de putere și un tovarăș de singurătate, dela cel mai gingaș și cel mai singur dintre muritori. Năzăreli ale minții ! Condeiul din care trebuiau să iasă aceste daruri a scăpat din mâinile slăbite și cade încă în văzduh printre stele, pentrucă nu s'a găsit nimeni să-l prindă și să-l așeze la treaba pentru care fusese făurit.

Uite și plângerea lui George Vâlsan:

« Ei (profesorii de cari atârna venirea la București la o catedră așezată pentru întâia oară la facultatea de științe)

www.digibuc.ro

poate cred că e vorba de ambiția mea de a veni la București. Să le spun mai mult despre boala mea nu pot, fără să intru în amănunte pe care nu se cuvine să le știe decât doctorii şi intimii mei. M'am gândit la D-ta, care cunoşti și boala mea şi lipsa ambiției. Poate că vorbind cu ei — Pangratti, Mehedinți, Mrazec sau și alți profesori dela științe — vei afla nu numai dispoziția lor pentru o nouă catedră de geografie, dar și le vei însufla mai multă bunăvoință pentru grăbirea înființării. Eu *nu mai pot* (scrisoarea e din Cluj dela 6 Februarie 1926). Mă aflu la marginile puterii de rezistență. Trebue să rup cu munca covârşitoare de aci (acum de două săptămâni țiu și cursurile lui Meruțiu, ocupat la București) cât și cu multele îndatoriri care s'au adunat asupra mea (Institut, publicarea lucrărilor, a volumului meu, Societate Etnografică și publicarea buletinului ei, Transilvania și secția etnografică-geografică a Astrei, Societate Geografică și publicarea conferinței despre Coasta de argint. Acum e vorba să-mi dea pe seamă redactarea revistei Transilvania, lucru care mă onorează, dar îmi trece peste cap!). Nu mai pot și vreau să fug până nu sunt strivit (iar la București îl așteptam noi cu o Românie pentru toți, care cerea o încordare a tuturor puterilor, și cu alte lucrări la poruncă). Imi trebue liniște și odihnă să mai adun din puținele puteri rămase. Apoi îmi trebue o catedră cu ore mai puține, ca să pot trece în umbră câtăva vreme până mă voiu întrema sau mă voiu stinge. Nu pot refuza pe nimeni și astfel încetul cu încetul s'au adunat asupra mea o povară de îndatoriri din care nu știu cum să scap ».

Descoper, cu remuşcări, cum am spus, din niște scrisori dela George Vâlsan ajunse la Societatea de Geografie și acum la Academia Română și între care sunt unele dela mine, ce crud puteam fi, eu sau instituțiile în numele cărora vorbeam, cu sănătatea lui atât de simțitoare. Iată un carton dela 24 Aprilie 1928. Să fiu iertat dacă împrejurările mă silesc să citez din mine:

« Mâine seară e ziua comunicării dumitale la Institut (e vorba de Institutul Social Român). Am și făcut înștiințările la ziare. Cred că ai să poți veni; în cazul celălalt, de nedorit, D-l Gusti îmi vorbise de trimeterea textului ».

www.digibuc.ro

Mă găsisem însărcinat, la serbarea a zece ani dela unirea cu Ardealul, cu o monografie a părţii celei nouă a României din Răsărit şi mă gândisem din întâile zile la o contribuţie a lui George Vâlsan. Am alergat la Cluj ca să-i vorbesc şi sunt şi astăzi mândru că am putut avea dela el unul din cele mai bune studii despre Transilvania în cadrul unitar al pământului şi Statului român. Numai că omul era greu bolnav, iar noi toţi, fără inimă. D-l Alexandru Lapedatu, fost pe atunci foarte de curând Ministru al Cultelor şi Artelor, pregătise domnia-sa o atare monografie, este drept că de dimensii mult mai mici. Comitetul pentru care lucram eu, dela aşezarea guvernului ţărănist, care ţinuse să facă el acele serbări, avea ca preşedinte pe D-l Dimitrie Gusti. Lucram la Institutul Social Român, unde eram secretar de redacţie dela înfiinţare al organului lui, Arhiva pentru Ştiinţa şi Reforma Socială, şi era firesc să dau o mână de ajutor şi dincoace. Aveam în faţă pe D-l Silviu Dragomir, care avea aceeaşi însărcinare din partea cealaltă. A trebuit să dăm piept şi, alături de colaboratorii proprii, să fur câţiva din colaboratorii la cari se gândise şi D-sa. Printre ei a fost şi George Vâlsan. Iată o scrisoare dela 20 Februarie 1928, plină de aceeaşi cruzime faţă de om şi de care nu-mi dădeam seama atunci când o ticluiam, ci abia azi, pentru păreri de rău zadarnice:

« Stimate domnule Vâlsan, Ţi-aş rămânea foarte îndatorat dacă mi-ai putea da azi după amiază un sfert de ceas. E vorba de monografia Ardealului, care se pregăteşte pentru zece Mai şi de o contribuţie indirectă şi directă a profesorului de geografie care a izbutit să facă pentru Ardeal ceea ce încercase Cvijč pentru Serbia ».

Scrisoarea aceasta, care pare să fie cea dintâi, deschidea drum altora. George Vâlsan se putea încovoia tot mai adânc sub ele şi muncile pe care i le aduceau, ele se urmau una după alta.

La 27 Martie 1929 din Bucureşti: « Stimate Domnule Vâlsan, îmi pare nespus de bine că obligaţia dumitale faţă de Astra e desfăcută. Comitetul a hotărît să încredinţeze manuscrisele până acum sosite, pe care autorii lor nu le-ar retrage, Comitetului nostru. Am şi primit unele din ele.

www.digibuc.ro

Cred că ai găsit prilej și timp să strecori D-lui de Martonne (+ Ficheux) dorința noastră ca monografia Ardealului să nu fie lipsită de o contribuție a sa.

D-l Mehedinți te roagă să iei parte la o consfătuire în legătură cu organizarea acelei secții de propagandă la Barcelona, despre care ți-am vorbit la Academie, când ai avut bunavoința să-mi dai câteva indicații de hărți. Consfătuirea are loc Marți la 6 după amiază, la Universitate, într'o sală a Institutului de Geografie (et. 3). Te rog și eu foarte mult să iei parte. Nu știu ce ne-am face fără D-ta ».

Luna Aprilie 1929 e plină de stăruințe.

Incepe cu o stare de boală:

« Sper că starea din Săptămâna Patimilor a trecut și că de pe urma acestei schimbări se va bucura și monografia Ardealului. Are mare nevoie!

Zilele acestea vă trimet a doua corectură din de Martonne. Intâia am făcut-o eu. Traducerea am căutat să rămână în caracterul studiului, fără s'o fac prea științifică. Destul se va vorbi despre cuveta Ardealului și de alte blestemății tectonice în Popescu Voitești.

Am și dat la tipar vreo 200 de pagine. Stotz lucrează o hartă generală politică-economică-administrativă, dar și cu oarecare curbe de nivel. Lucrul a intrat pe făgaș. Nici nu mă pot însă gândi să lipsești D-ta. Te rog!...».

Şi mai departe:

« Iată corectura a 2-a a lui de Martonne. Dacă vrei să-i dai o citire! Am căutat să fac o traducere mai « franceză», adică mai citeață. Trimet și foaia cu desene pe care autorul o cerea. Dar, D-le Vâlsan, ce e cu studiul D-tale (aceasta la 16 Aprilie)? Tare am nevoie de el! Au trimes Vergez-Tricom și Ficheux? ».

Dela 20 Aprilie și după aceea:

« Stimate D-le Vâlsan, vorba Ardelenilor: e ceasul al unsprezecelea! (aș îndrăsni să adaog: unsprezece și trei sferturi). Mă ierți că stăruiu. Nu sunt eu, ci obiectul ».

Şi numai decât după aceea:

« Reviu. Te rog să mă ierți. Am primit pe Ficheux și am început să-l traduc. Hărțile se refac, iar fotografiile le dau

www.digibuc.ro

chiar acum la Marvan. Cred că are să intre. Nu știu ce are să se întâmple cu D-na Vergez.

Insă... Mi-e teamă să continuiu, pentrucă acest însă te privește pe dumneata. Mă gândisem ca monografia să înceapă cu «pământul». De pildă: Transilvania în complexul României. Urmau de Martonne, Ficheux, Voitești etc. Nu ne-ar trebui mult, 4—5—6 pagine de ale noastre, adică 12—15 de ale dumitale. S'ar putea chiar fără figuri. Am dat la cules până acum 6—800 de pagine. Jumătate au și venit la corectat, o sută sunt paginate și gata de tipar. Insă, nu pot începe. Monografia e fără cap. Te rog foarte mult».

Iar dincolo gemea un bolnav. Nu voiam să știm. Grăbeam. Impingeam. Ne trebuia text. Cu orice preț. Chiar cu prețul vieții.

La douăzeci și cinci ale lunii găsesc următoarea însemnare:

«Aducătorul are plenipotență să ridice manuscrisul, chiar și numai în parte — în cea mai mare parte! Urmarea la Vergez? (deși am corectat 600 de pagine, iar 300 stau gata de tipar, tot nu-mi vine să cred că ies la timp)».

La 22 Aprilie 1929:

«Azi de dimineață mi-a dat în sfârșit D-l Mehedinți studiul. Aștept pe al dumitale. Lucrarea începe să-mi treacă peste cap. Cu toată munca de 20 de ceasuri pe zi a mea și de zi și de noapte, a tipografiei, nu mai sunt în stare de nicio prevedere».

La 26 Aprilie vine studiul lui Vâlsan, care poate fi urmărit de aici aproape zi cu zi:

«Rog pe D-l Vâlsan să-mi dea măcar un echivalent pentru blestematele expresii geologice de alături. M'apuc de Vergez și le întâlnesc la tot pasul.

Cu deosebite mulțumiri pentru studiu. Trimet corectura».

Mergea repede! Peste patru-cinci zile e cules. Iar la 1 Mai:

«Iartă-mă încă odată de ritmul furibund, impus și mie de lucrare, pe care am fost silit să ți-l transmit. Protestez însă că studiul D-tale s'ar resimți. Am făcut și revăzut eu ultimele corecturi *chiar la* tipografie. De două zile el e tras și se odihnește în sfârșit, așteptându-și tovarășii».

Ieșea atunci o revistă, *Graiul Românesc*, a societății cu același nume, dar pe care o înființasem și în cei dintâi doi

www.digibuc.ro

ani am condus-o eu, 1927—1928. Chiar dela numărul 3 câștigasem colaborarea lui George Vâlsan, Românii la Marea Neagră. Văd că-i scriam în cea din urmă zi din August 1927:

« Am primit articolul dumitale și cele două lucrări. Etnografia o cunoșteam; cealaltă nu. Le voiu « recensa », adică voiu scrie câte-o biată notiță despre fiecare în « Graiu ». Una vine mai ales ca o completare la articolele dumitale despre Deltă ieșite în revistă. Mulțumesc pentru toate, cu recunoștință.

Dacă aș putea să am urmarea într'o săptămână, aș da-o în același număr. Partea întâia e destul de mică și nimeni nu se sperie de șapte, opt pagine de tipar, când poate să aibă un material atât de rar, și mai cu seamă într'un singur tot. N'aș vrea să-l slăbim, întru câtva, prin sfărâmarea în două și urmărirea dela o lună la alta. Mai bine mai aștept puțin cu numărul.

Deși sunt secretarul comitetului de organizare a congresului presei latine (nu știu cum am ajuns pe această galeră) nu cunosc partea cu care te-ai învoit să contribui. Aceasta îmi ușurează de altfel sarcina să te rog să ne dai patru, cinci pagine (ar fi mai bine să fie scrise de-a-dreptul în franțuzește, chiar dacă, la dorință, ar mai fi trecute spre revizuire cuiva). Ar fi să iasă o broșură cu acest titlu: Latinité. Ceva din diferite științe, mă gândesc pentru D-ta la geografie, etnografie și la poezia expresiei unui iubitor al Franței în legătură cu această idee sau acest sentiment. Te rog mult! ».

Așa înconjurau cererile pe omul nostru din toate părțile și el nu mai știa să le închidă ușa. Lucra cu suferința la masă. Până când într'o zi nu l-am mai găsit pe el, ci numai pe ea, ca să ne povestească în aceste scrisori ce gospodărie blestemată ținuseră împreună atâția ani.

Dela George Vâlsan au rămas, pe lângă opera de literatură și de știință tipărită sub supravegherea lui, studii răslețe, ieșite mai cu seamă în Buletinul Societății de Geografie, și lucrări, cu altă menire atunci când au fost scrise decât au ajuns, sau corespondență. Din corespondență, plină de agerime pentru fapte și de bunătate pentru oameni, am încercat să dau o părere în cele spuse până acum. Scrisorile sunt ca niște pași făcuți în degete prin sufletul unui om bogat în

www.digibuc.ro

rezonanțe, dar la o parte de ceilalți și ferindu-și simțirile ca pe niște taine. Fără ele am fi știut poate destul despre cercetător și despre profesor cu rosturile la care se înălțase ca o recunoaștere de merite, și în întâiul rând membru al Academiei Române, dar n'am fi văzut mai adânc și mai departe, acolo unde ne adăpostim de obiceiu cu ce ni se pare că este mai al nostru fiecare dintre noi. Iată-l în acest adăpost, năvălit deodată de o rază de soare, pe George Vâlsan!

Am avut dese legături, dar nu ne-am apropiat destul în vieață, ca să fiu bănuit de o prețuire prea binevoitoare de prieten. Prietenul din mine, de aceea, poate ar fi tăcut astăzi. Era însă un om rar și lipsa lui o mai simțim toți cei printre cari s'a mișcat. Acest lucru mă credeam dator să-l spun, cu oarecare dovezi în sprijin, cât mă ajută pe mine puterile. Dacă în zarea gândurilor noastre, chipul lui se va ridica o clipă din neființă, chemat de vorbele mele, și se va lumina de bune amintiri, mă voiu socoti mai răsplătit decât aveam dreptul să mă aștept. Mai cu seamă că eu am și căldura în mine, făcută din starea de vorbă de pe vremuri dintre noi doi, adusă din nou de prilej, și pe care nimeni, afară de mine, n'o poate vedea.

Vă puteți închipui atunci, cu ce adevărată patimă am pus laolaltă cele 15, 16 studii, care în 1940 aduceau pe lume un volum nou de Vâlsan: «Pământul românesc și frumusețile lui». Unele erau bucăți pierdute prin arhiva Societății noastre de radio și care ar fi rămas altfel poate pentru totdeauna îngropate acolo. Intre ele se găsește și una care face parte de-a-dreptul din istoricul Academiei Române și este a ei, de vreme ce povestește o excursie de primăvară a Academicienilor în balta Brăilei, având călăuză științifică pe George Vâlsan. Altele erau articole cerute în cea mai mare parte de mine pentru cărți și reviste în a căror publicare mă nimerisem amestecat. Se putuse avea astfel, nu numai materialul obișnuit al unei cărți postume și aducerea din nou între oamenii uitători a lui George Vâlsan, ci parcă planul și întâia schiță a unei opere o vieață întreagă visate și care ar fi însemnat pentru mulți din noi și pentru scrisul viitorului, savantul și scriitorul într'o singură înfățișare. Era chiar acea Geografie pentru

www.digibuc.ro

României, pe care i-o cerusem pe vremuri și care ar fi împodobit cultura noastră cu o contribuție fără pereche. Firește că scris anume și într'o întinsoare de el sau închegat de mâna lui, fie și din fărâme, așa cum trebuise să iasă acest « Pământ », cu o lacrimă pe fiecare pagină, care plângea o plecare atât de timpurie dintre noi, ar fi dat altceva, mult mai armonios și mai puternic, dar, în lipsă de ceea ce ar fi putut și nu mai poate să fie niciodată, este un dar neașteptat făcut de dincolo de vieață. Mi se pare cea mai frumoasă carte pe care a scris-o George Vâlsan și în care el se oglindește cu ceea ce avea mai bun. Alte cărți ale lui se cumpănesc și se meditează; aceasta se citește și se ia cu sine. Condeiul are o putere de vrajă. Vorbește pământul românesc.

Aici îmi cer voia unei aduceri aminte. Mi se pare că se va vedea mai limpede din ea decât din cuvinte că iubirea de pământ avea la George Vâlsan ceva trupesc și pipăit și că țara nu era pentru el, ca pentru cei mai mulți dintre noi, un gând care ne umple ființa, ci o stare aevea aflată mereu înaintea ochilor. Când a plecat întâi în străinătate ca să învețe mai departe cum se face știința, a nimerit la Berlin. L-am ajuns și eu din urmă. Poate că am fost la același dascăl, numai la iugoslavul cu barbă albă rotundă, Luschan. Făcea etnografie, știință adunată din cărți în biblioteci, dar pusă la un loc mai ales din călătorii și din străbaterea de adevărat explorator a continentelor. Avea descrierea vie și n'am decât să închid ochii și să chem în minte acele ceasuri din sala din curte de sub tei, care arăta mai mult a campament colonial decât a anexă de universitate imperială, ca să mă simt din nou luat cu luntrea pe Zambez și ocolind vârtejurile, cu un negru gol și luător aminte alături, cu o prăjină lungă în mână, și cu Luschan însuși cu o pălărie cât o roată de car în cap. Mai târziu Vâlsan s'a dus de acolo la Paris, poate că nu-i priau, dintr'o pricină sau alta, atmosfera și oamenii, dar el găsise această formă de nemulțumire, care-l zugrăvește întreg și este înrudită cu lucruri asemănătoare din vieață, ceea ce arată că nu era nici întâmplătoare nici voită, ci legată de om și de firea lui. I se făcuse dor, un dor însă care-l urmărea și nu-l lăsa să mai stea locului, de un bragagiu turc, stârnind

www.digibuc.ro

puțin praf pe drum, prin arșiță, praf de țară, cu donița cu bragă la ghiață într'o mână și cu coșul cu zaharicale și cu bunătăți în cealaltă. Ii mergea alături. Il vedea pretutindeni. Un coleg din țară, crâncen la treaba lui, îl batjocorea pentrucă nu-l putea înțelege. Cred că numai cineva era atunci în Berlin care ar fi putut să simtă ca Vâlsan și să fie aproape prigonit de pământul de acasă întrupat într'un bragagiu de drumuri de vară, și acest cineva era Caragiale, în odăile lui de exilat de bună voie din Schöneberg.

Iată acel lucru asemănător dintr'o împrejurare cu totul alta și despre care vorbeam. Este dintr'o scrisoare dela Roscoff din Bretania, unde ajunsese poate prin doctorul Jean Cantacuzino și cercul lui în frunte cu d-l Ionescu Mihăiești pentru a cărui purtare de prieten are cuvinte de mare recunoștință. Este dela 12 Octomvrie 1928, cu sarea ei de stână românească. Bragagiul era din 1912:

«Sunt curios să văd rezultatul analizei după regimul cu puțină sare, care mi se permite acum, pentru experiență. Căci se pare că albumina nu a încetat definitiv, dar și regimul fără sare era prea extenuant. Cum are nevoie orice vită, domestică sau sălbatică, să lingă sare (altfel cade în călduri și în lingoare), așa are nevoie și omul. Se pare că sarea e un stimulent energic. Atât m'am desărat de o lună jumătate că aș înghiți o solniță întreagă, cum fac Negrii din Africa Ecuatorială (tot etnografie și Luschan!). Cum visează copiii la bomboane și dulceață (bragagiul!) așa visez eu de sare. Ca oile la stână aș vrea să am un stur de sare să-l ling încet până voiu face o gaură în mijloc».

Dar o carte la care într'adevăr nu mă gândisem este cea de-a doua, scoasă de mine în editura Casei Școalelor, la puțin timp după cea dintâi. Ea este nouă nu numai în opera lui George Vâlsan, dar și în literatura română și poate nu numai în ea. I-am zis «Sfaturi pentru studenți», care a fost numai un titlu în lipsă de altul mai bun și mă tem că autorul nu l-ar fi dat. Ea este mult mai mult decât atât, deși n'a fost decât o introducere ciudată la un curs obișnuit de geografie, către studenții din București, și păstrează pe fiecare pagină semnul acestui izvor și al acestei desvoltări. Pentru legăturile

www.digibuc.ro

dintre profesori și studenți este o carte revoluționară. Nimeni nu se gândise până la el s'o facă, deși vieața universitară este destul de veche și cu oameni în ea destul de originali, pentru ca nicio idee care o privește să nu mai pară nouă. In planul dintâi însemna cuvântul profesorului înafară de curs, care dă îndrumări de vieață, atât pentru sănătatea trupului cât și pentru sănătatea sufletului ascultătorilor lui. Era darul pe care-l făcea universității unde învățase și se putuse întoarce acum prea târziu pentru puterile rămase, ca profesor și îndrumător. Părea că este la începutul unei lungi călătorii, cu priveliști negândite în timpul petrecut împreună de-a-dreapta și de-a-stânga drumului, însă nu câteva ceasuri sau câteva zile, ci câțiva ani în șir, și cu schimbări mari de fel de gândire, când se simte neapărat nevoia unui cuvânt chibzuit. Se simte totdeauna, dar de obiceiu se așteaptă zadarnic. De rândul acesta a fost cine să-l spună, și de aici uimirea și recunoștința. Lucrurile sunt aproape descoperiri ale fiecăruia și pe care el le ține pentru sine, cu toate șovăielile și greșelile avute atunci când aduna departe de ceilalți mica lui comoară de cunoștințe neîmpărtășite de nimeni altul și menită să-i fie tovarășă până la urmă. Dă din tot ce are cu mâini pline, numai pe ele nu le dă și nici nu se îndură să le arate vreunui străin. Scoasă din mediul academic este vorba de o Călăuză de vieață.

Poate că tocmai bolnavul s'a gândit la ea, dintr'o trebuință să se dăruiască și să fie de folos. Avea în fața lui numai sănătate și tinerețe, care ușor ar fi putut fi lovite de o meteahnă trupească, la fel ca un cais, după ce desbracă florile albe și leagă, de cuiburile de omizi. A spus atunci, nu numai pentru cei ce-l ascultau, ci pentru toți, ce trebuiau să facă spre apărarea sănătății. Cel mai frumos curs de sănătate, pentrucă este în acelaș timp un imn înalt de preamărire a vieții, îl dă acest suferind, cu ochii parcă totdeauna aprinși de friguri. El rămânea, orice s'ar fi întâmplat, cu fața întoarsă spre vieață.

Dintre cei trei cunoscuți și colegi, izbiți de aceeași soartă, moarte timpurie de boale fără milă, în mijlocul creației, Pârvan, Bogrea și Vâlsan, aceasta-l deosebea pe cel din urmă de ceilalți, al căror gând îi era mereu aproape. Cel dintâi era

www.digibuc.ro

un cântăreț al morții. Nimeni ca el n'ar fi găsit fraza în care, ca într'o triremă cu aripi de purpură, să încapă și să vie dela Selinunt spre Roma prin toată Marea de Mijloc, cenușa Impăratului Traian. Era un tragedian măreț al sfârșiturilor fără întoarcere. Cel de al doilea avea ceva de veveriță filologică prin brazii înalți, sfărâmând în dinți coji etimologice oricât de tari. Râdea, ca să nu plângă. Ștergea cu mantia unei glume făgașul gros al carului morții, care îl urmărea nevăzut de mulți ani, pas cu pas. Vâlsan cânta vieața. Dar cine este dornic să afle, nu numai cum să alunge tot felul de toxine ale trupului, dar și cum să citească o carte, cum să scrie o pagină, cum să vadă în lume toate câte ne trec pe sub ochi, cum să dea un preț celor fără niciun preț pentrucă le sfărâmăm în picioare, mergând cu mintea aiurea, o mare lecție de stil când vrea și pe care n'o dă nimeni, să deschidă aceeași carte. Este o călăuză pentru toate și, chiar dacă nu spune câte ceva ea, îl face pe celălalt să gândească el acel lucru și să descopere ceea ce nu putea fi înăuntru, singur. Vâlsan știe să deschidă robinetele dela toate șipotele vieții.

Pe acest George Vâlsan, care este mai al nostru decât celălalt, pentrucă nu l-am lăsat decât cu ceea ce era netăgăduit al lui și-i împodobea ființa, așa cum împodobește cu mănunchiuri de bujori înfloriți în toate colorile, primăvara grădina Kew Garden din Londra, unde s'a oprit și ei prin iarba pe care ai voie să calci în Anglia, cum ne-am oprit și noi în acest Mai, luna amintirilor duioase, îl chemăm astăzi în lume din trecutul albăstruiu și a toate acoperitor. Este o zi de aducere aminte la zece ani după ce ne-a părăsit, cu aceeași părere de rău, pentrucă n'apucase să spună semenilor și vremurilor tot ce avea de spus. Iubirea noastră îi dă în acest scurt popas vieață și-l întoarce între noi.

---

www.digibuc.ro

UN VIZIONAR AL LATINITĂŢII

LATINITATEA, FRANŢA ŞI SUFLETUL AUTOHTON IN CONCEPŢIA LUI OVID DENSUSIANU

DE

BASIL MUNTEANU

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 25 Mai 1945

Intr 'o zi, când orizonturile se vor lumina şi faptele literare şi sufleteşti din ultimii patruzeci de ani se vor putea rândui în perspective senine, fără a deştepta patimi încă vii, suspiciuni polemice sau chiar procese de intenţie, cuvintele pe care le aşezăm în fruntea acestui studiu vor constitui de bună seamă titlul unui important capitol din evoluţia spiritului românesc modern.

Astăzi, acest capitol nu se poate decât schiţa. Intru cât ne priveşte, competenţa noastră nu e destul de vastă pentru a-l putea vreodată îmbrăţişa în întregime. Există un Densuşianu filolog, linguist şi folklorist, pe care-l admirăm cu o convingere sinceră şi personală, dar nu destul de documentată. Ne este, de sigur, uşor să motivăm admiraţia noastră pentru arhitectura monumentalei *Histoire de la langue roumaine*; pentru uluitoarea erudiţie, sigură, diversă, universală, a cunoscătorului atâtor idiomuri vii şi moarte; pentru demonstraţiile severe, limpezi, lapidare, de suverană eleganţă, ale inventatorului de relaţii şi de evoluţii lexicale şi semantice; pentru imaginaţia îndrăsneaţă şi riguroasă a constructorului. Ne putem chiar înfrupta din concluziile pe care le stabileşte ştiinţa lui, mai ales atunci când, pe sugestive temeiuri semantice, revelează aspectele psihologice, sociale, estetice, culturale sau literare, ale limbii în evoluţie. Putem

www.digibuc.ro

în sfârșit gusta, de astădată în deplină conștiință, frumusețea sobră și simplă a stilului său științific, pe care-l socotim superior stilului său propriu zis critic și literar.

De aici însă până a calcula cu precizia necesară datoriile lui Ovid Densusianu față de știința europeană, în deosebi franceză, e o cale lungă, pe care n'o putem parcurge. Mijloacele noastre, puține pe acest teren, ne-ar permite să-i analizăm și să-i parafrazăm opera, dar nu ne-ar îngădui să-l apreciem critic și să-l așezăm în lumina științei europene în care s'a format. E probabil, de altminteri, că multe din datele necesare reconstituirii personalității sale științifice vor lipsi totdeauna și oricui. Ce anume a învățat tânărul Densusianu dela savantul său părinte? In ce împrejurări i s'a deșteptat pasiunea pentru o disciplină cultivată onorabil și de Aron Densusianu? Ce îndrumări inițiale a primit, și dela cine? Colegii tânărului student dela Iași, apoi dela Berlin și Paris, prietenii tânărului profesor dela București, nu știm să fi dat publicității amintirile pe care eventual le-au notat despre dibuirile, râvna, orientarea lui Ovid Densusianu.

Se știe că, începând din Octomvrie 1893, tânărul studios urmează la Berlin, vreme de un an, cursurile lui Tobler, căruia îi va păstra o amintire așa de vie, încât îl va asocia cu Gaston Paris în dedicația viitoarei *Histoire de la langue roumaine*. In Septemvrie 1894 e la Paris și devine, la Hautes Etudes, elevul lui Gaston Paris, Meillet, Gilliéron, al folkloristului Henri Gaidoz, al hispanizantului Morel-Fatio. In 1896, obține diploma acestei Școale pentru *La Prise de Cordres et de Sebille*, o «gestă» din secolul XIII, studiată și publicată magistral într'un volum pe care Gaston Paris, «comisarul responsabil» al tezei, îl tipărește în marea colecție a Societății *des anciens textes français* de sub direcția sa. In același timp, colaborează la «Romania» și întreprinde alte lucrări de specialitate, care s'au pierdut [1]).

Intre tânărul savant român și maestrul său Gaston Paris, se creează astfel legături puternice, întemeiate pe adâncă

[1]) Cf. Al. Popescu-Telega, *Ovid Densusianu*. Craiova, Ramuri, 1934, p. 16. Dela același autor împrumutăm și celelalte date privitoare la studiile lui Densusianu în străinătate.

www.digibuc.ro

stimă reciprocă. S'a păstrat un testimoniu pe care Gaston Paris îl acordă diplomatului dela Hautes Etudes, în termeni care n'au nimic convențional. Se vorbește acolo de « ideile personale și interesante » ale savantului român, considerat drept « unul din elevii cei mai distinși care au ieșit din școala de Hautes Etudes » [1]. La rândul său, Densusianu își va mărturisi recunoștiința și admirația pentru maestru ori de câte ori se va ivi prilejul, și cu deosebire într'o pioasă broșură din 1903 [2], unde accentul cade pe viguroasa concepție a adevărului științific, superior oricărei considerații, chiar patriotice, așa cum Gaston Paris îl propovăduia elevilor săi și cum însuși Densusianu îl realizase, nu fără curaj, în *Istoria limbii române*, cu doi ani înainte. Și s'ar putea ca în această atitudine de etică științifică, așa de puțin familiară mediului românesc de atunci, să aflăm rezultatul cel mai timpuriu al contactului lui Densusianu cu știința franceză: practicat de toți marii savanți europeni, adevărul științific forma cu deosebire cheia de boltă a admirabilei școale franceze de filologie dela sfârșitul veacului trecut.

Din nefericire, aceste puține date, sigure, dar elementare, nu sunt deajuns pentru a determina rodnicia raporturilor pe care Densusianu le-a întreținut cu știința franceză. Bănuim că aceste raporturi au un rol capital în cariera savantului român. Dar numai un linguist și un folklorist specializat ar putea lămuri impulsurile fecunde pe care geniul lui Densusianu le-a primit din atmosfera franceză a lui Gaston Paris, Bédier, Gilliéron, și ar putea defini comparativ metodele și problemele urmărite și întrebuințate de o parte și de cealaltă, așa încât să se ajungă la concluzii riguroase cu privire la înrudirile și la diferențele fecunde care definesc contribuția lui Densusianu la bunul comun al romanisticei [3].

* * *

[1]) Pentru textul francez, nedatat, cf. Id., *ib.*, p. 19.

[2]) *Gaston Paris.* București, Socec, 1903, 28 p. in- 12. Citate din Gaston Paris și din Introducerea la *Histoire de la langue roumaine*, despre suveranitatea adevărului, la Popescu-Telega, *ib.*, p. 32—34.

[3]) O repede definire a diferitelor probleme abordate de Densusianu și a metodelor de care s'a servit, la G. Giuglea, *In amintirea lui Ovid Densusianu.* Extras din « Dacoromania ». IX, 1936—1938, 16 p. D-l Popescu-Telega, *op. cit.*, a rezumat cu multă admirație principalele lucrări ale maestrului.

www.digibuc.ro

Există însă un alt Densusianu — criticul și istoricul literar, poetul, omul de litere, omul de cultură. Acest Densusianu ne aparține. Il vom întreba ce gândește despre Franța, în ce măsură o cunoaște și pe ce căi s'a apropiat de dânsa; ce anume elemente franceze i-au însămânțat sufletul și au determinat — până la ce punct? — concepția sa de vieață, de artă, de poezie; ce pilde franceze i se par bune de meditat și de urmat în țara lui: întrebări care tind la reconstituirea unei personalități și la precizarea unui întreg proces istoric din evoluția societății românești. La desbaterile acestui proces istoric, se recunoaște îndeobște că Densusianu a participat cu o probitate, cu o sinceritate, cu o însuflețire exemplară. Părerile se împart însă când e vorba de oportunitatea și de eficacitatea acțiunii sale — problemă gravă și spinoasă, cu repercusiuni în toate domeniile noastre sufletești și culturale. O cercetare ca cea de față ar putea conduce la concluzii care să depășească persoana lui Densusianu. Vom încerca să formulăm aceste concluzii, în măsura în care ele sunt îngăduite de împrejurările care ne domină astăzi [1]).

Din nefericire, și aici, informația noastră prezintă lacune. Nu știm nimic din mediul familiar și intelectual în care Densusianu și-a petrecut copilăria și adolescența. Va fi suferit atunci influențe hotărîtoare, care ne scapă. Ce citea? Când au încolțit în sufletul său acele «simpatii» și «antipatii» [2]) pe care le va exprima așa de răspicat de-a-lungul întregii sale vieți, începând din 1906? Intr'un cuvânt, ce experiențe timpurii, ce factori sufletești și sociali l-au îndepărtat de orientalismul țării sale și l-au îndrumat către Franța latină a tuturor luminilor?

De asemenea, odată ajuns la Paris, în 1893, am dori să știm cum și-a întrebuințat puținele ceasuri de răgaz pe care i le lăsau munca lui ascetică dela Biblioteca Națională și numeroasele cursuri pe care le urma; ce reviste și ce cărți a citit; ce conferințe literare și ce teatre i-au solicitat curiozitatea; cum s'a inițiat în literatura nouă...

---

[1]) Studiul de față a fost redactat în vara anului 1943.
[2]) *Simpatiile și antipatiile noastre*, «Vieața Nouă», II, 1906.

www.digibuc.ro

Ar fi necesar, de pildă, să-i cunoaștem prietenii și relațiile literare contractate atunci și mai târziu. La Hautes Etudes a întâlnit pe André Beaunier [1]), scriitorul delicat, evocatorul subtil al atâtor figuri literare și autor al unei mult discutate cărți despre România. Simplă întâlnire colegială, sau relații durabile? Mult mai târziu, poate în 1913, cu prilejul ultimei sale călătorii în Franța înainte de războiu, Densusianu va fi cunoscut personal pe Nicolas Beauduin, poet de avantgardă și, pe atunci, un fel de șef de școală poetică. Așa s'ar explica mai bine prezența unui articol de Beauduin în « Vieața nouă » din 1914, însoțit de o notă amabilă despre personalitatea colaboratorului străin [2]). Acest articol apare în numărul de 1 April al Revistei. Cu puține luni înainte, Beauduin publicase în « Mercure de France » (16 janvier 1914) un studiu intitulat *La poésie de l'époque*. Este aproape sigur că în anul acesta școlar 1914 — 1915, Densusianu se ocupa de studiul lui Beauduin în cursul său dela Universitate despre *Literatura nouă la popoarele romanice*, fiindcă în lucrarea *Sufletul latin și literatura nouă*, pe care o publică în 1922 și care reproduce fondul cursurilor din 1914 — 1916, aflăm o analiză și o critică a părerilor exprimate de Beauduin în « Mercure de France » [3]). Aceste fapte duc la concluzia că, în 1914, existau între Beauduin și Densusianu relații atente și o relativă comunitate de vederi, care vor dăinui dincolo de vâltoarea războiului, de vreme ce, opt ani mai târziu, în 1922, revista lui Beauduin publică un articol combativ, semnat de inițiatorul simbolismului în România [4]). In fine, doi ani mai târziu, într'un alt curs la Universitate, Densușianu trata din nou despre Beauduin și teoriile sale « paroxiste » [5]).

Cât de strânse vor fi fost legăturile lui Densusianu cu Beauduin, cum s'au creat și cât au durat, nu reiese din

[1]) Aflăm această informație la Popescu-Telega, *ib.*, p. 16.

[2]) Nicolas Beauduin, *Franța nouă și poeții ei*, « Vieața Nouă », 1 April 1914, pp. 44—47.

[3]) *Sufletul latin și literatura nouă*, II, p. 21. Că această carte reproduce « fondul » cursurilor din 1914—1916, se vede din Introducerea ei. Cursul din 1914—1915 n'a fost litografiat.

[4]) *L'actualité littéraire et la routine professorale à l'Université*, în « La Vie des Lettres et des Arts », no. XIII, (1922), pp. 1—10.

[5]) *Directive de azi în literaturile romanice*, Curs litografiat, 1924, p. 207. urm.

www.digibuc.ro

schimburile de articole și din expunerile ex cathedra pe care le-am notat aici. Este însă probabil că aceste relații publice au fost dublate de relații personale și că a existat un schimb de scrisori, de care va fi necesar să se ia cunoștință. Se impune deci adunarea și publicarea corespondenței lui Densusianu și a prietenilor săi francezi și români, lucru care implică cercetări atât în țară cât și în Franța.

Această corespondență ar revela aspecte interesante și poate esențiale pentru gândirea intimă a lui Densusianu despre Franța. Ea ar permite, între altele, să se reconstitue intinerariul și data diferitelor călătorii pe care savantul român le-a făcut în Franța și în Europa. Călătorii de studiu în primul rând, de sigur, dar și călătorii de primenire și delectare sufletească. A trăi în plin și a respira larg a fost totdeauna pentru Densusianu, dacă nu o realitate concretă, cerută de personalitatea lui omenească, cel puțin un program pios și un punct de onoare: toți cei care au trăit, pe cât se putea, în intimitatea lui, o știu. De aceea, am dori să-l «vedem» conversând cu prietenii lui francezi, în acea excelentă și excelent pronunțată limbă franceză, pe care o mânuia ca puțini dintre compatrioții săi. Am dori să-l vedem în preajma monumentelor franceze, rătăcind pe cheurile Senei, parcă și ele încărcate și poleite de spirit, prin muzee și expoziții, contemplând, observând, comparând, notând.

Din toate aceste impresii acumulate ani de-a-rândul, ce-a rămas? Prea puțin din ele ne-a împărtășit Densusianu în «Vieața Nouă». Iată-l, Place de l'Alma, printre celebrele crisanteme autumnale, pe care le expun grădinari ingenioși spre delectarea unui public imens. Suntem în toamna anului 1907. In toamna aceea, pictori italieni își expuneau pânzele printre crisanteme. Densușianu contemplă și gustă peizajele și subiectele rustice semnate de Previati, de Segantini: excelent prilej să administreze o lecție mușcătoare compatrioților danubieni, care «nu voiesc să asculte ce se petrece aiurea» și persevereazā în admirația lor desuetă pentru imaginile «fără suflet» ale prea rusticului Grigorescu. Peste câteva ceasuri, iată-l la «Salon d'automne», celebra expoziție anuală de pictură. In interiorul salonului de pictură se

www.digibuc.ro

instalase şi un salon de poezie. Tocmai se anunţase în ziua aceea conferinţa lui Robert de Souza, ilustrată cu lecturi din poeţii tineri. Densusianu ascultă, apreciază, compară — prilej de nostalgie, de regret: « şi ascultând îndemnurile bune ale conferenţiarului, regretam că pe băncile sălei mici unde vorbea nu mai erau alţi Români » [1]).

Mult mai târziu, după marele războiu, după verificările şi — încă de pe atunci! — decepţiile lui, în 1923, Densusianu reia contact cu Franţa. Nu mai fusese acolo de zece ani. Cu câtă atenţie pasionată examinează Franţa nouă! Constată că se munceşte dârz, că, orice ar spune răuvoitorii, bunele maniere franceze sunt încă actuale, ba chiar că există la Francezi un spor de amabilitate, deşi ceva « incoherent » a intervenit în clasica lor politeţă. Inregistrează însă şi « câteva antipatice devieri » ale gustului artistic, vizibile în « efectele brutale de colori şi linii care se etalează dela luminile de pe bulevarde şi vitrinele magazinelor până la... îmbrăcămintea unora ». Estetica vieţii franceze tinde spre vulgarizare, spre « democratisare » şi nu se sustrage cu totul spiritului negustoresc, concesiv cu laşitate. Mai grav: « de câţiva ani vedem o năvală de asiatism care e o sabotare a tradiţiei europene ». Se manifestă de asemenea un gust vinovat pentru un fel de « primitivism » colonial, exotic, care tinde să altereze până şi literatura; pentru un « americanism », care se confundă cu grotescul şi se înrudeşte cu apucăturile dela Budapesta şi din alte capitale europene lipsite de simţ artistic. Iată şi « tutankamonismul », nu mai puţin odios. Pentru pictura, sculptura, muzica, literatura zilei, călătorul face rezerve destul de grave. Iar teatrul îi procură decepţii, fiindcă i se pare încă prea « teatral », prea puţin « natural ». Notează, în fine, « rezervele pe care le arată Francezul şi pornirea adânc înrădăcinată, de a-şi manifesta superioritatea », precum şi faptul dureros că Francezii şi Românii încă n'au ajuns să se cunoască: « rămâi uimit, dacă nu chiar jicnit,

---

[1]) *De unde arta e altfel înţeleasă*, în « Vieaţa Nouă », 1 Noemvrie 1907, pp. 420—423. Robert de Souza susţinea, în conferinţa lui, ideea solidarităţii artelor. Conferinţele acestui « salon des poètes » fuseseră anunţate în nr. precedent al « Vieţii Nouă », p. 405.

www.digibuc.ro

cum sîntem judecați uneori, așa numai după o impresie sau după vorbe auzite »[1]). Ce experiențe se vor fi ascunzând sub aceste cuvinte îndurerate și mândre?

Aceste experiențe, impresii, reacțiuni, ar trebui culese în cât mai mare număr, încă din primii ani ai contactului cu Franța. Distilate, sintetizate, ele au intrat în compunerea concepției franceze pe care și-a format-o Densusianu. Dincolo de vieața laborioasă a savantului, întrezărim o altă vieață, mai caldă, mai umană, care s'a aflat cu cealaltă în anumite raporturi de determinare reciprocă. Substratul acesta concret al gândirii și sensibilității lui Densusianu ar trebui cunoscut mai de aproape, deși personalitatea savantului, de structură mai mult abstractă, pornea mai bucuros dela idee și dela ideal, decât dela percepții acumulate. Dar în descrierea și analiza unei personalități, toți factorii componenți trebuesc examinați cu egală grijă. De aceea, deplângem lipsa mărturiilor pe care numai prietenii și corespondența ni le-ar putea oferi.

* * *

Pentru reconstituirea personalității lui Densusianu în raporturile ei cu spiritul francez, ne vom mulțumi deci să descriem și să examinăm ideile sale, în lipsa faptelor care le-au nutrit și le-au circumstanțiat. Vom face deci apel la puținele texte pe care Densusianu le-a publicat în legătură cu problemele urmărite în aceste pagini[2]), la cei douăzeci de ani ai «Vieții nouă» (1 Februarie 1905—Ianuarie-Februarie 1925), la textul câtorva conferințe ținute cu diferite prilejuri[3]). Nu vom nesocoti nici cursurile litografate care vin în atingere cu subiectul nostru, dar le vom consulta cu prudență: redactate în grabă de studenți, după note luate în

[1]) *Prin Franța nouă*, în « Vieața Nouă », 1 Noemvrie—1 Decemvrie 1923, pp. 113—119. — Citând pe Densusianu, îi respectăm ortografia, cu excepția lui *ă* din *i*, pe care ne-a venit peste mână să-l transcriem.

[2]) Ne gândim mai ales la *Sufletul latin și literatura nouă*, 2 vol., București, Casa Școalelor, 1922, deși această operă prelucrează un material predat la Universitate în 1914—1916, după cum se vede din Introducere.

[3]) Cu deosebire cele două conferințe publicate în *Conferențele « Vieței Nouă »*, seria 1—1909. București, 1910.

www.digibuc.ro

ședință, ele sunt scrise cele mai deseori într'o limbă și un stil penibil și nu reprezintă decât cu aproximație o gândire ale cărei nuanțe au dispărut. Din nefericire, aceste cursuri nu ne-au păstrat decât o parte din expunerile universitare ale profesorului despre literaturile romanice. Enumerând pe cele existente, să umplem în același timp, pe cât se poate, golurile, indicând cel puțin titlul și subiectul acelora dintre cursurile lui Densusianu care ne-ar fi interesat aici și care nu ne-au fost păstrate.

Activitatea lui Densusianu ca istoric al literaturilor romanice începe în 1902 — 1903, când profesorul ține la Universitate un curs despre *Poesia lirică francesă în evul mediu* [1]). Unul din cursurile anului următor 1903 — 1904 pare să fi avut ca obiect «opera lui Dante» [2]).

In 1905 — 1906, Densușianu tratează pentru prima oară despre «literatura francesă contemporană», ocupându-se în special de poeți «al căror nume nu era de loc cunoscut la noi, ca H. de Régnier, E. Verhaeren, Paul Fort, F. Vielé-Griffin, Stuart Merrill, Ch. van Lerberghe ș. a.» [3]). Aceste prime expuneri nu ni s'au păstrat sub nicio formă. In anii următori 1906 — 1910, Densusianu se reîntoarce în trecut. Nici aceste cursuri nu ni s'au transmis, dar cunoaștem, în linii generale, subiectele tratate: în 1908 — 1909, o parte din prelegeri au fost consacrate poeziei provensale, arătându-se «evoluțiunea ei și înrâurirea pe care a avut-o asupra desvoltărei poetice din celelalte țări romanice;» în 1906 — 1907, 1907 — 1908, 1909 — 1910, profesorul s'a ocupat rând pe rând, fără să putem preciza anul, de epoca lui Dante, de literatura spaniolă, de literatura franceză din evul mediu, de literatura reto-romanică etc. [4]).

In 1910 — 1911, Densusianu reia firul literaturilor contemporane, întrerupt în 1906, și inaugurează un ciclu despre

---

[1]) Cf. D. Șandru, *Ovid Densușianu filolog. Cu bibliografia cursurilor și trei facsimile.* București, Cartea Românească, (1939?), p. 23. — Broșura despre Gaston Paris, semnalată mai sus, reproduce una din lecțiile acestui curs, care n'a fost editat.

[2]) Cf. D. Șandru, *ib.*

[3]) Cf. *Sufletul latin și literatura nouă*, I, p. V.

[4]) Cf. *Istoria literară în învățământul universitar. Ce a fost și ce ar trebui să fie.* Extras din «Vieața Nouă», 1911, 23 pag., p. 5.

www.digibuc.ro

Poeții de azi ai lumei romanice, începând cu *poeții italieni contemporani*, despre care tratează în chiar cursul anului. Nu ni s'a păstrat din acest curs decât lecția de deschidere, datată 5 Noemvrie 1910, din care culegem informațiile precedente. Publicată în « Vieața Nouă », apoi în extras, sub titlul *Istoria literară în învățământul universitar. Ce a fost și ce ar trebui să fie*, această lecție aduce diferite argumente, unele tari, în favoarea tezei, scumpe lui Densusianu, că Universitatea n'are dreptul să neglijeze studiul literaturilor contemporane [1]. In 1911 — 1912, profesorul tratează despre *Poeții spanioli de azi*; în 1912 — 1913, despre *Poesia francesă contemporană*; în 1913 — 1914, despre *Originile epopeei franceze*; aceste ultime trei cursuri, anunțate în « Vieața Nouă », n 'au fost editate [2]. Să notăm de asemenea cursul excepțional despre *Scriitorii moraliști francezi*, pe care Densusianu îl ține în acest din urmă an, până în Martie 1914, în calitate de suplinitor al catedrei de Limba și Literatura franceză [3].

In 1914 — 1916, profesorul reia, sub titlul *Literatura nouă la popoarele romanice*, o parte din lumea romanică a epocii « într'un cadru mai larg, cu multiplele ei forme de manifestare », cercetând-o « în lumina ideilor generale care stăpânesc literatura de azi », spre a ajunge la « o sintesă a sufletului latin așa cum se arată azi în literatură » [4]. Prima parte a acestei sinteze latine (1914 — 1915) nu știm să fi fost litografiată, probabil fiindcă profesorul intenționa încă de pe atunci să-și publice cursul în volum. Nu ni s'a păstrat din acest curs decât lecția de deschidere, publicată în « Vieața Nouă », sub titlul *Sufletul latin și literatura nouă* [5] și un capitol din același volum « ce va apărea », despre *Literatura contemplativilor* [6])

[1]) Cf. nota precedentă. Informațiile de care vorbim se află la p. 5 și la p. 22.

[2]) Id., *ib.*, pp. 24—25. Cf. și *Sufletul latin și literatura nouă*, I, p. 1.

[3]) Cf. D. Șandru, *op. cit.*, p. 25, nota 2.

[4]) Cf. *Sufletul latin*, I, p. 1—2.

[5]) « Vieața Nouă », 1 Ianuarie 1915, p. 350—355. In fruntea articolului, se citește: « cursul întreg va apărea în volum ». Articolul continuă în numărul din 1 Februarie 1915, p. 375—380, și în cel din 1 Martie 1915, pp. 20—25.

[6]) *Ib.*, 1 Ianuarie 1916, p. 325 urm. Ambele articole ar trebui confruntate cu textul cărții din 1922, de care va fi vorba imediat: s'ar putea constata divergențe, totdeauna revelatoare, fie în gândire, fie în stil.

www.digibuc.ro

Ni s'a păstrat în schimb a doua parte a sintezei anunțate, adică cea din 1915 — 1916, sub forma unui curs litografiat în condiții tehnice precare. Se tratează aici exclusiv despre simbolismul francez, deși titlul anunță *Literatura nouă la popoarele romanice* [1]).

Războiul a împiedecat tipărirea cărții anunțate, care nu va apărea decât în 1922, îmbrățișând, probabil cu oarecare modificări, sinteza realizată în cei doi ani de curs [2]).

După războiu, profesorul duce mai departe sarcina de istoric al literaturilor romanice medievale și contemporane, reluând subiecte tratate mai înainte, inaugurând altele. Cursurile din 1918 — 1919 și 1919 — 1920, care s'au litografiat, tratează despre *Sufletul latin în manifestațiunile sale critice* [3]). In 1921, Densusianu se ocupă de Dante, într'un curs editat sumar și apoi tipărit [4]). Cursul din 1922 – 1923, consacrat poeziei trubadurilor, a fost litografiat [5]). In fine, această îndelungată preocupare se încoronează în 1924 printr'un curs îndrăsneț despre poezia post-simbolistă în Franța, cu aluziuni la stările din Italia și din alte țări [6]). Surprindem aici la Densusianu un suprem efort de a se ținea în pasul actualității. Dar marele inovator e depășit de însăși teoria pe care-și întemeiase acțiunea. El trece la defensivă. Față de nouăle școale literare, atitudinea lui e critică și mușcătoare. La cincizeci și doi de ani, revoluționarul de ieri devine conservator, ceea ce dovedește odată mai mult că evoluția la nesfârșit operează numai asupra ideii, nu asupra

---

1) Biblioteca Academiei Române nu posedă acest text. Exemplarul de care ne-am servit aparține Seminarului de Filologie romanică dela Facultatea de Litere din București. El este incomplet, oprindu-se la pag. 216. Nu par să lipsească decât puține pagini.

2) *Sufletul latin și literatura nouă*, I—II, București, Casa Școalelor, 1922.

3) Editate de C. Liță. Cf. D. Șandru, *op. cit.*, p. 26—27.

4) *Dante și Latinitatea*, II-63 pag., București, Ed. Ancora, 1921.

5) *Originea poesiei Trubadurilor*, Curs 1922—1923. Editat de D. Theodorescu, 174 p.

6) *Directive de azi în literaturile romanice.* Curs editat de D. Theodorescu, Craiova, litog. Ramuri, 1924, 226 p. E un rezumat care se citește penibil, fiindcă e redactat și litografiat în mod imperfect. Bine înțeles, cursurile pe care le-am enumerat nu constitue decât o parte din activitatea profesorală a lui Densusianu, care ținea, în fiecare an, cel puțin două cursuri paralele, uneori trei. Cf., pentru totalitatea acestei activități, D. Șandru, *Ovid Densușianu filolog. Cu bibliografia cursurilor și trei facsimile*. București, Cartea Românească, (1939?).

www.digibuc.ro

personalităților umane. Este însăși legea vieții, care nu pășește mai departe și mai sus decât pe treptele consolidate ale cuceririlor individuale.

Anul acesta 1924 înseamnă o etapă capitală în cariera lui Densusianu. Poate nu e simplă întâmplare că prelegerile ironice și indignate din *Directivele de azi*, despre cubism și alte isprăvi *up to date*, au loc în chiar anul când « Vieața Nouă » agonizează și moare. Densusianu își încheie acum cariera sa propriu zis literară. De acum încolo, filologia și folklorul îl vor absorbi exclusiv. Doar cursurile începute în 1920 despre *Evoluția estetică a limbei române* și care, continuate cu mici întreruperi, nu se vor termina decât în 1937 — 1938, îl mai reîntorc la preocupările literare, așa de stăruitoare altădată. Acțiunea propriu zis publică și militantă a lui Densusianu ca istoric și gânditor literar, durează de fapt cât « Vieața Nouă », 1905 — 1924, adică douăzeci de ani încheiați.

* * *

O admirabilă unitate de vederi, o stăruință impresionantă în afirmarea unui crez dintre cele mai nobile, caracterizează această lungă activitate. Vreme de douăzeci de ani, peste marea criză a războiului mondial, Densusianu își rostește apăsat cuvântul în toate chestiunile de ordin literar, cultural, chiar social și național, care se pun țării. Prezența sa vigilentă se simte pretutindeni, iar punctul său de vedere, mai totdeauna critic și opozant, îmbogățește peizajul de idei al României spirituale. Faptul că vederile lui Densusianu au cunoscut numai o difuziune relativă, nu implică zădărnicia lor. O idee afirmată cu tărie durează și răzbate prin forța ei intimă de pătrundere, chiar neîmpărtășită, chiar hulită. Ea intervine, prin simpla ei virtute intrinsecă, în procesul dialectic al istoriei, creează divergențe și nuanțe, se însumează, sub o formă sau alta, în sintezele epocale. Cunoscută, fie și numai de douăzeci de generații de studenți, dintre care atâția au devenit profesori, doctrina maestrului a jucat multă vreme un rol de ferment activ, a provocat replici și a suscitat argumente, a impus literaturii românești o dialectică mai

www.digibuc.ro

subtilă și o atitudine de luptă. Omul puțin la trup, fragil în aparență, elegant și bine crescut pe care-l știm, a fost pe terenul spiritual, în toată puterea cuvântului, *un luptător*.

Sensul luptei lui a fost sensul oricărei lupte înalte: un pas mai departe pe calea perfecțiunii. Pentru Densusianu, nutrit cu idei franceze, acest pas s'a numit *progres*, iar metoda realizării lui a fost *înnoirea*, înnoirea prin mijloacele violente ale exemplului străin. In plin elan al curentului local, fie cu nuanță etnică și socială (« Vieața Românească »), fie cu nuanță naționalistă, țărănească și tradiționalistă (« Sămănătorul »), Densusianu înalță stindardul revoluționar al modernismului occidental, pe care-l mai agitase odinioară Heliade și generația lui. El cere schimbări imediate, o bruscă înălțare a nivelului sufletesc, artistic și național, « îmbogățiri », « înnoiri », « modernizări » pe toată linia. Impotriva multor credințe adânc înrădăcinate în opinie, și care sunt însăși negația doctrinei sale de schimbare la față, Densusianu reacționează cu violență, în chiar primele pagine ale « Vieței Nouă »

Articolul-program *Rătăciri literare* are sensul unei dărâmări de idoli. Cultul pentru țăran, în cultura și literatura vremii? O manie... Bogăția literaturii noastre țărănești? O exagerare... Intru cât un scriitor născut la oraș, călătorit prin alte țări, cunoscător și al altor literaturi, cu suflet diferit de al scriitorilor trăiți multă vreme la țară, întru cât acest scriitor este « mai puțin român »? Contra « străinismului », se duce un războiu copilăresc și absurd. Există, de sigur, influențe pernicioase, care trebuesc combătute; « Dar a condamna sistemetic, în bloc, orice înrâurire străină, este o aberațiune în care, din păcate, prea mulți cad. O literatură nu se poate isola; e spre paguba ei »... Și apoi, tocmai noi să ne izolăm? « Dar sîntem încă mici, va trebui încă în multe să facem pe ucenicii altora, dacă nu cumva ne credem prea cuminți — tocmai cusurul cel mare al nostru. Slăbiciunea literaturii noastre în multe părți vine mi se pare de acolo că am rămas și rămânem prea străini de ce au produs de samă alte literaturi »... [1]).

[1]) *Rătăciri literare*. « Vieața Nouă ». Anul I, Nr. 1, 1 Februarie 1905.

www.digibuc.ro

Aceste atitudini categorice vor stărui până la urmă în ideologia lui Densusianu și se vor exprima de nenumărate ori, în termeni și cu argumente aproape identice. Văzute de ochiul său pătrunzător, dar simplificator, fondul și mediul local își pierd coloarea și virtutea, se transformă în iluzii, în prejudecăți, în convențiuni nesincere, dăunătoare artei, sufletului, vieții, funeste piedeci în calea progresului înnoitor și al libertății interioare. Beatitudinea primitivistă a unui J.-J. Rousseau, reîntoarcerea la forme de vieață elementare, în numele unui absurd ideal retrograd, așa cum a încercat Tolstoi, sunt simple aberațiuni comice sau desgustătoare [1]). Românii, mai mult ca alții, ar trebui să renunțe la asemenea fantazii primejdioase. Literatura lor e încă săracă, și e săracă fiindcă « sufletul românesc nu este încă destul de evoluat; el are încă ceva nebulos, haotic, în luptă cu întunerecul »... [2]) Cuvinte aspre de rechizitoriu, prea sumare pentru a fi perfect adevărate. Rostirea lor în plin an 1916, atunci când România se avânta cu suflet solidar spre culmi de entuziasm național, a fost un act temerar, poate nedrept, dar, întru cât a putut provoca un examen de conștiință, necesar.

Trecutul, tradiția locală, cultul lor integral și conservator, sunt judecate cu aceeași asprime. Hipnotizați de tradiție, Românii stăruesc în « tipare vechi », prin nimic justificate, de vreme ce « nu avem o tradiție îndelungată și de o mare bogăție »... « Și tocmai noi care nu putem pune mult alături de marile epoci ale literaturii franceze ori italiene să fim mereu fascinați de un trecut-legendă? » [3]). Condamnare sumară, pe care anumite concesiuni nu o temperează suficient: « tradiția se confundă cu rutina, pierzându-se din vedere că ea nu poate fi decât moștenirea unor părți din trecut, a acelora care pot fi folosite mai departe, transformate în elemente de progres » [4]). Astfel pusă, problema e perfect

[1]) Cf., între altele, *Sufletul latin*, II, p. 13.
[2]) *Cum trebue să studiem literatura*. « Vieața nouă », 1 Martie 1916, p. 24.
[3]) *Sufletul latin*, I, p. 58—60.
[4]) *Ib*., I, p. 59.—In 1937, Densusianu va protesta împotriva intențiilor « iconoclaste » care i se atribuiau în 1905: « în « Vieața Nouă » se vede că nu am contestat niciodată tradiția literară; nu am diminuat nici pe Alecsandri, nici pe Eminescu »..' *Evoluția estetică a limbii Române. Epoca contemporană*. Curs 1937—1938, rezumat

www.digibuc.ro

legitimă. Nu ştim însă ca Densusianu s'o fi rezolvit vreodată, adică nu ştim ca el să fi examinat de aproape elementele tradiţiei româneşti, pentru a le respinge sau valorifica prin operaţii selective de care şi astăzi am avea nevoie. E o distincţie pe care-l vedem făcând-o numai când e vorba de literaturile străine. I se pare, într'adevăr, că simbolismul francez, coborînd în parte din naturalism, respectă tradiţia în ce are mai bun [1]). Dar simbolismul românesc? Raporturile lui cu tradiţia locală ne-ar interesa în gradul cel mai înalt: Densusianu nu le-a precizat niciodată... Va trebui să se afle în faţa exceselor cubiste pentru ca sensul moderator al tradiţiei să i se reveleze întru totul. Va declara atunci, în 1924, ceea ce vâltoarea luptei îi interzisese încă să declare răspicat: « orice inovaţie trebue să ţină seamă de ce e moştenire » [2]).

Cultul exclusiv pentru ţăran şi pentru vieaţa rustică este forma actuală şi cea mai curentă a tradiţionalismului. Consecinţele lui sunt funeste pentru literatură şi cultură. Faptul că ţărănimea constitue majoritatea naţiunii nu înseamnă că întreaga vieaţă naţională trebue modelată pe tipare ţărăneşti. Ţăranul e majoritar, nu numai la noi, ci şi în Franţa, în Italia, ceea ce nu împiedecă aceste ţări să creeze o literatură cu orizonturi mult mai largi decât orizonturile regionaliste şi rustice. De altminteri, nu este exact că elementul românesc s'a păstrat mai autentic la sate, nici că sufletul ţărănesc e mai « bogat » şi mai sănătos. Dimpotrivă! Concluzia acestor afirmaţii vehemente este că « o literatură exclusiv ţărănistă e o aberaţie » şi că « literatura regionalistă e o literatură retrogradă, ea pleacă dela concepţii strâmte » [3]). Departe de a ne asimila conformismului ţărănesc, datoria noastră este să ne desprindem de el şi să favorizăm creşterea unei « elite » de individualităţi în sânul societăţii româneşti [4]).

de Al. Vasiliu, p. 48.—Obiectivitatea criticului faţă de « clasicii » români este indiscutabilă, dar atitudinea lui faţă de însuşi principiul tradiţiei şi faţă de doctrinele tradiţionaliste apărea negativă, mai ales în focul luptei.

[1]) *Sufletul latin*, I, p. 61 urm.

[2]) *Directive de azi...*, p. 152. —Amintim că din citarea cursurilor litografiate trebue să se reţină numai ideea, nu forma care o exprimă.

[3]) *Sufletul latin*, II, pp. 86—95.

[4]) *Ideal şi îndemnuri*. In *Conferenţele « Vieţii Nouă »*. Seria I, 1909. Bucureşti, 1910, p. 252.

www.digibuc.ro

O societate închisă, respirând același aer neprimenit și redusă la propriile ei mijloace, e condamnată la sterilitate și la pieire. Noțiunea de « valoare » implică pe aceea de « universal ». Valorile strict locale, de aplicație limitată, sunt simple iluzii. Vom deschide deci larg porțile societății românești, îi vom permite să respire un aer universal. Totul va trebui, în România, să tindă către universalitate — vieața, știința, arta, literatura [1]). Verhaeren nu ne « mișcă » decât atunci când, renunțând la versurile cu caracter prea local prin care cânta la început Flandra lui natală, își încarcă poemele cu un « cuprins larg omenesc » și devine un adevărat « poet universal »: « Cât ar putea învăța și de aici apărătorii unei literaturi naționale cu orizonturi strâmte ! » [2]). Exprimat astfel în 1905, apoi în 1907, același gând capătă, în 1909, o formă lapidară și imperativă: « Vrem... să se dea și manifestațiunilor noastre literare sau de altă natură acel caracter de universalitate care se întâlnește în alte părți »... [3]).

Pentru realizarea acestui scop se impun societății și literaturii românești transformări radicale, o totală emancipare de prejudecăți, o reînnoire fundamentală prin acceptarea « inovațiunilor » și reformelor moderne, o descătușare a scriitorului din convențiile colective: « Orice schimbare, orice inovațiune în literatură, este un semn de desrobire sufletească, proclamă liberatorul în 1909 [4]). Impotriva « robiei intelectuale », Densusianu va găsi totdeauna cuvinte răzbunătoare [5]). Iar în 1920, schițând bilanțul acțiunii sale prin « Vieața Nouă », el va revendica meritul de a fi luptat nu numai pentru reînnoirea literaturii, prin simbolism, ci pentru reînnoirea întregului suflet românesc [6]).

* * *

[1]) *Românismul nostru*, « Vieața Nouă », 15 Iunie 1905, p. 220.
[2]) *Emile Verhaeren*, « Vieața Nouă », III, 1907, p. 396.
[3]) *Ideal și îndemnuri*, în *Conferențele « Vieții Nouă »*, pp. 254—255.
[4]) *Sufletul nou în literatură*, în *Conferențele « Vieții Nouă »*, p. 1.
[5]) Cf., de pildă, în legătură cu rolul creștinismului medieval, *Spiritul latin în manifestațiunile sale critice*, Curs 1919, p. 56. — Incă din 1905, în articolul-program al « Vieții Nouă », *Rătăciri literare*, Densușianu revendicase pentru scriitor dreptul de a-și alege în deplină libertate calea lui proprie. Revendicările de acest fel se întâlnesc la fiecare pas în manifestările lui Densușianu ca publicist și conferențiar.
[6]) *Spre un an nou*, « Vieața Nouă », XVI, 1920, p. 7.

www.digibuc.ro

Acest reformism stăpâneşte cu deosebire activitatea literară a lui Densusianu şi se traduce printr 'un răsunător apel la literaturile străine. Preconizat, cum s'a văzut, încă din 1905, contactul literar cu străinătatea se va afirma pretutindeni în opera maestrului, ca o necesitate binefăcătoare, şi va fi mai mult decât o dorinţă pioasă. Maestrul însuşi dovedeşte o curiozitate destul de largă pentru producţiile străine şi admite, fără rezerve îndeajuns formulate, înrâuririle străine. In principiu, toate împrumuturile i se par bine venite, cu condiţia elementară ca ele să se poată *preface după nevoile şi firea noastră.* Din punctul acesta de vedere al eficacităţii, binefacerile înrâuririi germane i se par problematice [1]). Pentru literatura rusă, bănuim la Densusianu o repulsiune constantă, care se datoreşte atât unei cunoaşteri insuficiente cât şi unor diferenţe fundamentale de natură, de sensibilitate, de ideologie. Va trebui să vină războiul mondial şi cunoscuta constelaţie a alianţelor, pentru ca Densusianu să întrevadă posibilitatea unei influenţe ruseşti în Franţa, pe temeiul unei pretinse afinităţi între misticismul slav şi misticismul... simbolist! [2]). Deşi privită cu simpatie în anumite ocazii, nu credem ca literatura engleză să-i fi fost familiară. Războiul mondial i se pare favorabil unei intensificări a influenţelor reciproce între literatura franceză şi cea engleză [3]). Un studiu ca cel despre Swinburne, pe care-l publică în 1909 [4]), mărturiseşte voinţa studiosului de a se informa şi de a umplea anumite lacune. Semnificativ, de asemenea, faptul că una din Conferinţele « Vieţei Nouă », în 1909, tratează despre Edgar Poë, cu prilejul centenarului [5]), şi că d-l Pompiliu Păltănea, unul dintre cei mai scumpi şi mai convinşi colaboratori ai maestrului, publică la aceeaşi epocă numeroase traduceri, în versuri sau în proză, din acelaşi

---

[1]) *Simpatiile şi antipatiile noastre,* « Vieaţa Nouă », 15 Aprilie 1906, p. 123. Pentru raporturile intelectuale franco-germane şi vicisitudinile lor pe vremea războiului mondial, cf. *Sufletul latin,* I, p. VII şi cap. *Literatura şi conflictele de rasă în urma războiului, ib.,* I, p. 2 urm.

[2]) *Sufletul latin,* I, pp. 10—13.

[3]) *Ib.,* p. 14.

[4]) « Vieaţa Nouă », V, 1909, pp. 81—84 şi 101—104.

[5]) De N. Andriţoiu. Un rezumat în « Vieaţa Nouă », 1 Mai 1909, pp. 113—116, şi textul integral în volumul citat.

www.digibuc.ro

poet: favoare pe care Edgar Poë o datorește fără îndoială reputației sale bine stabilite de inițiator *in partibus* al simbolismului [1]).

Acest interes pentru totalitatea literaturilor rămâne totuși limitat, la Densusianu: nu e mult mai mult decât un principiu și un punct de program. Dotat cu o sensibilitate cerebrală așa de hotărît selectivă, cu pasiuni și repulsiuni la fel de vii, Densusianu n'avea nimic din cosmopolitul diletant care îmbrățișează moale fenomenele cele mai diverse. El nu era nici istoricul sau exegetul literar care să considere literatura universală cu imperturbabilă obiectivitate și cu preocupări exclusiv științifice. Chiar pe acest teren, Densusianu rămâne un luptător, un militant, care nu reține decât faptele și formele susceptibile să ajute triumful «ideii» sale, să-i demonstreze teza. Pentru el, însăși literatura era un mijloc de acțiune. De aceea, mai mult decât un mare European, Densusianu a fost un mare Latin.

Intr 'adevăr, teza întregii sale vieți a fost splendoarea latinității, voința de a revela tuturor și pretutindeni măreția binefăcătoare a spiritului latin și de a-i impune supremația: un mare și pasionat militant al latinității. Acest crez latin, fiind tot așa de puternic ca instinctul vital, originea lui trebue căutată departe și adânc, în chiar structura sufletească a lui Densusianu: a fost el însuși Latin prin temperament, prin fatalitatea biologiei sale. Savantul romanist n'a putut decât să ratifice și să documenteze acest instinct, iar omul de litere și-a însușit ideea cu pasiune și a încercat, din toate puterile, s'o ducă la triumf.

Pentru Densusianu, latinitatea figurează punctul geometric unde se întâlnesc și se concentrează toate perfecțiunile, toate virtuțile, până și cele contradictorii: un adevărat complex de antinomii. In sufletul latin văzut de Densusianu, toate, dar absolut toate facultățile omenești, cunosc un maximum de desvoltare, și convietuesc, echilibrându-se reciproc,

---

[1]) Pentru traducerile d-lui Păltănea din Poë, să se consulte tabla de materii a anilor IV—VII (1908—1911) din «Vieața Nouă». Imprăștiate în diferite volume ale aceleiași publicații, câteva traduceri din Longfellow, Oscar Wilde, Bernard Shaw (Anii IX—X), etc., de diferiți colaboratori.

www.digibuc.ro

într 'o splendidă și senină armonie. Nu știm ca Densusianu să fi procedat undeva la analiza sistematică a sufletului latin, şi e probabil că această ispită nu l-a chinuit niciodată, fiindcă termenii de «analiză» și de «sistem» îi sunt egal de odioși. Găsim, în schimb, o serie de caracteristice latine împrăștiate și ilustrate de-a-lungul întregii sale opere, mereu reluate și îmbogățite cu argumente nouă.

In 1910, Latinul îi apare ca un suflet eminamente «impresionabil», adică deschis «la tot ce-l înconjoară». De aici, un admirabil «dar de observație». Dar această putere de percepție nu condamnă sufletul latin la o umilă stare de receptivitate, fiindcă e dublată de facultatea tot așa de puternică de a «modifica» datele observației și de a le impune «o formă estetică desăvârșită». Astfel, în sufletul latin, ecuația personalitate-realitate, eu și non-eu, află soluția cea mai fericită, o soluție de perfectă echilibrare a celor două lumi. De aici, capacitatea Latinului de a realiza «sinteze superioare, arhitectonice», precum și o serie întreagă de calități și de norme, de altminteri unanim recunoscute, de totdeauna «măsura, sobrietatea, lipsa de pedantism, teama de ridicol, evitarea exagerărilor și grotescului... forme clare»... [1]).

In 1921, această analiză a sufletului latin e reluată pe baze mai largi. Servindu-se de personalitatea, prin excelență latină, a lui Dante, Densusianu caracterizează latinitatea pe plan etic și psihologic. Și aici ne întâmpină același echilibru funciar. Dante apare savantului român ca un «temperament pasionat, exuberant», dar nu desordonat ci «stăpânit, nobil»; un om care gustă vieața în plin și judecă oamenii fără reticențe, dar cu «măsură» și «luciditate», chiar când e încărcat de pasiune; un caracter energic, chiar vehement, disprețuitor al firilor «slabe, incapabile să se pasioneze

---

[1]) *Sufletul latin în cultura europeană*. E vorba de rezumatul unei conferințe care făcea parte din Seria II a *Conferențelor «Vieții Nouă»*, care n'au fost publicate integral. «Vieața Nouă», 15 Mai 1910, pp. 136—138. Aflăm, în acest rezumat, și o rapidă enumerare a defectelor care umbresc sufletul latin: prea mare încredere în sine, tendința de a se afirma lucruri necontrolate, un gust condamnabil pentru aparențe, pentru ceea ce «farmecă» numai ochiul sau urechea. Aceste rezerve, așa de delicat exprimate prin eufemisme, sunt rare în opera lui Densusianu.

www.digibuc.ro

pentru ceva »; hotărît, aspru, luminos, în atitudinile sale morale: « firea lui era dintre acelea care nu se pierd în clar-obscururi sufletești, de morală hibridă, sofisticată. Caracter ferm și temperament de pasionat, Dante apare astfel și în creștinismul său ». Așa dar, un pasionat lucid și stăpân pe sine, un caracter energic făurit din metal tare, fără indulgențe moi și lașe compromisuri, un om care « știe să iubească și să urască » tot așa de vehement — iată Latinul etic: « Dante înțelegea că numai sufletele puternic impresionabile și reacționând viu cuprind în ele fond adevărat omenesc ».

Intre Dante latinul și slavul Tolstoi, ce deosebire fundamentală! Tolstoi mărturisea undeva că lectura lui Dante îl plictisește ucigător. Nu e de mirare că Tolstoi se arată « cu desăvârșire refractar la ce este propriu sufletului latin ». Dar această incapacitate a Slavului trebue înfierată cu asprime, și Densusianu procedează la execuția sumară a vinovatului: « cea mai obscură minte de scriitor din veacul al XIX-lea și cu ceva asiatic în ea, Tolstoi nu putea să se exprime altfel despre Dante »... Morala lui Tolstoi e morala leneșă și lașă a indulgenței și a iertării și trădează « mentalitatea slavă, lipsită de intuiții drepte, de discernământ, de simț critic, paradoxală, rătăcită, căzând în exagerări ». Creștinismul latin al lui Dante, cu morala lui tare și luminoasă, avea un sens omenesc infinit mai binefăcător: temperamentul de luptător al lui Densusianu nu se va resemna niciodată să înțeleagă sensul, și el omenesc, al milei și umilității tolstoiene....

Alte multe însușiri latine împodobesc pe Dante: un spirit vast, cu antene și curiozități universale; o sensibilitate vie, « care-i permite să cuprindă vieața cu nenumăratele ei aspecte și să pătrundă tainele sufletești »; o minte ageră; un suflet deschis, franc, neprefăcut. Il caracterizează de asemenea avântul spre cuceriri înnoitoare, emancipat de orice jug, sau, spre a reproduce chiar termenii prin care Densusianu exprimă această idee capitală: « aspirațiile spre ceva nou, neobișnuit, spre ceea ce simți că trebue să se emancipeze de deprinderi, de convențiuni apăsătoare ». Dante a fost, în același timp, și un mare cetățean, ceea ce iarăși trebue pus la activul lati-

www.digibuc.ro

nităţii: nu un izolat pasiv, ci un cetăţean participând activ la destinele cetăţii — nobil şi generos, mândru, integru, demn.

La fel de Latin e şi poetul Dante. Aici, trebue să cităm integral, fiindcă întâmpinăm idei esenţiale pentru concepţia latinităţii la Densusianu; « Intreaga *Divina Comedie* nu este altceva decât o minunată dramatizare a realităţii şi exaltarea în faţa viziunilor celor mai mărete. Cu această aptitudine de a se diversifica, de a fi marele poet al lumii văzute şi al celei imaginare, Dante dă iarăşi dovada latinităţii sale, pentru că *geniul latin e înzestrat cu această facultate de a asocia şi duce la maiestoase sinteze concretul şi abstractul* ». Este ideea din 1910, exprimată acum mai adânc şi mai exaltat, şi va fi ideea fundamentală a concepţiei lui Densusianu despre poezie şi artă.

Poezia latină va mai fi încă ceva: o poezie de altitudini mari şi luminoase, o poezie vizionară a culmilor, o poezie de transfigurare a vieţii şi de supreme armonii spirituale. Aşa e concepţia Latinului Dante: « Concepţie străbătută de aspiraţiile unui suflet care ţine să înfrumuseţeze tot în jurul lui, înalţă terase vieţii şi caută să-şi ia sborul pe drumuri cu maiestoase perspective. Viziune, şi ea, de geniu latin, obişnuit să-şi reprezinte totul luminos, senin şi înălţător ». Pe un teren vecin cu al *Divinei Comedii*, geniul germanic va crea opere altfel orientate: în *Divina Comedie* şi în *Faust* se concretizează toate diferenţele fundamentale dintre viziunea latină şi viziunea germanică a lumii. Faţă de Dante, aşa de aerian şi de liber, desprins de materie şi aripat, Goethe pare « prudent », « calculat », « egoist »... [1]).

Această fizionomie, ca să zicem aşa, eroică a Latinului, se completează, prin alte câteva note demne de relevat. In 1922, Densusianu publică o carte care înţelege să fie « sintesa sufletului latin aşa cum se arată în literatură » [2]). Se lămureşte aici cu deosebire procesul psihologic care face din omul Latin un pionier neobosit al progresului mereu înnoitor. Stăpânit de « nelinişte », trăind « febril », « adânc

[1]) Am analizat şi interpretat aici *Dante şi Latinitatea*, 1921, pp. 44—60.
[2]) *Sufletul latin şi literatura nouă*, I, p. 2.

www.digibuc.ro

impresionabil », Latinul se află în perpetuă mișcare, în permanentă ascensiune spre nouă obiective ideale: « Prin impresionabilitatea lui, sufletul latin e predispus să trăiască în mai directă atingere cu realitatea și, prin aceasta, să fie mai profund observator... [1]). Din darul de a privi vieața cu o curiozitate încordată, veșnic vie, și din celălalt, al mobilității impresiilor, emoțiilor, rezultă că sufletul latin ajunge să simtă mai ușor contrastul dintre ce întrevede în aspirațiile lui și ce-i oferă realitatea, iar din acest conflict pornește stăruința de a căuta ceva nou, în acord cu ce se așteaptă » [2]).

Această capacitate de reînnoire a Latinului îl păstrează viu și tânăr, mereu în fruntea mișcării de evoluție progresivă a umanității. Nu mai puțin scump lui Densusianu este individualismul, pe care, cu drept cuvânt, îl atribue Latinului [3]), și asupra căruia vom reveni. Bârfitorii latinitățiii au hotărît pe nedrept că Romanii n'au avut aptitudini poetice: Densusianu se străduește să demonstreze contrariul [4]). Se contestă mai ales latinității capacitatea de a se înălța la acea poezie de « abstracțiuni », de « nebulozitate », de « vag », care duce la crearea unui lirism de nuanță mistică și care ar fi apanajul exclusiv al sufletului germanic. Eroare, sau judecată tendențioasă și interesată. Viziunea directă a concretului nu împiedecă pe Latin să urce treptele celor mai înalte abstracțiuni mistice. Dovadă, atâtea pagini eterate la Dante, la Francesco d'Assisi, la Jacopone da Todi, la Luis de Léon, la Sf. Teresa; dovadă, poezia subtilă a trubadurilor, dovadă, însuși simbolismul, așa de latin în structura lui [5]).

O ultimă antinomie vine să desăvârșească fizionomia sufletului latin, așa de încărcat de antinomii: « Latinul e aristocrat fără să fie neuman ». In sufletul lui de aristocrat vibrează

---

[1]) *Ib.* Vezi I, p. 47, în continuare, o frază foarte interesantă, unde se arată întru cât, pe terenul realității, sufletul latin se deosebește de sufletul germanic.
[2]) *Ib.*, I, pp. 46—47.
[3]) *Ib.*, I, p. 47.
[4]) *Originea poesiei trubadurilor.* Curs 1922—1923, p. 144.
[5]) *Spre literatura pe care trebue s'o avem.* In « Vieața Nouă », 1 Mai 1914, pp. 69—70. Asupra acestui misticism latin și simbolist, vom reveni, dar el trebuia menționat și aici, pentrucă întregește portretul sufletesc al omului latin.

www.digibuc.ro

o largă simpatie umană, *chiar pentru cei mici*, şi dispreţul pentru semeni îi e necunoscut [1]).

* * *

Complex de antinomii miraculos echilibrate, receptacul al tuturor perfecţiunilor, « latinitatea » lui Densusianu prezintă caractere ce par incontestabile şi altele ce se pot discuta la infinit. Nu intrăm în această discuţie, care n 'ar duce la rezultate convingătoare pentru toată lumea, ca mai toate încercările de psihologie diferenţială. Vom preciza numai că, la Densuşianu, portretul colectiv al latinităţii nu apare ca rezultatul unei analize migăloase şi sistematice — termeni şi metodă de care avea oroare — ci ca o juxtapunere de intuiţii afirmative, aşa de evidente în ochii vizionarului, încât ele i se par superioare îndoielii şi criticei. Originea acestor intuiţii este în parte subiectivă: caracterizând sufletul latinităţii, Densuşianu se portretizează pe sine însuşi, în ipostaza ideală a omului complet şi perfect la care aspiră să se înalţe printr 'un efort eroic de fiecare zi. Intr 'o largă măsură, caracterele pe care Densusianu le atribue omului latin, mai mult decât induse dintr 'un material concret şi din bogate experienţe personale, ni se par deduse — din ce? Deduse tocmai din idealul pe care-l proiectează sufletul distins al aspirantului la perfecţiune. Aşa încât, « latinitatea », la Densusianu, e mai puţin o realitate decât o concepţie, mai puţin un adevăr rece, construit ştiinţific, cât un gând fierbinte, aşa cum a putut încolţi şi înflori în sufletul entuziast al unui luptător pentru cauze ce i se păreau, nu numai drepte, ci sacre, şi care avea nevoie, în lupta lui, de un termen de comparaţie foarte înalt şi de o armă tare. Mai mult decât o rece realitate istorică, latinitatea lui Densusianu este un ideal militant, o concepţie vie şi activă. Soldat al latinităţii, Densusianu se manifestă ca un inspirat mânuind cu agerime sabia de foc a idealului latin.

Că aşa stau lucrurile, aflăm o mărturie în faptul că, cel puţin odată în cariera lui, Densusianu a recunoscut că sub-

[1]) *Sufletul latin şi literatura nouă*, II, p. 134.

www.digibuc.ro

stratul rasial nu este esențial concepției sale latine. In monografia sa despre Emile Verhaeren, Ștefan Zweig pretinde că opera poetului flamand e concepută în spirit, nu latin, ci germanic. Afirmație gravă, pe care Densusianu, îndrăgostit de Verhaeren, socotit de dânsul ca cea mai desăvârșită expresie a simbolismului, era dator s'o anuleze. Demonstrația lui se rezumă în concluzia următoare:

« Insușirile sufletești, predispozițiile pentru anumite afinități au deci însemnătatea lor și de ele trebue să se țină seamă — deseori — mai mult decât de înrudirile de rasă, și aceasta cu deosebire când avem de a face cu scriitori care se exprimă într 'o limbă concretizând o anumită cultură »[1]).

Astfel, neancorată cu necesitate în concretul etnic, « latinitatea » lui Densusianu apare ca o formă de existență, ca un ideal de umanitate, supus tuturor discuțiilor de idei, tuturor alunecărilor. Neizvorând spontan din adâncuri etnice, idealul latin trebue apărat și impus până la triumful lui asupra idealurilor adverse.

Să recunoaștem că, așa cum îl concepe Densușianu, idealul latin e bine înarmat pentru luptă. Limpiditatea cristalină a preceptelor pe care le determină; absența acelor « clarobscururi », a căror rodnicie Densusianu a contestat-o totdeauna; poziția lui mediană, la egală depărtare de « exagerările » extreme, și deci virtutea lui normativă și practică, ușor de însușit; oroarea lui pentru dialectica speculativă, așa de puțin accesibilă publicului, și propensiunea lui pentru argumentele pozitive și masive, întemeiate pe observație directă; în fine, echilibrul pe care-l postulează între elementele care-l compun, echilibru care dă totdeauna impresia sănătății și a securității: iată tot atâtea atribute care fac din idealul latin al lui Densusianu o bună armă de luptă, sprintenă, ușoară, îndemânatică ...

* * *

[1]) *Sufletul latin*, II, p. 69. In sprijinul tezei sale, Densusianu citează pe Vielé-Griffin care, într'un articol din « Mercure de France », 6 février 1914, revendica pe Verhaeren pentru literatura franceză. Vezi argumentele lui Vielé-Griffin, foarte interesante, *ib.*, p. 68, notă.

www.digibuc.ro

Astfel făurit, idealul latin trebuia tradus în fapt. Trebuia, mai întâi, să se demonstreze, împotriva adversarilor, că el e încă viu și viguros. Densusianu închină acestui gând o mare parte din acțiunea lui de profesor și de publicist. In 1920, are credința că a triumfat și privește fără indulgență pe cei care atâta vreme au proclamat « falimentul latinității »: « noi, cu toată puterea convingerilor, am zis: latinitatea nici nu a murit, nici nu e bolnavă și în lumina ei vrem să găsim drumurile nouă. Că nu ne-am înșelat a venit să ne dovedească fiecare clipă »... [1]).

Practic și local, afirmarea idealului latin echivala cu o adevărată acțiune de latinizare sau de relatinizare a neamului românesc. Nu doar că latinitatea funciară a Românului permitea vreo îndoială. Intr'o conferință ținută la Moscova, la 8 Octomvrie 1917, Densusianu schița psihologia latină a neamului său cu mândrie și convingere [2]). Dar latinitatea românească suferise mult de-a-lungul veacurilor și oarecum se întunecase. Trebuia îndepărtată rugina depusă de vitregia vremurilor pe metalul curat al sufletului latin dela Dunăre și din Carpați, chemat la o nouă strălucire. In moravuri, în maniere, în sentimente și idei, pretutindeni, acidul latin trebue să pătrundă adânc, să disolve și să purifice. Ne trebue un stil propriu, proclama Densusianu încă din 1905, un stil « cât mai expresiv, mai energic, limpede, cumpătat, ales — stilul care se desface în linii nuanțate cu măestrie, în contururi vii. *Aceste însușiri ar pune mai bine în lumină firea noastră de Latini*, ar arăta că am păstrat și am dus mai departe simțul măsurii, al formelor plastice, armonioase... Pare că până acum n'am dat dovezi destule că timpul n'a șters din sufletul nostru dragostea pentru ce e senin și sobru, cultul pentru efectele de artă ce se impun prin nobleța și simplitatea lor așa cum îl aveau cei dela care am moștenit numele » [3]).

Pentru a redeveni Latini se impun Românilor reforme în cele mai variate domenii, până și în materie de urbanism.

[1]) *Spre un an nou.* (Discurs rostit la 17 Martie 1920, la Hotel Boulevard, unde « Vieața Nouă » sărbătorea cincisprezece ani de existență). « Vieața Nouă », XVI, 1920, p. 6.

[2]) *L'âme roumaine et l'âme française etc.* Paris, E. Leroux, 1919, 42 p.

[3]) *Stilul nostru*, în « Vieața Nouă », 15 Mai 1905.

www.digibuc.ro

Bucureştii sunt un oraş inform, incoherent, fără artă: « şi ne zicem Latini. Ne zicem dar nu dăm dovada »... Bucureştii de mâine trebue să adopte o arhitectonică latină — « impunătoare », dar fără exagerare în colosal; armonioasă, « de adevărată armonie latină »; « sobră », fără ornamente de prisos, fără « împopoţonări »... [1]).

Pentru îndeplinirea acestor reforme, se cere ca Românii să se adâncească în propria lor conştiinţă latină, să se înalţe la nivelul modern al latinităţii, să aspire la o cât mai perfectă comuniune cu naţiunile surori. Incă din 1905—1906, Densuşianu exprima, ca o necesitate vitală, ideea acestui sincronism latin: cursul din acel an pleca dela credinţa că « în calitate de Latini nu se poate să rămânem străini de ce se produce în ţările surori » [2]). E o credinţă care va stărui până la sfârşitul carierei sale propriu zis literare. O regăsim, douăzeci de ani mai târziu, când reclamă odată mai mult raporturi cât mai strânse şi schimburi spirituale cât mai active între România şi popoarele romanice, pentru crearea unei « largi atmosfere intelectuale latine » [3]). Cu câtă tristeţă constată, la aceeaşi epocă, lipsa unei intime cunoaşteri între Români, de o parte, Francezi, Italieni, Spanioli, de alta! O reciprocă ignorare, care se exprimă în judecăţi sumare, uneori insultătoare! După douăzeci de ani de sincronizare latină, rezultatul nu pare strălucit... De aici îndemnul ca « puterea Latinităţii de acum înainte... să se razime pe o mai pătrunzătoare psihologie, o mai dreaptă înţelegere ». Fără disimulări, fără reticenţe, « cei legaţi de aproape sufleteşte », vor evita atât insultele cât şi amabilităţile gratuite, pentru a se înfrăţi pe temeiul adevărului sincer [4]).

Utopie? Orice ideal rămâne în oarecare măsură, o utopie. D-l Al. Rosetti vorbea, acum câţiva ani, de « concepţia metafizică » a latinităţii noastre la Densusianu, concepţie care-l făcea să năzuiască la stabilirea « solidarităţii noastre cu popoarele romanice din Apusul Europei, mai presus de diferenţele

[1]) *Oraşul latin*, în « Vieaţa Nouă », 1 Iulie—1 August 1919, pp. 49—55.
[2]) *Sufletul latin*, Introducere, p. V.
[3]) *Directive de azi*, Curs 1924, p. 9.
[4]) *Prin Franţa nouă*, în « Vieaţa Nouă », 1 Noemvrie—1 Decemvrie 1923, p. 119.

www.digibuc.ro

de rasă care despart aceste popoare » [1]). E adevărat că Densusianu n'a pus niciodată accentul pe diferențele create de vreme în sânul neo-latinității și nici nu s'a preocupat de adaptarea ideilor, a căror importare o preconiza, la starea și firea locală. Ce dovedește aceasta decât, odată mai mult, că idealul său latin era un ferment de acțiune, o atitudine de luptă și, ca atare, trebuia sustras interpretărilor și mlădierilor, care riscau să-i micșoreze forța de pătrundere. Pe de altă parte, Densusianu înălța stindardul neo-latinității într'un mediu oarecum ostil, căruia nu i se puteau aplica jumătăți de măsuri, ci reforme radicale. In fine, ideologia sa progresistă, nervoasă și tăioasă, era negația evoluției lente și implica hotărîri abrupte de esență revoluționară.

* * *

Primul pas întru realizarea sincronismului neo-latin era un spor de cunoaștere a manifestărilor latine din toate vremile. Densusianu a servit această cauză cu laborioasă ardoare. Mare admirator al antichității greco-romane, specialitatea nu-i îngăduia totuși s'o studieze cu de-a-măruntul. Dar un curs ca cel din 1919 — 1921 despre *Spiritul latin în manifestațiunile sale critice*, unde profesorul studia cu simpatie pe Horațiu și pe Quintilian, mărturisește această predilecție. Medievist calificat, va trata în schimb cu autoritate despre poezia franceză în evul mediu, ca în 1902 — 1903, sau despre epopeea franceză, ca în 1913 — 1914. Il preocupă constant persistența unei puternice tradiții latine în evul mediu romanic, idee necesară sistemului său latin. Poezia provensală, de pildă, îi apare ca prelungirea unei ipotetice poezii populare latine, ceea ce-i permite să afirme existența unei adevărate « continuități literare ». [2]) In mai multe rânduri, studiază evul mediu italian și se oprește cu emoție, încă din 1903, la Dante care, până la Densusianu, nu aflase în România un

[1]) *Ovid Densusianu*. Retipărire din « Revista Fundațiilor Regale », 1939, Nr. 2, 11 p.
[2]) *Originea poesiei Trubadurilor*. Curs 1922—1923. Editat de D. Theodorescu, 179 p. P. 144—145, 150. Despre cursul din 1908—1909, cu privire la poezia provensală, am arătat la începutul acestui studiu că nu ni s'a păstrat.

www.digibuc.ro

admirator mai entuziast. In 1921, « Vieața Nouă » organizează o adevărată comemorare dantescă, cu două conferințe publice, dintre care una rostită de maestru, și cu un număr special consacrat marelui Latin [1]).

Densusianu nu era însă omul idealurilor retrospective. Modernismul său militant cerea ca tradiția latină să fie studiată și impusă în manifestările ei actuale. De aici, cursurile pe care le-am menționat despre poezia modernă în Spania și Italia, precum și numeroase aluziuni, uneori critice, la scriitorii italieni și spanioli contemporani, pe care le întâlnim mai pretutindeni. « Vieața Nouă » se face imediat ecoul acestor preocupări, dând publicității în deosebi studiul maestrului despre Giulio Orsini [2]) și despre Francesco Chiesa, admirat pentru înțelegerea pe care o arată în opera sa, concepției moderne a poeziei [3]). In fine, Marinetti și futurismul rețin atenția criticului, pentru a fi respinși cu nemărginită indignare [4]).

* * *

Dar simpatiile cele mai vii ale renovatorului converg spre Franța, datorită, nu unui vag impuls sentimental, ci convingerii că Francezii au știut să dea sufletului latin « expresia cea mai 'naltă ». Va trebui deci să mergem încă la « școala » acestor pionieri ai Latinității moderne. In 1906, când Densusianu scrie aceste cuvinte, politica țării căpătase o anumită orientare, diferită de aceea, tradițională, a spiritului românesc: legăturile cu Franța vor trebui menținute cel puțin pentru satisfacerea intereselor culturii noastre. Cei ce văd în Franța o « națiune decăzută » sunt victimele propriei lor

---

[1]) Nr. din 1 Iunie—1 Iulie 1921. In același an, Universitatea din București invitase pe Densusianu să participe la lucrările unui comitet pentru sărbătorirea lui Dante. Scrisoarea de refuz a lui Densușianu, redactată în termeni de mare mândrie, se poate ceti în Nr. de 1 Mai 1921 al Revistei, la p. 76.

[2]) Socotit inferior simboliștilor francezi. « Vieața Nouă », 1 Decemvrie 1907, p. 455.

[3]) « Chiesa a înțeles și el că poesia nu mai poate fi azi povestire și descriere în versuri, ci proiectare de impresii și împletire artistică de sugestiuni ». « Vieața Nouă », 15 August—15 Septemvrie 1911, p. 253.

[4]) Cf. *Sufletul latin*, I, p. 120, Notă; II, pp. 22, 25.

www.digibuc.ro

ignoranțe și ale unei funeste prejudecăți: « Dar de unde putem învăța mai mult decât dela Francesi, dela care au învățat și mai învață și alții, chiar mai înaintați ca noi? In pictură, în sculptură, în literatură, Francesii merg azi înaintea tuturor. Ei dau în cultura modernă nota pe care altădată au dat-o Grecii — nota atică, simțul măsurei, al eleganței sobre ». Teama că influența franceză ar duce la pierderea individualității românești, e o teamă ridiculă, care preocupă « tocmai pe aceia care n 'au mult de pierdut » [1]).

Vreme de douăzeci de ani, Densusianu va fi unul din cei mai statornici și mai activi reprezentanți ai influenței franceze în România. Insinuările și prejudecățile adversarilor vor fi totdeauna întâmpinate de riposta lui tăioasă. Legenda stupidă — sau perfidă — a unei Franțe decadente, a unui Paris desfrânat, aflase ecou și în România dela începutul acestui secol: încă din 1905, Densusianu reacționează mpotriva ei [2]). Există, de sigur, și o influență franceză de calitate dubioasă, care însă se anulează dela sine și nu trebue în niciun caz să se transforme în argument împotriva adevăratei influențe franceze. Aceasta din urmă « ne-a făcut un bine pe care numai minți întunecate nu vreau să-l recunoască » și este o greșeală să-i oprim acțiunea normală [3]). De câte ori i se oferă prilejul, și cu deosebire în cursurile despre *Evoluția estetică a limbii române*, profesorul înregistrează cu simpatie efectele influenței franceze asupra scriitorilor români, dela Cârlova la Alecsandri, precum și asupra culturii românești în general [4]).

La începutul marii crize mondiale, Densusianu ia poziție și proclamă cu îndârjire o credință care va rămânea până la capăt nesdruncinată: cuvintele lui nobile din 1914 în favoarea

---

[1]) *Simpatiile și antipatiile noastre*, în « Vieața Nouă », 15 Aprilie 1906, pp. 121-124.
[2]) *Decadență?* « Vieața Nouă », 15 Martie 1905, p. 73.
[3]) *O tragicomedie « patriotică »*, în « Vieața Nouă », 1 Aprilie 1906.
[4]) Notăm, de pildă, în cursul din 1924—1925, o sugestie care ar merita să fie studiată de aproape. E vorba de versificația romanticilor noștri, pe care Densusianu îi socotește cu drept cuvânt « obsedați de ritmica franceză », și anume de ritmul iambic, care vine să înlocuiască sau să varieze ritmul trohaic al poeziei populare, precumpănitor și în versificația primilor noștri poeți: fenomen esențial pentru începuturile poeziei noastre moderne, Cf. *Evoluția estetică...*, 1924—1925, p. 49.

www.digibuc.ro

Franței, au un accent profetic care ne mișcă și astăzi [1]. Luciditatea și statornicia lui triumfă, și profesorul vede deschizându-se colaborării franco-române perspectivele încântătoare ale unei nouă victorii latine și umane [2]. Dar pacea, care a veștejit atâtea splendide nădejdi, pare să fi întunecat și viziunea latină a lui Densusianu. Solidaritatea popoarelor romanice întârzie să se realizeze și să rodească. Intre frații latini se ivesc neînțelegeri și se schimbă judecăți sumare și insultătoare. Necunoașterea reciprocă stărue acolo unde ar fi trebuit să domnească o armonie întemeiată pe dreapta înțelegere a unora de către ceilalți. Vizionarul latinității nu va recunoaște nici acum, în 1923, că viziunea lui se destramă și pălește. Il simțim însă nedumerit și trist, rănit în chiar personalitatea lui de idealist și, poate, măsurând depărtarea istovitoare a idealului proiectat, de traducerea lui în act [3].

Dar să înlăturăm imaginea acestor aripi frânte. Semnificația ei este redusă. Asprul contact dureros cu realitatea rebelă visului, dovedește cel mult sinceritatea unor năzuințe care au fost însăși vieața lui Densusianu. Și tocmai această vieață ne interesează aici, nu apunerea ei. Am văzut-o închinată latinității și Franței latine. S'o urmărim în slujba simbolismului, care este, pentru Densușianu, cuintesența modernă a sufletului francez și latin.

* * *

Se pare că, în 1905, era nevoie de îndrăsneală ca să pronunți — și încă la Universitate ! — numele scandalos, deși « de loc cunoscut la noi », al simboliștilor francezi. Cursul lui Densusianu din acel an a fost de altminteri « întâmpinat cu unele murmure », al căror ecou s'a păstrat în revistele vremii [4]. Dar curajul era o virtute cardinală în ideologia înnoitoare a

---

[1]) *Ce nu se poate să învingă*, « Vieața Nouă », 1 August—1 Septemvrie și 1 Octomvrie 1914, p. 198 și urm., p. 235 și urm.

[2]) *L'âme roumaine et l'âme française.* (Conferință rostită la Moscova, 8 Octomvrie 1917), p. 23.

[3]) *Prin Franța nouă*, « Vieața Nouă », 1 Noemvrie—1 Decemvrie 1923, p. 119.

[4]) Cf. *Sufletul latin*, I, p. V, VI.

www.digibuc.ro

lui Densusianu, care a socotit totdeauna că, de pildă, însăși Universitatea are datoria să ia în considerare și în desbatere ultimele nume și ultimele probleme ale literaturii vii [1]). In repetate rânduri, Densusianu va face să răsune dela catedră numele cele mai nouă ale poeziei franceze: anii 1905—1906 și 1914—1916 sunt consacrați simbolismului, iar cursul din 1924, *Directive de azi*, definește și critică poezia post-simbolistă [2]). Paralel cu aceste expuneri universitare, « Vieața Nouă » desfășură o febrilă activitate simbolistă — documentară, doctrinară și practică. Dacă adăugăm și cele două serii de conferințe publice organizate de « Vieața Nouă » în 1909 și 1910, când Densusianu și statul său major încearcă o mișcare de difuziune a nouălor principii pe o scară mai întinsă, vom fi rezumat esențialul acțiunii simboliste între-prinse în țara noastră de profesor, de publicist și de conferențiar. Densusianu însuși a însumat studiul și experiența sa simbolistă în cartea din 1922, pe care am mai citat-o, despre *Sufletul latin și literatura nouă.*

Pretutindeni, o primă preocupare se vădește, aceea de a documenta publicul românesc prin definirea principalelor figuri simboliste. Printre ele, Densusianu nu va număra niciodată pe Verlaine, Rimbaud și Mallarmé, pe care se va mărgini să-i considere cu simpatie, ca pe niște precursori bine inspirați, fără să-i trateze altfel decât prin aluzii. Pe primul plan apar încă din 1905, și vor stărui până în 1922, numele lui Henri de Régnier, Emile Verhaeren, Paul Fort,

[1]) Densusianu a susținut această idee cu deosebire în lecția de deschidere din 5 Noemvrie 1910, publicată apoi în « Vieața Nouă » și în extras: *Istoria literară în învățământul universitar. Ce a fost și ce ar trebui să fie*, 1911, 23 p. Mai târziu, Densusianu se va plânge că această broșură « nu a fost înțeleasă nici la noi, nici în străinătate, și trimite la « Revue critique », LXXII, 1911, pp. 337, 440. Același punct de vedere în articolul *L'actualité littéraire et la routine professorale à l'Université*, « La Vie des Lettres et des Arts », no. XIII (1922).

[2]) Ca să se vadă până unde merge interesul lui Densusianu pentru actualitate, cităm cursul din 1937—1938 despre *Evoluția estetică a Limbii române*, unde profesorul ia atitudine împotriva celei mai recente poezii românești, așa cum se desfășură în paginele revistelor. Dela cursul din 1924 despre « Directivele » celei mai recente poezii franceze, nu știm ca Densusianu să fi reluat, public, contactul cu actualitatea. Faptul însă că revine la ea în chiar ultimele luni ale vieții, dovedește încă odată caracterul eminamente militant al firii sale. Apărând programul « Vieții Nouă » și criticând programul și realizările mai tuturor celorlalte reviste românești, vechi și noi, Densusianu pronunță în pragul morții adevărate cuvinte testamentare.

www.digibuc.ro

Francis Vielé-Griffin, Stuart Merrill, Ch. van Lerberghe [1]). La care se adaugă nume, aproape tot așa de venerate, ca Maeterlinck, Francis Jammes, Romain Rolland. Mai rar și mai fugitiv apare Paul Claudel [2]). Pentru documentarea sau definirea cutărei atitudini « moderne », se citează cu deosebire André Suarès, Gustave Kahn, Albert Mockel, André Gide. La periferia simbolismului se ivesc nume ca Louis Pergaud și Adrien Mithouard. Patru din acești poeți, printre cei mai scumpi lui Densusianu, devin obiectul unor mici monografii publicate de « Vieața Nouă »: Régnier, Verhaeren, Stuart Merrill și van Lerberghe [3]). De obiceiu însă, Densusianu procedează tematic, distribuind materia în categorii de idei, nu de personalități, fiecare personalitate contribuind prin opera ei poetică la ilustrarea mai multor teme: procedeu sintetic, care înlesnește formarea unei imagini armonioase și organice despre noțiunea « simbolism », dar compromite definirea individualităților în specificitatea lor ireductibilă.

Pentru edificarea cititorului român, era de așteptat ca « Vieața Nouă » să pornească o campanie de traduceri din marii simboliști francezi: aceste traduceri sunt surprinzător de puține. Densusianu însuși citează copios, dar totdeauna în textul francez.

Simbolismul formează așa de evident centrul concepției poetice la Densusianu, încât întreaga poezie modernă e raportată de către dânsul la simbolism și judecată în funcție de el. Jules Romains, de pildă, și unanimismul sunt aprobați sau desaprobați în măsura în care răspund la semnalmentele simbolismului. De altminteri, în ceea ce are bun, unanimismul i se pare a se confunda cu simbolismul, așa încât adevăratul unanimist ar fi, nu Jules Romains, care inventează termenul, ci Verhaeren, care realizează principiul în splendide poeme, mult superioare poemelor programatice ale rivalului său [4]). Așa se întâmplă cu toate celelalte școale sau

---

[1]) Este chiar ordinea în care Densusianu îi enumeră în 1922. Cf. *Sufletul latin*, I, Introducere.

[2]) Despre Claudel panteist, *ib.*, I, 72.

[3]) *Régnier*, în « Vieața Nouă », II, 1906. *Verhaeren*, *ib.*, III, 1907. *Stuart Merill*, *ib.*, V, 1909. *Van Lerberghe*, *ib.*, IX, 1913.

[4]) Cf. *Sufletul latin*, II, p. 63—66.

www.digibuc.ro

curente moderne, pe care Densuşianu le trece în revistă în cursul din 1924: în măsura în care ele înseamnă un spor şi aduc contribuţii valabile, aceste şcoale şi curente derivă din simbolism sau se confundă cu el. E cazul poeţilor «fantesişti» — P.-J. Toulet, Jean Pellerin, Jean Bernard, Tristan Derême, Tristan Klingsor, Franc-Nohain. E cazul grupului l'Abbaye, cu Jules Romains, cu Valery Larbaud, aspru criticat pentru modernismul său bizar şi fals, cu Georges Chennevière, cu Ch. Vildrac şi alţii. E cazul «paroxiştilor», cu teoreticianul lor Nicolas Beauduin. Este, în fine, cazul «cubiştilor», care se pretind descendenţii lui Mallarmé şi care ajung, cu Guillaume Apollinaire şi mai ales cu Max Jacob, la ciudăţenii groteşti şi la rizibile excese. La toţi aceşti poeţi moderni, până şi la cubistul Apollinaire, se constată din când în când imagini fericite şi accente poetice pe care simbolismul le revendică, dar şi «excese», extravaganţe, reţete, pe care simbolismul le condamnă. Simbolismul condamnă de asemenea pe un neo-clasic ca Maurice du Plessys, pe un «eclectic» ca Paul Valéry, «stângaci», plin de «asperităţi» şi, în fond, lipsit de poezie [1]). Aşa încât, pentru Densusianu, simbolismul este piatra de încercare a frumosului literar, punctul fix la care trebuesc raportate creaţiunile altor şcoale pentru a li se măsura valoarea.

Să ne întoarcem însă la simbolismul propriu zis şi să precizăm punctele de vedere din care-l priveşte Densusianu [2]). Descoperim imediat o triplă metodă, aplicată fie succesiv, fie concomitent: o metodă descriptivă, o metodă istorică şi o metodă oarecum speculativă şi teoretică.

---

[1]) Despre toate aceste şcoale moderniste, cf. *Directive de azi*, Curs 1924. Pentru Paul Valéry, Cf. p. 69. Pentru a se vedea cât de puternică este, la Densusianu, obsesia simbolistă, să se citească articolul pe care-l consacră lui Heredia, la moartea acestuia : i se recunosc diferite calităţi, dar se deplânge că opera lui nu e «mai largă», că n'are «ecouri mai îndepărtate», adică se regretă că parnasianul Heredia nu este simbolist... Cf. «Vieaţa Nouă», 1 Noemvrie 1905, pp. 443-447.

[2]) D-l Popescu-Telega, *op. cit.*, consacră Simbolistului şi Criticului literar două capitole (V—VI). Sunt acolo apropieri şi aprecieri pe care nu ni le însuşim. In general, modul nostru de a pune problemele şi de a înţelege, atât simbolismul în sine cât şi rolul simbolismului în concepţia lui Densusianu şi în cultura românească, este radical diferit. Insăşi admiraţia noastră pentru marele cărturar se aşează pe alte temeiuri şi se orientează altminteri.

www.digibuc.ro

Prin cea dintâi, Densusianu urmărește caracterizarea și diferențierea fenomenului simbolist privit din exterior, în aparențele lui materiale și anecdotice. Cum spuneam adineaori, Densusianu întârzie rareori la descrierea și individualizarea poeților simboliști. Nu vom afla dela dânsul ce deosebește esențial pe Verhaeren de Régnier, de Jammes sau de Paul Fort. Acestei metode analitice, Densusianu îi preferă metoda sintetică a descrierii globale, care consideră simbolismul ca o unitate organică, sacrificându-i divergențele individuale, pentru a da un relief cu atât mai evident afinităților generale. Cu alte cuvinte, Densusianu descrie de obiceiu nu personalități, ci teme poetice: misterul, moartea, iubirea, vieața interioară, fericirea, natura, vieața rustică, orașul etc. Uneori, aceste teme sunt combinate între ele și capătă un aspect mixt: misterul morții, misterul iubirii, iubirea și natura, iubirea și moartea etc. Alteori, acest început de disociere e dus mai departe, fiecare temă fiind descompusă în elementele ei. Astfel, natura e cântată de simboliști sub specia mării, munților, pădurii, câmpiei.... Poezia orașelor se diferențiază în poezia uzinelor, a porturilor, a sufletului colectiv, a științei etc. [1]).

Pentru fiecare din aceste teme, Densusianu citează lungi pasaje demonstrative, pe care apoi le parafrazează și le comentează într 'un stil sobru, stăpânit, elegant, dar rece, lipsit de coloare și de varietate, fără putere de sugestie. Mai pretutindeni, ne întâmpină omul de gust, dotat cu o intuiție în general justă, percepând imediat scăderile, sau, cum îi place să spună, « umbrele » unui text poetic, dar socotindu-le așa de evidente, încât se mulțumește să le condamne fără a le explica.

Există în Densusianu un istoric literar care s'a manifestat mai ales în domeniul literaturii românești, dar care a luat poziție și în chestiunea simbolismului. Privit genetic și istoric, simbolismul pune probleme grave, pe care Densusianu le

[1]) Pentru întreg paragraful acesta consacrat temelor, ne referim cu deosebire la trei din lucrările lui Densusianu: conferința din 1909 despre *Sufletul latin* în poezie; cursul din 1915—1916 despre *Literatura nouă la popoarele romanice*; *Sufletul latin și literatura nouă*, 1922.

www.digibuc.ro

tratează repede, prin afirmațiuni interesante și limpezi, dar nu totdeauna concludente. Teza lui principală este caracterul «eminamente latin» al simbolismuluii, izvorît din predispozițiile idealiste și deci mereu înnoitoare ale sufletului latin [1]). Toate virtuțile și perfecțiunile latine pe care le-am trecut în revistă, se concentrează în simbolism, sporite și nuanțate la maximum. Franța fiind expresia cea mai desăvârșită a latinității, simbolismul nu se putea ivi decât în această țară. El s'a desvoltat acolo la adăpost de influențele anglo-germanice: foarte puternice în romantismul francez, aceste influențe interesează mult mai puțin simbolismul, care rămâne «în primul rând o manifestare a geniului francez». Critici germani ca H. Morf au încercat să anexeze simbolismul la germanism. Pretenție absurdă, pe care vagi înrâuriri venite dela Nietzsche, dela Wagner, dela Novalis, dela prerafaeliți, n'o justifică suficient. Se poate vorbi cel mult de o «atmosferă» germanică, propice genezei simbolismului, dar nu determinantă. Aceasta era și părerea lui Vielé-Griffin, pe care Densusianu și-o însușește: «Le symbolisme a fait rayonner l'influence française, parce qu'il s'appuyait sur le sol même et sur les traditions populaires [2]). Chiar dacă anumite idei au fost utilizate de romantismul german, simbolismul le-a dat «o aplicare particulară», așa încât este zadarnic să le explicăm prin puținele «sugestiuni» primite dela Fichte sau Novalis: «prin însăși intenția lor artistică, prin concepțiile generale care i-au călăuzit, simboliștii au putut ajunge la ceea ce am văzut că distinge lirismul lor» [3]).

Se pretinde că simbolismul, fiind constituit din note abstracte și nebuloase, nu poate fi specific Neo-Latinilor, aceste calități caracterizând numai rasele nordice: argument fără valoare în ochii celor care cunosc lirismul mistic al marilor inspirați din evul mediu — Dante, Francesco d'Assisi,

[1]) Cf. *Sufletul latin și literatura nouă*, I, p. VII și pp. 46—47.

[2]) *Ib.*, I, pp. 15—18. Vielé-Griffin e citat după o conferință publicată în « Mercure de France », 16 février 1914.

[3]) *Ib.*, I, p. 85 și nota. Densusianu nu este de acord cu Tancrède de Visan care, în cunoscuta lui carte *Les attitudes du lyrisme contemporain*, ar acorda lui Novalis și lui Fichte un rol nemeritat în ideologia simbolistă. *Ib.*

www.digibuc.ro

Sf. Teresa etc. — şi lirismul subtil al trubadurilor [1]). Intre simbolism şi poezia medievală, ambele de esenţă latină, ar exista puternice afinităţi şi note comune — ideea de « vag », de « invizibil » — pe care nu e nevoie să le explicăm prin intervenţia spiritului germanic. Dimpotrivă, subiectivismul german, ipertrofiat în cultul eului, predispus la toate « divagările » şi lipsit de contact cu realitatea, e mult mai aproape de romantism decât de simbolism, aşa de « discret » în efuziunile sale [2]). La simboliştii creştini, cum e Ch. Van Lerberghe, surprindem un « idealism care nu se deosebeşte întru nimic de idealismul medieval: şi de o parte şi de alta, întâlnim aceeaşi pornire spre abstracţiuni, acelaşi cult pentru formele pure » [3]). Densusianu e convins de asemenea că, prin Laforgue şi Baudelaire, simbolismul « ne duce până la poezia trubadurilor » [4]). In fine, o înrudire misterioasă există între simbolism şi Dante, înzestraţi în aceeaşi măsură cu darul de a reuni în « maiestoase sinteze » concretul şi abstractul, de a înălţa până la misticism o realitate observată viu şi subtil: « identitate de substrat sufletesc, linie de unire în inspiraţie peste atâtea veacuri » [5]).

Aceste apropieri nu sunt convingătoare, ci de-a-dreptul aventuroase. Pentru a li se da valoare istorică, ar fi fost nevoie de o adevărată demonstraţie, întemeiată pe un aparat critic desvoltat. Chiar dacă le privim ca simple elemente de caracterizare, interesul lor rămâne limitat: « misticismul » şi « vagul » simbolist nu se pot asimila corespondentelor lor medievale, sensul şi efectele acestor manifestări fiind cu totul diferite de o parte şi de alta. Am fi dorit aici disociaţii şi nuanţe pe care Densusianu, aşa de convins de « continuitatea » sufletului latin, nu le-a socotit necesare.

Procesul de geneză al simbolismului e tratat tot aşa de sumar. Intre Parnas şi Simbolism să fie oare, cum crede

1) *Spre literatura pe care trebue s'o avem*, « Vieaţa Nouă », 1 Mai 1914, pp. 69—70.
2) *Literatura nouă la popoarele romanice*, Curs 1915—1916, p. 177—185.
3) *Ch. van Lerberghe*, « Vieaţa Nouă », 1 Iunie 1913, pp. 125—126.
4) *Sufletul latin*..., I, p. VIII.
5) *Dante şi Latinitatea*, p. 56. Aceeaşi teză e susţinută şi mai hotărît de Pompiliu Păltănea, *Dante şi simboliştii francezi*, « Vieaţa Nouă », XVII, 1921, pp. 131—147, 178—195.

www.digibuc.ro

Densusianu, mai mult decât un simplu raport de coexistență mai întâi și apoi de succesiune? Nu credem în calitatea de premergător al simbolismului, atribuită lui Leconte de Lisle. Astăzi, simbolismul ne apare, dimpotrivă, ca o reacțiune violentă împotriva impasibilității marmoreene, nesugestive, mai mult plastică decât muzicală, a Parnasului. In schimb, apropierea dintre Verhaeren și Zola pare posibilă și ar trebui urmărită mai de aproape. Nu se poate însă admite fără precizări și rezerve prealabile o filiație, fie și numai parțială, între Simbolism și Naturalism. Celelalte filiații indicate de Densusianu — Baudelaire, Rimbaud, Villiers de l 'Isle Adam, Verlaine, Mallarmé — sunt evidente și unanim admise de critica europeană, încă din tinerețea criticului român [1]. Obligat prin însăși natura expunerilor sale la maximum de cursivitate, Densusianu nu se putea opri îndelung la determinarea tuturor acestor raporturi.

Pentru aceleași motive, nu se putea opri nici la un alt aspect istoric al problemei simboliste, și anume la înrudirea cu celelalte arte. Ni se arată totuși afinitățile simbolismului cu muzica lui Wagner, chiar cu aceea a lui César Frank, Vincent d 'Indy și Debussy, ceea ce e mai greu de precizat. O afinitate evidentă este aceea dintre simbolism și impresionismul pictural dela 1870, relevată încă de Jules Laforgue. Raporturile dintre simbolism și sculptura lui Rodin ni se par, dimpotrivă, problematice [2].

Mult mai semnificativă este însă teoria și estetica simbolismului, așa cum le înțelege criticul nostru. Soluțiile pe care Densusianu le dă diferitelor probleme simboliste, temeiurile sufletești pe care așează principiile școalei, sunt interesante obiectiv — fiindcă atitudinea unui critic față de o mișcare străină nu este niciodată lipsită de interes în literatura comparată. Ele sunt însă mult mai interesante subiectiv, fiindcă

[1]) Ne referim în acest paragraf la *Sufletul nou în poesie*, în *Conferențele « Vieții Nouă »*, pp. 6—14. Ca precursor « îndepărtat » e socotit cu drept cuvânt și Gérard de Nerval, *ib.*, p. 23.

[2]) Pentru influența lui Wagner, cf. *Conferențele « Vieții Nouă »*, pp. 14—15, și *Sufletul latin*, I, p. 89. Pentru afinitățile cu impresionismul și cu Rodin, cf. *Conferențele « Vieței Nouă »*, pp. 16—18.

www.digibuc.ro

prin ele Densusianu, odată mai mult, se definește pe sine și propria-i concepție de artă poetică.

Și aici, ca și în psihologia latinității, problema e privită antinomic, adică se atribue simbolismului calități contradictorii, care se limitează una pe alta și se contopesc în armonia supremă a perfecțiunii

Poetul simbolist e dotat, în primul rând, cu libertate. Este ideea care apare din capul locului, în chiar primele numere ale « Vieții Nouă ». Impotriva criticei retrograde și dogmatice, scriitorul va umbla pe calea pe care singur și-o va alege [1]. « Libertatea în artă e revendicarea cea mai frumoasă pe care ne-au dat-o timpurile nouă asupra credințelor de odinioară, tradiționale » [2]. De-a-lungul întregii cariere a lui Densusianu, crezul libertății în artă va răsuna ca un refren. Intelegem că această libertate nu poate fi anarhică și totală. Care-i sunt limitele? Densusianu nu va desbate niciodată această problemă complexă și esențială. Se va mulțumi să refuze libertatea celor care o întrebuințează temerar pentru a depăși cuceririle simboliste. Impotriva cubiștilor, futuriștilor și altor încercări moderne de reînnoire, din străinătate și din țară, atitudinea lui va fi hotărît negativă și se va manifesta cu indignare în cursurile din 1924 și din 1937 — 1938, pe care le-am semnalat. Teoretic însă, problema rămâne întreagă. Simțim totuși, din întreaga concepție a criticului și în ciuda afirmațiunilor sale principiale, că libertatea artistului trebue îngrădită în limite destul de înguste. Aceste limite nu sunt constituite din elemente obiective, cum ar fi, de pildă, gradul de evoluție al mediului receptor și puterea conservatoare a tradiției, pe care, după cum s'a văzut, Densusianu o tratează foarte sumar. Ele sunt mai mult expresia gustului său perfect cristalizat și foarte precis în reacțiunile sale. Paginele care urmează vor lumina de altminteri, indirect,

[1]) *Rătăciri Literare*, « Vieața Nouă », 1 Februarie 1905, p. 9.

[2]) *Critici și scriitori*. « Vieața Nouă », 15 Februarie 1905, p. 26. Acest mândru și nobil sentiment al libertății artistice e însoțit, la Densusianu, de un corelativ politic. Peste zece ani, în împrejurări pe care le bănuește oricine, Densusianu va înfiera, în termeni tari și profetici, un anumit « caporalism », o anumită « megalomanie », o anumită « furor borussicus ». Cf. *Ce nu se poate să învingă*, « Vieața Nouă », X, 1914, p. 198 sq. și p. 235 sq.

www.digibuc.ro

această chestiune, pe care o socotim capitală pentru definirea concepţiei lui Densusianu în materie de vieaţă şi de artă.

Liber, artistul nu poate fi decât un individualist. Individualismul constitue unul din caracterele latinităţii. Dar şi aici apar limite care interzic individualismului să degenereze în izolare sau anarhie. Densusianu va prescrie totdeauna artistului să trăiască în ritmul timpului său, să-i respire atmosfera, să comunice cu sufletul colectiv, cu condiţia să-şi păstreze individualitatea şi să nu devină un simplu exponent pasiv şi inexpresiv al masei. Subordonarea « mecanică » a individului la colectivitate e un fenomen funest pentru artă. Este tocmai ceea ce condamnă în oarecare măsură unanimismul lui Jules Romains. Adevărata soluţie poetică a ecuaţiei individ-colectivitate, o aflăm la « marele » Verhaeren, într'un poem ca *la Foule* (din volumul *Les Visages de la vie*), unde se precizează ideea perfect latină a colaborării sufletului individual cu cel colectiv în deplină armonie, cel dintâi câştigând din această comuniune puteri nouă şi raţiunea unei nobile exaltări « spre mai bine » [1]).

Iată însă că, pe un alt plan, poetul simbolist şi implicit « poetul », în expresia lui cea mai pură, e obligat să rezolve o nouă antinomie. El va fi, pe de o parte, un suflet energic, optimist, activ, iar pe de alta, un visător şi un contemplativ: două tendinţe complementare, care se limitează reciproc. Inzestrat cu o viziune dinamică a vieţii şi a sufletului, poetul îşi reprezintă lumea în « veşnică mişcare, ca o succesiune de vibraţiuni, ca un vârtej de forţe »... [2]). Literatura românească de pe la 1907 se complăcea în admiraţia beată a doinei. Dar tânguirile doinei « care cântă inerţia », nu pot fi un ideal de artă! In lături deci cu asemenea « idolatrii » literare, în lături cu « sufletele de copii sau de visători sterpi »... « Am trăit prea mult în toropeală.... Ne trebue azi desfăşurare largă de energii; ne trebue să deşteptăm cât mai mult cultul pentru intensitate de vieaţă, pentru bogăţia sufletească »... [3]).

---

[1]) *Sufletul latin*, II, pp. 58—66.

[2]) *Ib.*, I, p. 89. Se citează şi Adrien Mithouard, *Le tourment de l'unité:* « C'est dans l'universel mouvement qu'il faut cueillir la Beauté », *Ib.*, I, p. 90. Cf. *Literatura nouă la popoarele romanice*, Curs 1915—1916, p. 193.

[3]) «*Intensitate de vieaţă*, « Vieaţa Nouă », 15 Februarie 1907, pp. 25—27.

www.digibuc.ro

Simbolismul dă satisfacție acestei cerințe moderne. Iată, într'adevăr, «filosofia» care se desprinde din poezia celui mai «nobil» dintre simboliști, Henri de Régnier: «Să ne îmbătăm de vieață și de vis, să alegem din ce ne oferă lumea tot ce poate fi ca un dar pentru noi, să nu ne plângem când suferințele..., să lăsăm ochiului voluptatea de a simți tot ce este în stare să-l fermece, să dăm sufletului putere să se înalțe pe unde trec și aripi de îngeri și aripi de vultur»... O filosofie de «seninătate», dar și de exaltare dionisiacă [1]. Sufletul simbolist apare sbuciumat, febril, mânat de aspirații viguroase: «Vieață frământată, gravă, vieață de lupte mărețe și eroice — iată idealul suprem spre care ne duce concepțiunea simbolistă. Nici urmă de pesimism descurajator, de nesfârșitele ieremiade romantice»... [2]. Scriitorii noi nu sunt suflete slabe. La Maeterlinck, la Suarès, aflăm acceptarea eroică a durerii. Jammes nu numai că acceptă durerea, dar ne cere s'o iubim. Cu toții cântă fericirea în termeni de înaltă nobleță. Nicăiri accente de pesimism, ci pretutindeni reacțiuni viguroase și îndemnuri energice [3]. Arta adevărată e un nesecat «izvor de energie»: «Pornind din sentimente de admirațiune, ea dă sensibilității fiecăruia forțe vii. A admira este a iubi, și iubirea trezește în noi puteri ascunse, avânturi mărețe, doruri frenetice de vieață» [4].

Cântecul simbolist va fi deci o poezie energetică, imnică, de exaltare a forțelor vieții. Așa să fie oare, în realitate? Definiția se potrivește perfect unui Walt Whitman și chiar unui Verhaeren. Ea pare să convină mai puțin celorlalți simboliști. Este adevărat că Densusianu limitează atributul «energic» prin acela de «visător» sau, mai bine, le completează reciproc, obținând astfel o stare sufletească mixtă de vis fecund și energic, de cel mai mare preț în desvoltarea personalității:

«Prin reculegerile la care ne chiamă, prin îndemnurile pe care ni le dă să ne coborîm în adâncurile sufletului, visul

[1] *Henri de Régnier*, «Vieața Nouă», 1 Decemvrie 1906, pp. 464—465.
[2] *Conferențele «Vieții Nouă»*, p. 30 și 33.
[3] *Literatura nouă la popoarele romanice*, Curs 1915—1916, p. 136 sq.
[4] *Cuvântare la întemeierea «Societății pentru cultura artistică în școală»*, «Vieața Nouă», 1 Martie 1910, p. 23.

www.digibuc.ro

contribue la întărirea individualităţii noastre... visătorul ajuns în plină desvoltare a personalităţii sale este un creator... Nimic din ce produce o minte în clipele de extas, în visurile ei de dincolo de hotarele între care rămân alţii, nu este fără folos »...

Cea mai categorică justificare a visului a fost găsită de însuşi Jules Laforgue, într'o formulă sugestivă — « Le rêve est encore de l'action » — pe care Densusianu o aprobă fără rezerve [1]. Fără vis, fără « vieaţă contemplativă » nu există nici poezie, nici înălţare sufletească [2]. Cu atât mai absurdă pare eliminarea visului din câmpul poeziei de către un Nicolas Beauduin, adept prea exclusiv al poeziei urbane, cu cât visul nu înseamnă neapărat moleşire şi nu împiedecă pe nimeni să fie « un om energic » [3].

Sfera noţiunii de « vis » şi de « contemplaţie » e însă prea largă şi deci insuficient de caracteristică, chiar limitată de atributul « energic ». Pentru ca « visul energic » să definească sufletul simbolist, ar fi fost nevoie de adaptări nuanţate, care nu se puteau obţinea decât prin disocieri pe care Densusianu le refuză cititorilor săi.

Iată însă că intervine o nouă noţiune, destinată să atenueze pe aceea de « energie » şi să accentueze pe aceea de vis-contemplaţie: misticismul. « Mistic, în felul lui, e orice adevărat poet, pentrucă în contemplările lui trece dincolo de hotarele concrete ale vieţii, încearcă să brăzdeze cu fulgerări întunerecul tainelor mari şi caută să prindă în înţelesuri nouă ceea ce rămâne străin sau abia întrezărit pentru alţii » [4]. Aceeaşi idee, cu unele precizări: « mistic în felul lui e orice adevărat poet, chiar dacă nu cântă subiecte religioase, cum este şi pictorul, sculptorul şi tot aşa savantul care se pasionează pentru abstracţiuni — mistic, în sfârşit, e orice gânditor în al cărui suflet bat ecourile sufletului universal... O re-

---

1) *Sufletul latin*, I, pp. 41—43.

2) *Barbu Delavrancea*, Discurs (de recepţie la Academie) rostit la 31 Mai 1919. Bucureşti, 1919, p. 12.

3) *Sufletul latin*, II, p. 21. Densusianu se referă la articolul lui Beauduin din « Mercure de France », 16 janvier 1914, despre *La poésie de l'époque*.

4) *Ch. van Lerberghe*, « Vieaţa Nouă », 1 Iunie 1913, p. 121.

www.digibuc.ro

înviere de asemenea misticism — artistic — ne-a adus poesia anilor din urmă, poesia simbolistă » ... [1]).

Aşa dar un misticism « artistic », care se depărtează sensibil de misticismul propriu zis, deşi Densusianu îi atribue « gânduri extatice » şi îl pune uneori în legătură cu misticismul medieval, nu numai al lui Dante, dar al Sf. Teresa şi al lui Francesco d'Assisi [2]). S'ar putea ca termenul « misticism » să fie impropriu în cazul de faţă şi să nu acopere perfect gândirea lui Densusianu. « Extazul » simbolist şi extazul mistic nu sunt fenomene de aceeaşi natură şi cu aceeaşi finalitate. Să vedem totuşi atributele şi capacităţile acestui misticism artistic.

Densusianu îl concepe apt pentru jocul abstracţiunilor şi pentru intuirea misterului. Este sigur că sufletul simbolist nu se mărgineşte la organizarea materialului concret, supus simţurilor. El operează şi asupra unui fond bogat de idei, de sentimente-idei, de intuiţii inefabile, adică netraductibile în noţiuni, de viziuni extra-terestre, totul fiind condensat în imagini ireductibile la un concret organic, sau numai sugerat prin prestigiile muzicale, aşa de complexe, ale artei cuvântului. Densusianu a socotit totdeauna că procesul istoric al evoluţiei poetice merge dela concret la abstract şi că un plus de abstracţie echivalează cu un plus de poezie [3]). Teorie poate prea absolută, mult mai uşor de justificat în linguistică şi în semantică, decât în poetică. Aşa încât, ceea ce Densusianu numeşte *abstracţiune* în poezia simbolistă ar fi mai curând rezultatul subtil al unor disocieri de obiecte concrete şi al unor reasocieri de note, concrete şi ele, în compoziţii fără corespondent imediat în natură, adică pur şi simplu un

---

[1]) *Spre literatura pe care trebue s'o avem*, « Vieaţa Nouă », 1 Mai 1914, p. 71.

[2]) De pildă, *ib.*, p. 70.

[3]) Să se vadă, în special, *Evoluţia estetică a Limbei române*, Curs 1930—1931, p. 4 sq. In legătură cu evoluţia semantică dela concret la abstract a unor termeni, Densusianu arată acolo că aceeaşi evoluţie au suferit-o termenii care desemnează, în diferite limbi, noţiunea de « frumos ». Acelaşi proces de abstacţie în versificaţie, versul popular păstrând ceva din cadenţa jocului şi cântecului, iar versul cult rupând cu totul aceste rădăcini concrete primitive. Nu ştim însă în ce măsură este legitimă concluzia: « Intr'adevăr, cu cât plecăm mai mult dela concret spre abstract, cu atât ajungem la un plus de poezie »... *Ib.*, p. 11. Densusianu desvoltase această teorie în cursul anului precedent, care n'a fost litografiat. *Ib.*, p. 4.

www.digibuc.ro

fapt al imaginaţiei. Abstracte, de asemenea, într'un sens, viziunile intuitive şi inefabile, precum şi toate fenomenele percepute prin simţurile, nu materiale, ci psihice.

Cel mai important dintre aceste obiecte « abstracte » este fără îndoială misterul, după cum vom vedea şi mai târziu, în altă ordine de idei. Capacitatea poetului simbolist de a percepe misterul, i-a fost recunoscută de totdeauna, şi Densusianu îi acordă cu drept cuvânt un rol important în economia concepţiei simboliste [1]). Dar misterul a fost cultivat şi de alte şcoale literare, în deosebi anglo-germanice: era cazul să se diferenţieze misterul francez şi simbolist de misterul unui Novalis, al unui Keats... Poate criticul ar fi descoperit atunci că sensul francez al misterului este întru câtva tributar raţiunii; că se traduce pe cât posibil în noţiuni clare; că devine un fenomen închis, conturat, limitat; că nu rămâne mereu deschis, primitor al tuturor efluviilor vagi de dincolo de conştiinţă, tot aşa de nelimitat ca fiinţa universului, aşa cum se întâmplă în anumite producţiuni nordice.

Manifestarea cea mai sensibilă a « misticismului » simbolist este, pentru Densusianu, panteismul. Programatic vorbind, este exact. Dar şi aici am fi dorit o diferenţiere a panteismului simbolist de panteismul nordic, de pildă. Panteismul lui Verhaeren, al lui Régnier, nu ne apare ca o fuziune totală, necondiţionată, a sufletului cu universul. Se nasc rezistenţe şi, în ori ce caz, procesul se petrece lucid şi se exprimă în termeni clari. Credem că, în marea majoritate a cazurilor, panteismul simbolist e un panteism discursiv, de origine raţională: aceasta, nu numai fiindcă aşa cere sufletul francez, dar fiindcă o cere însăşi limba franceză, aşa de strict definită în personalitatea ei.

In schimb, Densusianu încearcă să diferenţieze « neliniştea » şi sensul infinitului, aşa cum aceste stări poetice se altoiesc pe fondul « mistic » al sufletului simbolist. Simbolistul, într'adevăr, cunoaşte neliniştea, dar nu neliniştea romantică, pesimistă şi deprimantă, ci neliniştea pionierului energic care urmăreşte scopuri înalte, dar foarte precise şi aproape

[1]) Cu deosebire în *Sufletul nou în poesie*, *Conferenţele « Vieţii Nouă »*, şi în Cursul litografiat din 1915—1916.

www.digibuc.ro

pozitive. Neliniștea « modernilor » duce la îndemnul de « a descoperi pretutindeni izvoare de energie, pentru ca să-și îndrumeze sufletul spre o continuă ascensiune, spre un neoprit excelsior » [1]). Dacă ar fi așa, neliniștea simbolistă nu și-ar merita numele, ci s 'ar chema mai curând nerăbdare, o nerăbdare febrilă orientată spre acțiune, nu spre contemplație, lipsită de caracterul acela de gratuitate și de scop în sine, care rămâne specific neliniștei poetice.

Sentimentul infinitului e redus la aceleași proporții, mai mult etice și pozitive decât poetice. Simboliștii îl posedă, dar « fără acele idei întunecate, acea filosofie deprimantă la care se opreau mințile de altă dată. In fața infinitului, omul modern nu se simte așa de mic încât să-l privească cu groază și, în cele din urmă, să renunțe de a-și pune unele întrebări asupra tainelor din jurul lui ».... Personalitatea umană a simbolistului văzut de Densusianu nu abdică în fața personalității sale poetice, ca și cum a se simți « mic » în fața infinitului ar însemna o umilire: răsbate aici ceva din orgoliul eroic al personalității lui Densusianu însuși, niciodată îngenunchiată, nici chiar în fața entităților... Și mai specific densușenească apare afirmația următoare: « Chiar dacă ne dăm samă că multe lucruri rămân neînțelese pentru noi și vor rămânea totdeauna, că nemărginitul ce ne ispitește privirile e un roian de taine, *avem totuși satisfacția intelectuală că am izbutit să cunoaștem mai mult decât cei de altădată* și, prin aceasta, să ne simțim *mai tari*, întrezărind alte desrobiri după acelea de care am ajuns să ne bucurăm » [2]). Această ciudată « satisfacție intelectuală », complicată cu nuanțe etice, aparține militantului progresist și îl onorează, dar nu poate constitui un element al sufletului și poeziei simboliste decât cel mult pentru Densusianu și, în parte, pentru Verhaeren. Ce rămâne însă, în aceste condiții, din « misticismul » simbolist? Nu mult mai mult decât un termen fără conținut.

Mistic, poetul simbolist este totuși un admirabil observator al realității și un eminent psiholog, ceea ce complică încă

[1]) *Sufletul latin*, I, p. 90.
[2]) *Ib.*, I, p. 90—92.

www.digibuc.ro

ecuația sa sufletească. Densusianu îi recunoaște cu drept cuvânt « puterea de analiză, de introspecție, darul de a surprinde afinități între cele mai depărtate elemente reale ori abstracte... discernarea nuanțelor celor mai greu de surprins »... [1]). Această vedere pătrunzătoare și analitică operează atât asupra lumii interioare cât și asupra celei fizice. Este deci cazul să ne întrebăm care este această lume sau, cu alte cuvinte, care este materialul pe care poetul simbolist tinde să-l elaboreze.

Sub ochii acestui poet energic și totuși contemplativ, mistic și totuși observator, se desfășură un vast univers tot așa de complex, constituit și el din elemente contradictorii. In concepția lui Densusianu, universul simbolist n'are limite: « A trecut... timpul când literatura era mărginită între anumite hotare. Domeniul ei s'a întins și se întinde mereu.... Ochiul scriitorului prinde ce nu era simțit altădată »... [2]). Această idee din 1905 va reveni deseori în scrisul lui Densusianu; în 1916, de pildă: « Poesia e tot așa de variată ca și vieața, ca și natura »... [3]).

Totul deci interesează pe simbolist în univers, dela o extremitate la cealaltă, adică totul este încărcat sau se poate încărca de poezie. Paroxistul Nicolas Beauduin pretinde că adevărata poezie este poezia uzinelor și orașelor, singure inspiratoare de energie. Dar visul? E o greșeală să suprimăm coarda visului din lira poetului: « E o limitare pedantă a domeniului poesiei, o îngrădire a libertății de inspirație... De ce să nu se permită unui poet să se cufunde în reverii, să lase imaginațiunea lui să rătăcească pe oriunde se simte atrasă și din aceste rătăciri să ne aducă lucruri care să ne încânte? » [4]). Marinetti comite o greșeală și mai monstruoasă când afirmă că, în poezie, automobilul este preferabil Victoriei din Samothrace. Din acest extremism scandalos și grotesc, Densusianu desprinde o prețioasă lecție: « introdu-

[1]) *Ch. van Lerberghe*, « Vieața Nouă », 1 Iunie 1913, pp. 121—122. Această idee justă se întâlnește deseori în opera lui Densușianu.
[2]) *Critici și scriitori*, « Vieața Nouă », 15 Februarie 1905, p. 26.
[3]) *Cum trebue să studiem literatura*, « Vieața Nouă », 1 Martie 1916, p. 23.
[4]) *Sufletul latin*, II, p. 21.

www.digibuc.ro

când elemente nouă de inspirație nu trebue să elimini altele, să sacrifici ceea ce are tot atâta valoare poetică »[1])

Nu vom elimina deci vechile teme și, de pildă, vom cânta mai departe natura rustică și peisagistică. N'o vom cânta, de sigur, pe strunele ruginite ale tradiționalismului. Pentru a se adapta poeziei moderne, natura cere poetului un mare efort sufletesc, tocmai fiindcă reprezintă oarecum « primitivitatea », adresându-se cu deosebire sufletelor primitive, încărcate cu « reminiscențe ancestrale », întoarse spre trecut [2]).

Natura va fi privită cu alt ochiu, îmbrățișată cu alt suflet, și va înceta să figureze un simplu obiect de rece descriere și prozaică enumerare. O pildă demnă de admirație este aceea a lui Francis Jammes din *Elegia X* sau din *Roman du lièvre*: « F. Jammes, ca toți scriitorii noi, știe să prindă sufletul lucrurilor, să ni le facă să vorbească viu, să ne descopere tainele de poesie ascunse în ele ». Aceeași izbândă « într'un grad superior », la Verhaeren, mai ales în *Les Blés mouvants*. Laforgue, Maeterlinck, Paul Fort, Stuart Merrill, Vielé-Griffin, au știut să scoată accente nouă din inspirația populară. Insuși țăranul apare transfigurat în poezia simbolistă, meritând astfel să se mențină în universul poetic [3]).

Reactualizarea simbolistă a naturii se operează pe două căi opuse, a căror conciliere Densusianu n'o încearcă. Cea dintâi este aceea a proiectării sufletului în natură, ceea ce duce la umanizarea naturii în funcțiune de suflet și permite crearea unei calde intimități între cei doi termeni prezenți. Sensibilitatea lui Francis Jammes, de pildă, « descopere pretutindeni o lume ce trăiește ca și noi, sufere ori se bucură de ceea ce mișcă și inima noastră ». Simbolistul descopere de fapt în natură propriul său suflet, pe care i l-a insuflat. De aceea, pentru el, natura « e reflexul gândurilor, sentimentelor noastre, e proiectarea în afară a ceea ce se petrece în noi... apare ca prelungirea dramelor ce se

---

[1]) *Ib.*, II, p. 25.
[2]) *Ib.*, II, p. 6.
[3]) *Ib.*, II, pp. 86—95. Inspirația rustică a lui Jammes nu e admisă în întregime.

www.digibuc.ro

desfășură în conștiința noastră ». Așa se explică « însuflețirea dionisiacă » la Verhaeren. Rezultatul acestui proces este « îmbogățirea, intensificarea sufletului nostru » [1]. Omul modern a înțeles că « fire tainice » îi leagă sufletul de restul lumii: « La anumite gânduri ori emoțiuni corespund anumite împrejurări din afară, și de aceea nu este stare sufletească ce să nu poată fi concretizată în o stare a naturii, să nu-și găsească analogii, « corespondențe » în formele exterioare de vieață ». Se obține astfel un dublu rezultat: vieața sufletească apare infinit mai bogată, tocmai fiindcă află mijlocul să se exprime, iar natura capătă o înfățișare nouă, tocmai fiindcă e însuflețită de « fluidul » emanat din suflet. Un Gérard de Nerval a întrevăzut această misterioasă comuniune a celor două lumi, care i-a inspirat pagini de adâncă poezie. La moderni însă procesul acesta e o « stare permanentă » și stă dovadă că sufletul poetului posedă o adevărată « putere taumaturgică » [2]. Rezultă de aici, nu că sufletul cade în robia forțelor exterioare, ci, dimpotrivă, că le domină, le stăpânește și oarecum le anexează:

« A veni în contact cu natura și a-ți lăsa sufletul să se identifice cu multiplele ei forme nu înseamnă numaidecât a te supune ei, a te lăsa copleșit de ea... (Omul de știință tinde să supună natura)... Fără să procedeze ca oamenii de știință, scriitorii noi se apropie și ei de natură atrași de ce cuprinde misterios și încredințați că în contact cu ea își îmbogățesc sufletul, îi dau puteri nouă, pentru ca pe urmă să o privească oarecum supusă gândurilor lor, să se simtă stăpâni pe ea » [3].

Această dominare a lumii nu pare totuși să împiedece, la poeții noi, topirea panteistă a sufletului în natură. Jammes, Claudel, Régnier, Vielé-Griffin, alții încă, oferă perspective panteiste pe care Densusianu le socotește neîndoelnice, dar nu le examinează de aproape. Rămâne să se vadă întru cât un cuceritor și un stăpân al naturii poate, în același timp, să abdice dela propria sa per-

---

[1] *Ib.*, I, p. 75, pp. 84—85.
[2] *Sufletul nou în poesie*, în *Conferențele « Vieții Nouă »*, pp. 20—24.
[3] *Sufletul latin*, I, pp. 93—94.

www.digibuc.ro

sonalitate în așa măsură, încât să se resemneze la disolvarea ei în ființa universală. Densusianu înțelege însă panteismul într 'un mod foarte personal, ca pe un izvor de energie și chiar de energie luminoasă, ceea ce nu credem să se acorde în totul cu sensul intim al noțiunii: « Concepția panteistă duce astfel la aceea a mărirei, luminărei forțelor noastre vitale: tot ce e mișcare, vieață, în lumea exterioară vine să se răsfrângă în noi, tot ce e lumină în afară aduce lumină în sufletul nostru » [1]).

Anexarea naturii la domeniul inspirației simboliste se face oarecum automat, de vreme ce natura este o foarte veche temă poetică. Dificultatea stă tocmai în această vechime, favorabilă procedeelor uzate și atitudinii convenționale, pe care simbolistul va trebui să le elimine cu totul, spre a reînnoi și reîntineri cu desăvârșire o temă prea venerabilă. Dificultatea pe care o întâmpină poetul în poetizarea vieții și materialului urban este tot așa de mare, dar de alt ordin. Aici, avem de a face cu o temă absolut nouă, pe care tradiționaliștii o socotesc improprie poeziei sub cuvânt că orașul e « urît ». Densusianu combate această teză naivă cu argumente perfect valabile. Mai întâi, orașul și întreg peizajul fizic și sufletesc pe care-l implică, nu este totdeauna urît. El posedă și feerii de colori, de linii, de nostalgii și de gânduri, al căror echivalent nu-l găsim aiurea. Pe de altă parte, limitarea inspirației la un « frumos » aparent, așa de ușor convertibil în clișeu, e o naivitate străină modernilor:

« Nu e numaidecât nevoie ca un lucru să fie frumos în înțelesul obișnuit pentru ca să fie poetic. Concepției de altădată care limita domeniul poesiei îi opunem azi o concepție mai largă, aceea care identifică poesia cu tot ce este caracteristic, expresiv, interesant prin anumite însușiri... (In pictură, sculptură, muzică, « urîtul » nu mai e considerat odios)... Aceeași concepție călăuzește și pe scriitorii moderni: ei nu se gândesc să poetiseze numai frumosul convențional, ci tot ce li se pare semnificativ, tot ce are un înțeles adânc sufletesc și ne poate mișca. Orașele — chiar cu părțile

[1]) *Ib.*, I, pp. 77—84. La Jammes, Densusianu constată existența unui panteism catolic (*Ib.*, p. 77), ceea ce constitue o contradicție în termeni.

www.digibuc.ro

lor « urîte » — au înainte de toate ceva caracteristic, impunător, sânt expresiuni sufletești, condensări de vieață, și aceasta le dă valoare poetică » [1]).

Când un Verhaeren a putut consacra orașului un întreg volum (*Les Villes tentaculaires*), unde înalță la poezie aspectele cele mai vulgare în aparență, argumentele nu lipsesc în favoarea tezei citadine. Densusianu o susține cu bune temeiuri: vieața orășenească și cotidiană se îndreaptă mereu impetuos spre « ceva nou », spre nouă realizări de civilizație; dinamismul ei funciar creează o « vieață intensă » și nenumărate stimulente pentru imaginație; ea nu « mecanisează » sufletul cum se pretinde, ci numai îl disciplinează; ea oferă un nesfârșit repertoriu de stări sufletești « amplificate, potențate » și deci prilejul cel mai bun de a cunoaște firea omenească.... In fine, orașul e însăși condiția și cel mai bun factor al progresului [2]).

Orașul și natura, vieața rustică și vieața citadină, cu toate implicațiile și consecințele lor, constituesc fără îndoială extremitățile gamei și epuizează, pe un anume plan, conținutul lumii sensibile. Există însă, alături de acest criteriu material, multe alte criterii de clasificare. Densusianu însuși, consecvent și aici cu dialectica lui antinomică, împarte lumea între mister și știință, socotindu-le deopotrivă de propice poeziei moderne. Intuiția misterului este una dintre cele mai prețioase facultăți simboliste. Misterul se ascunde pretutindeni. El colorează peizajul, prelungește sentimentul morții în perspective insondabile, dă întregii realități sensibile și sufletești un accent și un sens adânc. Misterul este de altminteri inepuizabil și numai știința pozitivistă și a putut propune să deslege toate enigmele vieții [3]). Intr 'un moment de entuziasm, Verhaeren afirmă că știința va desvălui în cele din urmă întreg adevărul existenței. Verhaeren se înșeală: « dincolo de cuceririle (științei) se va

[1]) *Ib.*, II, pp. 8—10.
[2]) *Ib.*, II, pp. 6, 10, 11—12, 46, 46—53.
[3]) *Sufletul nou în poesie*, în *Conferențele « Vieții Noui »*, p. 26 sq. Maeterlinck și Verhaeren sunt desemnați ca cei mai de seamă vizionari poetici ai misterului. Să se vadă, în aceeași ordine de idei, și Cursul din 1915—1916.

www.digibuc.ro

întinde totdeauna împărăția — și ispititoare și chinuitoare — a necunoscutului, a misterului » [1]).

Și totuși Densusianu refuză să se complacă exclusiv în mister. Știința, cu perspectivele ei luminoase, îl îmbie și îi smulge accente de entuziasm. Ba chiar, cuceririle științei moderne, care reduce din ce în ce mai mult domeniul obscur al misterului, departe de a-l indispune, îl umplu de mândra satisfacție intelectuală de a cunoaște « mai mult decât cei de altădată » și, astfel, de a se simți mai « tare » și pornit spre noi « desrobiri » [2]).

Om al ideilor clare și al noțiunilor definite, Densusianu acordă științei o preferință secretă, abia mărturisită și poate chiar inconștientă, față de mister, cu atât mai mult cu cât libertatea spirituală, satisfacția inteligenței și impulsul la acțiune, adică cele trei corolare ale științei în evoluție, îi sunt la fel de scumpe. Cum se conciliază, în spiritul său și în simbolism, poezia clară, majoră, energică, a științei, cu poezia nostalgică și neliniștită a misterului, Densusianu nu ne spune: procesul rămâne și de astădată deschis. Il vedem numai afirmând posibilitatea unei poezii a științei, cu bune exemple din Verhaeren, și bucurându-se că, între știință și poezie, s'au înlăturat vechile bariere [3]). De sigur, se va evita excesul prozaic de « scientism » în poezie. Un roman ca *Rabevel* de Lucien Fabre, literatura inspirată de Freud, romanele preistorice ale lui J.-H. Rosny, arată că autorii lor n'au știut să utilizeze poetic un material științific prea greoiu [4]). In general, se recomandă înlăturarea științei tehnice și cultivarea, în poezie, a științei pure, « idealiste », favorabilă contemplației desinteresate, așa cum o practică popoarele latine [5]).

Cum va deveni poezie acest vast material urban și rustic, constituit din lumina științei și din umbra misterului? Deși

[1]) *Sufletul latin*, II, p. 78. Densușianu discută poemul lui Verhaeren *Les Idées* din *la Multiple Splendeur*.

[2]) *Ib.*, I, p. 92. Am citat mai sus pasajul întreg.

[3]) *Ib.*, II, p. 70 sq., și *Cum trebue să studiem literatura*, în « Vieața Nouă », 1 Februarie 1916, p. 361 sq.

[4]) *Directive de azi...*, Curs 1924, pp. 43—44.

[5]) *Sufletul latin*, II, pp. 82—85.

www.digibuc.ro

Densusianu nu face nicăiri o expunere sistematică despre procedeele de expresie ale simbolismului, totuși se desprind din opera criticului câteva idei juste care dovedesc că nu e străin de aceste probleme. Aflăm astfel, în 1909, o bună definiție a simbolului și, în general, a imaginii la simboliști, întemeiate pe asociații subtile și eliptice [1]). Densușianu cunoaște de asemenea rolul imens pe care-l joacă în simbolism transpunerile de imagini, corespondențele între imaginile eterogene, adică procesele delicate care convin viziunii specific muzicale și simfonice a școalei [2]). O idee dintre cele mai prețioase și mai caracteristice lirismului modern este aceea, devenită loc comun, că « poesia nu mai poate fi azi povestire și descriere în versuri, ci proiectare de impresii și împletire artistică de sugestiuni » [3]). In fine, Densusianu este cel mai convins și probabil cel dintâi doctrinar al versului liber în literatura românească. El admite că versul liber al simboliștilor, de esență muzicală, este mai ales tributar al simfoniei wagneriene [4]). Ritmul variat și « abstract » al versului modern i se pare un element esențial în poezia nouă, afirmație absolut exactă a unei probleme care nici astăzi n'a fost studiată în întregime [5]).

Pentru caracterizarea simbolismului văzut de Densușianu trebue relevată o ultimă problemă și anume raporturile pe care criticul le institue între sufletul simbolist și lumea exterioară din care se inspiră acest suflet. Egal de apt pentru perceperea concretului și pentru specularea abstractului, poetul simbolist, eminamente latin, creează « maiestoase sintese » de concret și abstract [6]). El ne apare astfel ancorat în două lumi, situat la punctul de contact dintre lumea interioară și cea exterioară, refuzând să sacrifice pe una celeilalte. De aici, incertitudinea pe care am constatat-o

---

[1]) *Sufletul nou în poesie*, în *Conferențele « Vieții Nouă »*, p. 21—22.
[2]) *Sufletul latin*, I, p. 87.
[3]) *Francesco Chiesa*. In « Vieața Nouă », 15 August—15 Septemvrie 1911, p. 253.
[4]) *Conferențele « Vieții Nouă »*, p. 15. Să se vadă și *Versul liber și desvoltarea estetică a limbei literare*, « Vieața Nouă », 15 August 1908, pp. 246—249. Densușianu revendică paternitatea doctrinei verslibriste la noi, în *Evoluția estetică a Limbei române*, Curs 1937—1938, pp. 118.
[5]) *Evoluția estetică a Limbei române*, Curs 1930—1931, p. 12.
[6]) *Dante și Latinitatea*, p. 56.

www.digibuc.ro

la Densusianu când era vorba de atitudinea sufletului simbolist față de natură: ni se vorbea atunci, într'adevăr, când de dominarea naturii de către suflet, când de topirea panteistă a sufletului în natură. In realitate, poziția cea mai plauzibilă a lui Densusianu pare să fie intermediară și mixtă, situată pe linia mediană a celor două lumi. Astfel văzut, simbolismul nu se poate confunda nici cu un realism, care s'ar cufunda în materialitatea observației concrete, nici cu un idealism care ar disprețui materia, cu riscul de a se desprinde total de ea și de a se pierde în nedefinit. Simbolismul densușenesc va fi deci un fenomen *ideo-realist*, o splendidă armonie între «ce vedem și ceea ce visăm», între vizibil și invizibil, între real și ireal [1]). El va realiza «o sinteză necunoscută mai înainte» între viziunea realistă și cea idealistă, una temperând și completând pe cealaltă [2]).

* * *

Așa se prezintă, în linii mari, teoria simbolismului la Densusianu. Credem că, sub anumite raporturi, din care am relevat câteva, ea nu caracterizează fenomenul simbolist în specificitatea lui. Pentru a merge până la capătul acestei afirmații, ar trebui să procedăm la desvoltări care ar depăși scopul studiului de față. Ne interesează aici, într'adevăr, nu simbolismul în sine, ci simbolismul văzut de Densusianu. Simbolismul ne interesează aici numai în măsura în care personalitatea criticului român se poate descifra în transparența doctrinei sale simboliste. De fapt, Densusianu ne apare așa de perfect identificat cu această mișcare, încât considerațiunile sale asupra simbolismului revelează întreaga sa concepție de artă și chiar de vieață. Intr'o ultimă vedere de sinteză, să definim dominantele acestei concepții, ca echivalent al unei personalități.

[1]) *Literatura nouă la popoarele romanice*, Curs 1915—1916, p. 194. Alteori, Densusianu vorbește cu exaltare de «idealismul» poeziei simboliste, ca în *Sufletul latin*, I, p. 45 sq. Credem că nu acesta este sensul ultim al concepției sale.

[2]) *Barbu Delavrancea*, 1919, p. 12. Pentru istoria doctrinei simboliste în România, trebue neapărat să se noteze și studiul amplu, informat, entuziast uneori spiritual și incisiv, al d-lui P. Păltănea, *Adevăr și legendă*, în «Vieața Nouă» pe anii 1914—1916. Cel dintâi fragment a apărut în Nr. din 1 Iunie 1914, iar cel din urmă în Nr. din 1 Martie 1916.

www.digibuc.ro

O dublă natură. Cea dintâi și cea mai adâncă este aceea a unui raționalist pasionat de logică inflexibilă și de lumină vie. Suprapusă acestei naturi, ne întâmpină o natură lirică de contemplativ. Printr 'un efort patetic, Densusianu a înțeles să-și lărgească personalitatea până a cuprinde în sânul ei două ființe contradictorii. Densusianu a realizat această ambiție în măsura în care astfel de ambiții se pot realiza, adică imperfect. De aceea, personalitatea lui ne apare deseori în luptă cu ea însăși, ceea ce explică majoritatea particularităților pe care le-am întâlnit în judecățile sale.

Prejudecata lirică e așa de puternică la Densusianu, încât i se pare că lirismul trebue să se manifeste în chiar învățământul literar: « Literatura trebue predată viu, cu însuflețire, s 'ar putea zice cu lirism, dar fără retorismul la care se recurgea altădată » [1]). Se cere de asemenea și criticului să fie un « suflet de poet », ni se recomandă « să ne repoetisăm vieața » și se exprimă gândul că o literatură nu progresează decisiv decât atunci când ajunge să fie lirică [2]). In fine, poezia simbolistă, adică, pentru Densusianu, adevărata poezie, e concepută ca « o exaltare lirică, o participare cu tot sufletul la vieață și o proiectare puternic comunicativă a emoțiilor ». Poetul e chemat să se *interiorizeze* în realitate, să o trăiască intens [3]). Să nu se tragă însă de aici concluzia că Densusianu ar fi fost un liric pur, cu exaltări nelimitate și cu substrat irațional. In ciuda misticismului pe care-l atribue poetului, în ciuda misterului pe care i-l dă ca obiect de inspirație, Densusianu înțelege ca sensibilitatea lirică să fie « corectată » de rațiune și să se intelectualizeze. Știm foarte bine că intelectualizarea sentimentului e o cerință legitimă a poeziei nouă. Dar accentul trebue să cadă totdeauna hotărîtor pe sensibilitate, creindu-se astfel în favoarea acesteia un desechilibru, care s'ar putea să fie însăși condiția poeziei. Densusianu însă tinde către echilibrul celor doi factori, satisfăcând astfel exigențele

[1]) *Cum trebue să studiem literatura.* « Vieața Nouă », 1 Martie 1916, p. 23.
[2]) *Directive de azi,* Curs 1924, p. 55, 57, 64.
[3]) *Sufletul latin,* I, p. 65.

www.digibuc.ro

naturii sale duble [1]. Acest echilibru între sensibilitate și rațiune intervine mai pretutindeni în expunerile lui Densusianu, atunci de pildă când combate anti-intelectualismul anumitor școale moderniste: « Nu intelectualismul în el însuși trebue condamnat, ci unilateralitatea lui... O minte bine înzestrată însă poate să se armonizeze cu aptitudini de largă emotivitate, de înțelegere a tot ce este mai omenesc în noi » [2]. Vom înțelege vieața în sens liric, dar vom îmbogăți această viziune cu « aporturi de inteligență » [3].

Concepția lui Densusianu despre finalitatea artei trădează aceeași dublă orientare. « Vieața Nouă » se institue din capul locului apărătoarea artei pure, căreia i se refuză calitatea de « armă de campanie », de rechizitoriu, de pledoarie. Arta nu poate avea un caracter militant sau, cel puțin, nu acesta poate fi scopul ei imediat. Se adaugă totuși: « Artistul nu poate de sigur să rămâie străin de ce se petrece în jurul lui, dar în sufletul lui impresiile se resfrâng altfel decât la omul de acțiune »... [4]. Principiul e just, dar se înțelege așa de mult dela sine. încât simplul fapt că Densusianu se mai crede obligat să amintească artistului obligația de a păstra contactul cu « ce se petrece în jurul lui » e semnificativ pentru concepția sa mixtă. Alteori, aceeași idee se exprimă în termeni și mai semnificativi: « Ne trebue azi desfășurare largă de energii; ne trebue să deșteptăm cât mai mult cultul pentru intensitatea de vieață, pentru bogăția sufletească și literatura, pe lângă altele, e *chemată să aibă această înrâurire mântuitoare* ». Se precizează apoi că nu e vorba de predică, ci numai « de a lăsa (literatura) să lucreze indirect în această direcțiune » [5]. Iată totuși cuvinte imprudente și o « chemare » indiscretă, care așează scopul artei într'o lumină nesigură.

De-a-lungul întregii opere a lui Densusianu se afirmă aceeași concepție mixtă, accentul căzând când pe un

[1]) Cf. *Literatura nouă la popoarele romanice*, Curs 1915—1916, pp. 127—133. Se cere, bine înțeles, ca rațiunea să nu degenereze în simplă logică, dar nu ni se explică mai lămurit rolul ei în poezie.

[2]) *Sufletul latin*, II, p. 57.

[3]) *Directive de azi*, Curs 1924, p. 226.

[4]) *Cuvinte care nu se înțeleg*. In « Vieața Nouă », 15 Martie 1906, pp. 74—75.

[5]) *Intensitate de vieață*. In « Vieața Nouă », 15 Februarie 1907, pp. 27—28.

www.digibuc.ro

termen, când pe celălalt. In 1909, atitudinea patriotică și naționalistă în literatura devenită instrument de propagandă, e condamnată în termeni tari [1]). Mai târziu, cu sprijinul lui Romain Rolland, aflăm afirmația, și mai îndrăsneață, că arta nu e nici morală, nici imorală [2]). Se recunoaște în repetate rânduri că arta pentru artă e singura artă adevărată, dar se adaugă imediat ce ea are « repercusiuni variate », că « provoacă schimbări în suflete », că « se manifestă ca o forță cu efecte sociale și morale », că are un « înțeles moral » și filosofic, deși secundar și numai derivat [3]). Niciodată Densusianu nu va pierde din vedere influența *binefăcătoare* a artei, susceptibilă să ne transforme în « forțe radiind lumină în jurul lor » [4]). Ba chiar, uneori, în legătură cu un anume poem de Verhaeren, *(l'Arbre*, în *La Multiple Splendeur)*, criticul se arată foarte sensibil la « ideea moralisatoare » ce se desprinde *indirect* din versuri, ca și cum ele ne-ar spune: « deprindeți-vă să priviți de aproape natura, pentrucă orice trăește în ea, chiar ce pare neînsemnat, cuprinde un înțeles adânc, vă dă învățături, vă sugerează gânduri înălțătoare » [5]).

Se vădește astfel coloratura etică a concepției lui Densusianu despre finalitatea artei, după cum adineaori, dincolo de aparențele lirice, se vădea o natură rațională. Omul care, vorbind de poezie, recurge în permanență la termeni ca *înălțare*, *îmbogățire*, *energie* a personalității, și care, în ultimă analiză, cere poeziei să realizeze « o viziune *măreață* a vieței » [6]), omul acesta este mai mult un nobil pionier al binelui decât un estetician al purului joc liric.

Insuși modernismul innoitor al lui Densusianu trădează lupta celor două naturi care-i stăpânesc personalitatea. De o parte, afirmații care-l așează în lumina unui adversar al tuturor regulilor acceptate, iar de alta numeroase

1) *Ideal și îndemnuri*, în *Conferențele « Vieții Nouă »*, p. 257 sq.
2) *Sufletul latin*, I, p. 34.
3) *Ib.*, I, p. 132.
4) *Ib.*, II, p. 18.
5) *Ib.*, I, p. 116. Să se vadă, cam în acelaşi sens, în legătură cu *La Vie des abeilles* şi *l'Intelligence des fleurs* de Maeterlinck, *ib.*, pp. 121—123.
6) *Directive de azi*, Curs 1924, p. 223.

www.digibuc.ro

frâne raționale și etice care tind să restabilească echilibrul. Iată-l, de pildă, protestând împotriva excesului sensorial în poezia post-simbolistă și recomandând, cu cea mai perfectă cumințenie tradițională, eliminarea și selecția [1]). Se recomandă de asemenea modernismului să nu depășească «o anumită măsură» [2]) și i se cere să întrunească trei calități *sine qua non*: vioiciunea nervoasă și înfrigurată, nuanțarea bogată — dar și *sobrietatea* [3]). De fapt, Densusianu este reprezentantul unui moment precis al evoluției poetice: el reprezintă simbolismul francez, în ceea ce această școală are mai cuminte și mai ușor asimilabil. Dincolo de acest moment, Densusianu nu se va aventura niciodată, ci va încerca să-l statornicească pentru eternitate: un fel de neo-clasicism întemeiat pe principii simboliste i se pare perfect plauzibil în 1915, ca și în 1924 [4]). Așa încât, optica din 1905 a suferit modificări, de altminteri explicabile: în acest an, Densusianu credea în relativitatea «frumosului», care nu se reduce la principii fixe, ci evoluează cu generațiile de artiști, libere să-l reprezinte cum se potrivește mai bine cu «pornirile» lor [5]). Zece ani, douăzeci de ani mai târziu, tânărul revoluționar se transformă în conservator, în conservatorul propriei sale viziuni simboliste.

Am constatat până acum, în personalitatea și în concepția lui Densusianu, o întreagă serie de contraste, care decurg din natura sa dublă de raționalist și de liric. Aceste antinomii rămân nerezolvite, mulțumindu-se să se limiteze reciproc într 'un echilibru destul de precar: Densusianu n'a socotit necesar să le explice și să se explice. Inarmat în filologie cu o disciplină critică riguroasă, el n'a făcut poeziei cinstea s'o trateze cu aceeași metodă, poate fiindcă s'a temut să n'o profaneze printr 'un exces de aplicație. Fapt este că metoda critică a lui Densusianu nu este altceva decât un impresionism întemeiat pe «impresii» și pe «intuiții»

[1]) *Ib.*, pp. 219—222.
[2]) *Ib.*, p. 165.
[3]) *Ib.*, p. 149.
[4]) *Literatura nouă la popoarele romanice*, Curs 1915—1916, p. 195. Cf. și *Directive de azi*, 1924, p. 64.
[5]) *Critici și scriitori*, «Vieața Nouă», 15 Februarie 1905, p. 26.

www.digibuc.ro

în general juste, dar uneori destul de vagi. Criticul se teme de « insistență » ca de un flagel ucigător. Termenii de « greoi », de « pedant », chiar cei de metafizică și analiză, capătă la dânsul semnificații oarecum infamante. Totuși, o analiză mai insistentă i-ar fi permis să disocieze și să definească mai adânc noțiunile de care se servește și a căror întrebuințare prea globală și abstractă am relevat-o în mai multe rânduri. Orice clasificare în literatură i se pare zadarnică și pedantă, cum este aceea, așa de justificată, pe care o face Pierre Lièvre atunci când distinge poeții plastici de cei muzicali: Densusianu răspunde că orice poet mare e și plastic și muzical, ceea ce este inexact dacă luăm în considerație notele dominante, fără de care orice discuție literară este imposibilă [1]). O mai atentă analiză ar fi permis, de pildă, criticului nostru să renunțe la apropierea brutală pe care o crede posibilă între misticismul slav și pretinsul misticism simbolist [2]).

* * *

Poezia lui Densusianu ar merita un studiu care s'o integreze în simbolismul european. S'ar descoperi poate similitudini de teme și de accent, totdeauna interesante în literatura comparată.

Ne interesează însă aici numai caracterul oarecum programatic al poeziei lui Densusianu. In această poezie de idei și de sentimente *susținute* într'un vers liber fără muzică și cu ajutorul unui aparat foarte redus de transcriere poetică, aflăm *demonstrația* evidentă și completă a întregii concepții poetice pe care o cunoaștem. Ideile sunt cele pe care le-am întâlnit în teorie și critică: înălțare, înnoire, înnobilare, vieață, vis, ideal etc. Sensul lor demonstrativ, uneori de-a-dreptul militant și chiar polemic, apare imediat. Sentimentele, le cunoaștem de asemenea: iubire, ură, admirație, ironie, dispreț, adică sentimente tari, cu pronunțată nuanță etică, uneori didactică, generatoare mai mult de

---

1) Piere Lièvre face această distincție în *Anthologie des poètes du Divan*. Cf. *Directive de azi*, 1924, p. 81.

2) *Sufletul latin*, I, pp. 10—13.

www.digibuc.ro

acțiune decât de contemplație și născute ele înșile din nepotolita fierbere a unui suflet de luptător. In totul, o poezie reflexivă de nobilă ținută, dar fără mister, chiar când tratează misterul, și fără vibrații propriu zis lirice, o poezie în care se descifrează ușor întreaga personalitate a lui Densusianu latin, simbolist și luptător.

* * *

Pentru cultura românească, acțiunea lui Densusianu reprezintă un salt considerabil. Densusianu a urcat fără compromisuri calea unui ideal așa de înalt, încât părea absurd. Puțini au cunoscut ca el rănile și metehnele sufletului și societății românești. Remediul, l-a căutat în actualizarea conștiinței latine, în impunerea unei latinități reprezentată concret de Franța modernă și de expresia ei cea mai pură, simbolismul. Când, în 1914, Densusianu proclama că *avem nevoie* de simbolism [1]), el nu făcea decât să exprime, într 'o formă abruptă și paradoxală, dorința lui pasionată de înălțare și de purificare, nu numai a literaturii, dar a sufletului și a culturii românești.

De aceea, înainte de orice, vedem în criticul și teoreticianul Densusianu o mare personalitate etică, așa de absorbită în contemplarea idealului pur, încât contactul cu realitatea omenească îl ofensează. Totuși, vreme de douăzeci de ani, Densusianu a crezut în eficacitatea luptei sale curate. Războiul și realizările lui i-au exaltat un moment nădejdea. Dar decepțiile s 'au ivit curând, din toate părțile. Densusianu a înțeles atunci că, excelente în teorie, armele lui erau prea fine pentru a răzbi coaliția intereselor vulgare. Tinerimea, în care crezuse, îl respecta fără să-l urmeze. De aici, dispariția «Vieței Nouă» și îndurerata mărturisire care o vestește:

«Tinerimea care se ridică azi duce război cu idealismul, prețuește imediatul și expeditivul, preferă exaltările în risipiri și repezirile sgomotoase»... [2]).

---

1) *Spre literatura pe care trebue s'o avem*, «Vieața Nouă», 1 Mai 1914, p. 71.

2) «Vieața Nouă», cuvânt așezat în fruntea ultimului Nr., din Ianuarie—Februarie 1925.

www.digibuc.ro

La câteva luni înainte de moarte, Densusianu formulează aceeași plângere, de astădată împotriva tinerilor poeți care « ar trebui să înțeleagă că nu se poate trăi fără vis, fără ideal » [1]).

Densușianu însuși a refuzat să înțeleagă cât de obscure și de aspre sunt căile pe care idealul pătrunde și transfigurează realitatea. Procesul acesta complex, Densusianu l-a simplificat cu brutalitate și l-a redus la un joc de idei clare și de sentimente oarecum lapidare. Mintea și sufletul său luminos au disprețuit, crezând că astfel le suprimă, clar-obscurul conștiințelor, grelele moșteniri ancestrale și fatalitățile unei societăți de abia formate. Evoluția lentă, urcușul pe treptele sigure ale lungului drum către stele, nu interesau temperamentul nervos al celui mai puritan și mai absolut dintre progresiștii culturii și sufletului românesc. Ceva aerian și don-quijotesc va stărui până la urmă în concepția și în lupta sa.

Dar în evoluția societăților se înscriu nu numai faptele, ci și ideile, nu numai triumfurile, ci și înfrângerile. Există idei și înfrângeri eroice, de supremă noblețǎ. « Ce rămâne neclintit în suflet, spunea Densusianu despre Delavrancea, credința clipelor din urmă, sfințește vieața orișicui » [2]). Pentru că a crezut sincer, pentru că a voit tare, pentru că a luptat fără compromisuri, Densusianu și-a sfințit vieața și a câștigat dreptul de a rămânea viu în conștiințele românești.

---

[1]) *Evoluția estetică a limbei romîne*, 1937—1938, p. 20.
[2]) *Barbu Delavrancea*, 1919, p. 14.

www.digibuc.ro